ЗУСТРІЧІ

(15-16)

Нр. 3-4

ЧАСОПИС УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ І МОЛОДОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

РІК V

ВАРШАВА 1988

Дитло Шляхтич

ЗМІСТ

Сьогодення

Українство — атрофія чи гіпертрофія? Микола Рябчук 1

Українська культура XX століття — анкета 3

Перша відповідь на анкету Максим Стріха 4

Полеміки

Нешвидке витікання Ю.Т. 8

Скидка для українців Мирослав Сич 12

Історія. Ідеї

Історіософія і месіанізм у "Книгах буття українського народу" Степан Ковак 14

Книги буття українського народу Микола Костомаров 21

Українська гімназія в Перемишлі Вера Рубчак 26

Література і мистецтво

Найперше життєве завдання — інтерв'ю з Михайлиною Коцюбинською 28

Поезії Василь Стус 31

Лист до сина Василь Стус 34

Щоденник Стефана Чарнецького Вітольд Гомбрович 37

Огляд — хроніка

Поцілунок на Ясногірському верху Мацей Козловський 41

Чим є польськість Микола 44

SPOTKANIA — pismo Rady Naczelnej Zrzeszenia Studentów Polskich. Wydaje Rada Kultury Studentów Mniejszości Narodowych KRK ZSP.

Redaguje kolegium:
Bogdan Huk (red. naczelny), Halina Leskiw, Andrzej Zabrowarny, Roman Kryk, Andrzej Zelwak; Jarosław Wiszenko (opr. graf.)

Adres redakcji: ul. Smyczkowa 5/7, p. 30
02-678 Warszawa

Редакція не повертає текстів не замовлених і залишає за собою право скорочувати.

Погляди висловлені у статтях не завжди є поглядами редакції.

Numer 3-4 (15-16), 1988r., zamknięto wrzesień 1988.

СЬОГОДЕННЯ

Час перебудови й оновлення суспільного життя в соціалістичних країнах ставить перед нами потребу перегляду чи то й видвигання основних понять національного життя Відноситься це перш за все до питання національної самосвідомості. Тим-то перед творчою інтелігенцію України й української діаспори хочемо поставити питання про українство — поняття-ключ до широко усвідомлюваної проблематики нашої національної самосвідомості: *які уявлення, цінності, стереотипи, культурні й релігійні асоціації та історична доля пов'язані з поняттям українства?*

Не до всіх можливих учасників дискусії про українство маємо ми змогу послати окремі повідомлення й прохання прислати відповідь. Тому просимо тих, кого зацікавить пропонована тема прислати свої відповіді.

Редакція

Українство – атрофія чи гіпертрофія?

Питання про "українство", гадаю, мало чим відрізняється від питання про "польськість", "російськість" чи "японськість", а точніше — відрізняється лише тим, що ми змушені його обговорювати, засвідчуючи тим самим, що не все у нас з цим питанням гаразд. Здорова нація, як правило, не приділяє спеціальної уваги національним чинникам: це не значить, що вона ними нехтує, просто вона живе ними органічно і без афектів — так, як ми дихаємо чи як сороконіжка переставляє усі свої сорок ніг. Афектація навколо національних чинників починається тоді, коли нація прагне стати не тим, чим вона є насправді, або ж коли її до цього змушують. Тобто — коли відбувається гіпертрофія чи атрофія національного.

Українство завжди мало справу з атрофією; гіпертрофія виникала здебільшого лише як реакція окремих осіб на масову атрофію національної самосвідомості. Не з'ясовуватиму соціально-історичних причин цього лиха — вони загальновідомі. Зазначу лише, що любов до свого народу видається мені значною мірою почуттям ірраціональним: його так само важко витлумачити, як і любов до батьків (аж ніяк не найкращих на світі), до дітей чи до жінки. Атрофія цього почуття (чи гіпертрофія) виявляється зокрема й у пошукові логічних підпорок до того, що, можливо, жодних пояснень і не потребує. Не думаю, в кожному разі, що логічними аргументами можна якось навернути до "українства" тих, хто вже відпав від нього. Значно ефективнішим тут може бути якесь емоційне потрясіння — на зразок того, що пережив Джон Стенбейк у музеї Т. Г. Шевченка у Києві (коли б він мав хоч якісь українські гени, то цього поштовху, безумовно, було б достатньо для подальшої свідомої "реукраїнізації" — як досить було подібного емоційного досвіду канадійці у третьому поколінні Мирні Косташ, аби розпочати вже у зрілому віці вивчення прадідньої української мови).

Що ж до логічної аргументації, то вона потрібна скорше тим, хто ще вагається, хто переживає стан певної кризи, а точніше — хто наражається на певні контраргументи денаціоналізуючого, космополітичного чи агресивно-шовіністичного характеру. Тут уже обом сторонам доводиться послуговуватись певними раціональними доказами й обґрунтуваннями — своєрідним понятійним "есперанто", оскільки інакше й сама суперечка була б неможливою: тільки здійснивши переклад з мови ірраціональних емоцій на мову раціональних категорій і понять, ми отримуємо змогу перейти від кулачної бійки до наукової (чи квазінаукової) дискусії.

Найсерйознішим аргументом на користь національного як універсальної, вселюдської цінності мені видається аргумент загальноекологічний чи, сказати б, "ноосферний" (за концепцією українського академіка Вернадського). Дивно було б, справді, заносити до "червоної книги" рідкісні види рослин і тварин, визнаючи унікальність і нічим не заміннну вартість кожного з них, і не усвідомлювати при тому, що ще більш унікальну вартість має для людства як певної екосистеми кожна національна мова й культура, кожна, навіть найменша, нація чи народність. Ще сто років тому видатний український вчений О. Потебня писав з цього приводу: "Коли б мови були лише засобами позначення думки вже готової, утвореної помимо них, як справді вважали в минулому, а почасти і в нинішньому столітті, то їх відмінності щодо думки можна було б порівняти з відмінностями у почерках і шрифтах тієї самої абетки: нам більш-менш однаково, яким почерком написати, яким шрифтом надрукувати книгу, аби лишень можна було розібрати; так само байдуже було б і для думки, якою мовою її виражати. За цих обставин було б імовірно, що як тільки б набула поширення думка, що різниця між мовами лише зовнішня й неістотна, що прив'язаність до своєї мови є лише справою звички, позбавленої глибоких підстав, — люди почали б міняти мову з такою самою легкістю, з якою міняють одяг. В результаті можна було б сподіватися, що... рано чи пізно буде прийнята, скорше за все, цілком штучна, найлегша і найпростіша спільна мова... Нашому століттю належить, однак, відкриття, що мови тому лише служать позначенням думки, що є засобами перетворення первісних, домовних елементів думки, через що можуть бути названі й засобами її творення... Розглядаючи мови як глибоко відмінні системи прийомів мислення, ми можемо очікувати від сподіваної у майбутньому заміни розмаїття мов однією загальнолюдською лише зниженням рівня думки" (підкреслення моє — М.Р.).

"Зниження рівня думки", як пояснює далі Потебня, це не лише обмеження пізнавальних можливостей людства у плані світоглядно-науковому, а й істотне звуження його етичних і естетичних можливостей, інакше кажучи — зниження рівня цивілізованості, культури, гуманності. "Мова, — стверджує вчений, — не лише певна система прийомів пізнання, як і пізнання не відокремлене від інших аспектів людського життя. Те, що пізнається, діє на нас естетично й моральо. Мова є, отже, й шлях створення етичних та естетичних ідеалів, і в цьому відношенні розмаїття мов не менш важ-

ливе, ніж стосовно пізнання".

Зрештою, ще раніше про все писав Гумбольдт: "Різні мови — це аж ніяк не різні позначення тієї самої речі, це різні бачення її... Через багатоманіття мов нам відкривається багатство світу й багатоманіття того, що ми пізнаємо в ньому; і людське буття робиться для нас ширшим, оскільки мови в чітких і дієвих рисах дають нам різні способи мислення й сприйняття. Мова завжди втілює в собі своєрідність цілого народу..."

Те, що ці відкриття столітньої чи двохстолітньої давності для багатьох наших посполитих співгромадян, часом навіть освічених, залишаються таємницею за сімома замками, зайвий раз лише засвідчує трагізм нашої давнішої й недавньої історії, коли елементарні істини вичавлювалися з національної свідомості всіма можливими й неможливими засобами, і коли манкуртизм чи, простіше кажучи, яничарство возводилося у ранг ледь не найвищої державної, громадянської цноти. Найфатальніші в цьому відношенні "заслуги" належать, гадаю, сталінізмові, котрий не просто продовжив імперську денаціоналізаційну політику своїх попередників, а й замахнувся на імунну систему народу, котра захищала його впродовж століть від асиміляційних заходів розмаїтих "опікунів". Я маю на увазі не лише небувалий в історії геноцид, вщеплений буквально в гени страх, який ми відчуваємо й до сьогодні; а й своєрідну "комплексну програму" волюнтаристської нівеляції всього і вся, тотального знеособлення людських індивідуальностей у моторошно-бездушному державному механізмі. "Національне" у цій програмі могло сприйматися лише як "пережиток" минулого — щось на зразок "релігійного" чи приватно-власницького"; "пережитком", зрештою, ставала, й звичайна культурність, освіченість ("гниляй інтелігент" — популярна політизована лайка тієї епохи) і навіть елементарна порядність, моральність. Йдеться, власне, про те, що сталінізм як система — явище принципово антиекологічне, антиноосферне; знищення й перемішування народів у цій системі типологічно нічим не відрізняється від гігантоманського будівництва каналів по всій країні, перекидання річок з півночі на південь, знищення чорноземних ґрунтів каскадами водосховищ, схрещування ананасів з гарбузами за "антигенетичною" методою "академіка Лисенка, руйнування церков, будування атомних електростанцій біля мільйонних міст чи проголошення "взірцем" для всенародського "подвигу" піонера Павлика Морозова, котрий виказав державним органам і, фактично, прирік на смерть свого "куркуля" батька.

Сьогодні, коли деміфологізація суспільної свідомості нарешті набуває необхідного розмаху, гадаю, дуже важливо розглядати сталінізм не як таку собі с у м у зловживань, хай навіть найстрашніших, а як їх своєрідний добуток: кожне окреме зловживання і н т е г р у є у собі всі інші, національні аномалії синкретично пов'язані з усім сталінізмом як системою і є лише його частковим виявом.

Теоретичний журнал ЦК КПРС "Коммунист" опублікував нещодавно (1988, номер 8) статтю відомого російського критика І. Дєдкова, де визнано нарешті ті елементарні істини, за відстоювання яких у минулі десятиліття не одни український "дисидент" поклав, образно кажучи, голову: "На жаль, адміністраторський запал і свербячка, догматизм мислення, спрощене розуміння проблеми національної культури, історії, мови і понині заважають і шкодять ідеологічній роботі в республіках. Певно, слід рішуче відмовитися від липучої "спадщини" попередніх часів, у тому числі імперських, чия психологія й стереотипи поведінки зживаються важко й нині а дають про себе знати... Нівелювання, безумна "інтернаціоналізація", уніфікація — ось що могло б бути найбільшим прорахунком і дурістю соціалізму... Найвищою мірою хибно, коли люди, хоробрі і самовпевнені в силу малої своєї компетентності, беруться, наприклад, розмірковувати про "неперспективність" якої-небудь мови і заснованої на ній культури. А треба б спочатку задуматись: чи не була ця мова впродовж років затиснена, чи не перебувала в нерівних умовах з іншою, домінуючою мовою, чи не навіювалася "між іншим" думка про її "другосортність" і приреченість ?.. Та й над тим не завадило б нам подумати, що "всяк сущий" на наших теренах "язик" — явище природи, результат тривалого суспільного розвитку, вмістилище неповторного, унікального народного досвіду, історичної пам'яті й психології... І ось якась чиновна особа оголошує її "віджилою", приреченою, наче якесь "неперспективне" село! Чи ж не абсурд? Клопочемось про збереження лісів і вод, вчимося цінувати кожну живу дрібку природи і водночас спокійно, байдуже ставимось до можливого зникнення мови, або й малої народності".

Що додати до цього? Може, нагадування І. Дзюби про те, що кожна національна культура — це "система складносполучених посудин, і пониження рівня в одній з них рано чи пізно, так чи інакше позначиться й на інших"? Чи доповнення В. Брюховецького — про те, що такою "складносполученою посудиною" є все людство, і тому, занапащуючи мову й культуру будь-якого, великого чи малого народу, "ми руйнуємо саму ноосферу Землі, тим самим завдаючи шкоди всім народам планети"?

Чи, може, — слова відомого російського академіка С. Аверінцева? "Є народи, що дали більше, і народи, що дали менше, — говорив він, — але всякий суд, який узявся б з'ясувати — наскільки більше чи менше, взяв би на себе відповідальність значно вищу, ніж людині варто на себе брати. Бо важливо не це. Важливо те, що народи, які дали менше, які не дали "майже нічого", все одно зробили унікальний внесок; адже й те невелике, що внесли вони, неможливо замінити нічим іншим".

А може, нагадати слова англо-американського поета Томаса Стернза Еліота, для якого національні проблеми взагалі мали б бути чимось десятирядним? "Всі народи Європи, — стверджував цей "естет" і "космополіт", — зацікавлені в тому, щоб кожен народ зберігав і розвивав свою поезію. Я не можу читати по-норвезьки, але коли б мені сказали, що поезія норвезькою мовою більше не створюється, я відчув би тривогу, зумовлену причинами куди серйознішими, ніж загальні симпатії до цієї країни. Я побачив би в цьому ознаку хвороби, що загрожує поширитися по цілому нашому континенту, початок занепаду, що веде до повсюдної втрати здатності виражати, а отже й переживати відчуття, гідні цивілізованих людей".

"Українство", очевидно, не пережиток і не такий собі вартий співчуття комплекс провінціоналізму, а вияв певного рівня культури й цивілізованості. В кожнім разі, воно повинно ним стати.

Микола Рябчук

літературний критик

редактор журналу "Всесвіт"

Українська культура XX століття - анкета

Анкета має за мету пізнання поглядів на тему тенденцій розвитку й стану, а особливо структурних змін української культури в XX столітті. Анкета повина дати відповідь на загальне питання про погляди творчих середовищ України та української еміграції на сучасні модельові риси української культури та роль XX ст. в історії української культури в цілому.

Усіх бажаючих брати участь у анкеті просимо посилати свої відповіді.

I

Дотеперішня традиція української культури віддавала виразну перевагу селу, його проблемам, його історичній та цивілізаційній візії, його системі цінностей і естетичним нахилам. У переважаючій частині цієї історії така модель національної культури була згідна з загальним прямуванням європейської культури та цивілізації аж до початків новітньої доби, коли появилися засновки міської цивілізації, такої ж системи цінностей, естетичного смаку, моделі культури та інтелектуального обрію міських суспільностей. Можна висунути тезу, що українська відсталість у названих площинах була відчутна ще у першій половині XIX ст., а особливо у XX ст., котре , здається, становить злам у сільській традиції української культури.

1. До якої міри українська культура XIX ст. стала неспроможні переломним моментом у розвитку цієї культури?

2. Що в українській культурі XX ст. є або було продовженням старої рустикальної культури, а що було проявом її місця в XX ст., проявом антирустикального зламу?

3. В якій мірі українська культура випрацювала власну та самобутню модель переходу від культури сільської, культури сільських громад, до моделі культури міських суспільностей, їх нової естетики й інтелектуального обрію?

4. Які твори і які творці можуть бути найкращим прикладом для названих процесів?

5. В якій мірі українське запізнення щодо переходу від культури сільської до культури міських суспільностей зумовилося внутрішньою слабкістю української культури й суспільства, а у якій загальними рисами системи царської імперії та її доріг розвитку?

II

У XX ст. українська культура зазнала різних крутих змін. Розширювались, або обмежувались можливості її розвитку. Виступали періоди у яких глибоко гальмовано її зростання.

1. На Вашу думку, який період української культури XX ст. становить вершину її розквіту і чому?

2. Чи взагалі були у XX ст. роки, що їх можна назвати часом розквіту української культури? Якщо так, то за якими критеріями?

3. Які можливості, що реально стояли перед українською культурою у XX ст. вважаєте невикористаними, безповоротно втраченими?

4. Як загально оцінюєте міру використання дійсних можливостей розвитку української культури в XX ст.?

5. На Вашу думку,— українське суспільство XX ст. створило єдину модель власної культури,чи, навпаки, можна й слід говорити про кілька моделей української культури в поточному столітті?

6. Чи ці моделі різняться між собою? Який був історичний механізм виникання відмінних моделей української культури?

7. У якій мірі українська культура XX ст. розвивалася самостійно, власним суспільним механізмом, а в якій була спробою репродукувати моделі розвитку сусідніх народів?

8. Які закордонні впливи в ділянці розуму, літератури та естетики мали вплив на культурні надбання українців?

9. Чи, на Ваш погляд, українська культура XX ст. проявила достатню відвертість до всіх цікавих естетичних і інтелектуальних течій у світі і в Європі?

10. Впливу яких естетичних і інтелектуальних напрямків європейської культури XX ст. зазнала українська культура?

11. Який був внесок української культури у світову та, зокрема, європейську культуру XX ст., котрий з українських художників залишив найбільший слід в культурі Європи та світу?

III

Розвиток культури означає не тільки розвиток художньої творчості, а й розвиток суспільного сприйняття культури, розвиток "споживачів" літератури, театру, музики, фільму тощо.

1. Як сильно та в якому напрямку еволюціонує суспільне сприймання української культури в країні та за кордоном?

2. Чи у XX ст. виникли нові форми участі суспільства в національній культурі?

3. У якій мірі створений тип реагування на театр, музику, літературу та фільм становить гальмо в розвитку цих ділянок українського мистецтва і чому?

4. До якої міри рецепція культури в українському суспільстві відкрита для нових художньо-естетичних та інтелектуальних течій? Яков загалом є внутрішня, природна схильність сучасної моделі української культури щодо художньо-естетичних нововведень?

5. Якого перетворення на протязі XX ст. зазнав суспільний статус художника-творця в українському суспільстві ?

6. У якій мірі дійсною була небезпека провінціалізації, другорядності, вторинності української культури внаслідок хибного механізму її суспільного розвитку та програмування у XX ст.?

IV

Одною із погано діючих площин суспільної структури українського народу був факт недос-

татнього розвитку інтелігенції як суспільної групи, що творить національну культуру та є носієм національної культурної спадщини. Після 1917 року, за відмінних історичних умов, почався процес формування нової української інтелігенції.

1. Як оцінюєте процес виникання української інтелігенції в різних періодах після 1917 року?

2. До якої міри українська інтелігенція виправдала суспільні сподівання, які з'єднували її з суспільством?

3. Впливу яких письменників і представників інших наук зазнала свідомість української інтелігенції після 1917 року?

4. Котрий з літературних творів, на Вашу думку, дає найбільш дійсний запис стану свідомості української інтелігенції у XX ст.?

5. У якій мірі чергове покоління української інтелігенції після 1917 р. відчуває свідомість власного культурного й художнього спадкоємства від попередніх поколінь української інтелігенції?

6. Якою мірою історична роль української інтелігенції у XX ст. була ближчою поняттю "інтелігенції як останньої інстанції" у випадку, коли підводили механізми громадського життя, а якою поняттю "інтелігенції як інженера людських душ"?

V

Інші питання:

1. Яких важливих проблем XX ст. українська інтелігенція не розв'язала, тому, що завдалегідь їх не добачала і злегковажила, або тому, що не зуміла їх як слід вирішити?

2. Які з тих нерозв'язаних проблем культури і суспільного життя обтяжують і наступне століття?

3. Котрі з тих проблем стануть негативним спадком XX ст. української культури в наступному столітті?

4. Віталій Коротич в інтерв'ю для "Молоді України" сказав м. ін., що у відсталості української культури винні, перш за все, саме українські письменники, тому що не зуміли створити таких шедеврів як російські письменники. Це є також засудження в провінціалізмі.

По-перше, чи яка-небудь частина української інтелігенції поділяє такий погляд, коли так, тоді яка саме? Коли ні, тоді що думає про цей докір? Як оцінюється літературні кола та їхні надбання?

По-друге, в оцінці Коротича мовчки подана теза, що українська література відстала, порівняно з російською літературою. Яке ставлення українських письменників до цієї тези?

Перша відповідь на анкету

На анкетні питання відповідає Максим Стріха, молодий фізик, поет і перекладач з Києва.

1.1. Мабуть, якщо ми й не прийматимемо вповні теорії "прискореного розвитку" української культури в XIX ст. "прискореного через необхідність наздогнати розвиненіші європейські культури, насамперед — російську і польську, (взаємодія з якими, зрозуміло, була найтіснішою), то однак навряд чи можна заперечувати "переламність" XIX ст. в розвиткові української культури. Адже на місці суто середньовічної барокової культури XVII ст., що у XVIII, через несприятливі суспільно-політичні обставини (заборона Петром І українського книгодрукування, ліквідація Катериною II решток автономії Гетьманщини, тощо), радше не розвивалася, а дегенерувалася, протягом XIX ст. в історично стислий час виникла хоча й напівна, але загалом цілком розвинена європейська культура нового типу — з красним письменством, театром, малярством, певними початками політичної і наукової культури — на Галичині (в межах Російської імперії дві останні галузі знов-таки не могли розвинутися через політичні обставини, але негромадянський на Галичині досвід прислужився і тут — після 1905, і особливо після 1917 р.).

1.2. Говорячи суто формально, українська культура XIX ст. була таки повністю рустикальною — і за своїми джерелами, і за колом потенційних реципієнтів. Проявом її місця в віці XX-му було, на мою думку, насамперед *загальнолюдське* значення її вершинних надбань цього періоду (насамперед — творів Шевченка). Адже тільки ствердившись на єдино можливій для себе тоді рустикальній базі, українська культура змогла на зламі двох століть почати завоювання міста. Хоча цей процес теж був надзвичайно складний — як через політичні обмеження до 1917 р., так і через реальну демографічну ситуацію — у більших містах Росії та Австрії (Києві, Львові, Харкові, Катеринославі, тощо) українці (в масі, до того ж, дуже спольонізовані або зрусифіковані) складали заледве чверть.

1.3. Про окремішню "українську" модель переходу від рустикальної до міської культури навряд чи доцільно говорити. Звісно, процес цей на Україні відбувався по-інакшому, ніж деінде, але в ті короткі відтинки, коли можемо говорити про більш-менш вільний культурний розвиток (орієнтовно від 1906- і особливо від 1917- до десь 1929-1932 рр.) можна провести аналогії як з певними західноєвропейськими культурами, так і з багатьма культурами народів СРСР. Цей період характеризується надзвичайно сильними європейськими впливами, поєднаними із відчиненням усього цінного, що було в довоєнній традиції (насамперед виявилося в живописі, в мистецтві "бойчукістів", тощо). І зовсім внутрішньо не притаманною Україні рисою стало нищення кращих її культурних надбань в роки 30-ті і 40-і. Те все чинилося грубою зовнішньою силою, отже, не може розглядатися в рамках природнього розвитку власне української культури.

1.4. Перехід від рустикальної до міської культури так чи інакше відбився в творчості всіх найбільших українських митців межі двох століть — Лесі Українки, Франка, Коцюбинського, Винниченка. З'являлася нова, вже українська інтелігенція, народжувалося українське робітництво — і література не могла лишатися осторонь. Інша річ, що коли трохи згодом українські футуристи намагалися на повен голос промовляти по-українському міським вулицям, їх спіткала невдача, бо такої міської вулиці (а не окремих помешкань на ній) здатної розуміти по-українському, в 1910-х ще не було.

1.5. Запізнення переходу від сільської до міської культури було, все ж таки, викликане насамперед причинами і обставинами внутрішнього життя українського суспільства (політичною дискримінацією українців, чужомовними містами посеред етнічної української території, відсутністю верхніх верств та українського пролетаріату, тощо). Гадаю,

що впливи російської *культури* (в її кращих взірцях) не були в цьому відношенні негативними — навпаки, вони до певної міри стимулювали природні процеси становлення міської української культури. Її складність полягала переважно в тому, що панівне становище російської культури в Імперії автоматично відтісняло українську на маргінальні позиції — а отже в село. Але тут ми знов маємо справу не з культурним суто явищем, а радше, з іще одним виявом дискримінації українців у царській Росії.

II.1, II.2. Говорити про періоди "розквіту" української культури навряд чи випадає, оскільки саме цим терміном послуговувалися "оспівувачі" і "культівських" часів, і доби застою. Так само зле говорити й про вершину розвитку української культури — бо вершина передбачає дальший рух тільки вниз. Отже, слід на мою думку говорити хіба що про періоди, коли українська культура мала більш чи менш вільний простір для розвитку, і могла через те повніше реалізувати свої потенційні можливості. Таких періодів було кілька — перший від революції 1905 року до посилення цензурних заборон у 1914-му.

Другий, найпліднішій за своїми результатами — пореволюційне відродження, коли звільнений від вікового гноблення народ створив справжні мистецькі шедеври. Ознакою цього періоду було й те, що в процесі культурного будівництва брали безпосередню участь керівники молодої УРСР, і українська культура розвивалася справді в усіх напрямках, забезпечуючи всі сфери суспільного життя. Кінець цьому періодові поклав початок репресій — орієнтовано в 1929-1934 р. Третій період припадає на воєнні роки, коли могутній патріотичний сплеск охопив усі літератури народів СРСР, а героїзація національної історії стали підноситися офіційною пропагандою. Однак після закінчення війни знову запанувала реакція, що вилилася на Україні спершу в критику Рильського, Яновського, Сенченка, далі в гоніння на "космополітів", далі в цькування Сосюри, що написав вірш "Любіть Україну"

Четвертий період розпочався в роки суспільного оновлення після XX з'їзду КПРС. Незважаючи на певні його ексцеси (як, наприклад, розгорнуте 1968 р. цькування роману Гончара "Собор"), в цілому цей період, що тривав до 1972 р., дав найцінніші за повоєнний час мистецькі надбання — і в прозі, і в живописі, і в кінематографії. Дуже багато було зроблено в національній історіографії. Закінчення цього періоду пов'язане з серією скерованих проти діячів культури, науки, мистецтва заходів, інспірованих тодішнім секретарем ЦК КПУ Малдичуком. Останній, п'ятий період, розпочався, хоча й спершу дуже несміливо, на межі 70-х і 80-х рр. Справжній імпульс дала йому перебудова, що розгорнулася в країні після квітневого пленуму ЦК КПРС 1985 р. Про його наслідки говорити зарано, але за масштабами своїми вони вже дуже знані, і, принаймні, можуть уже бути співставлені з наслідками аналогічного періоду 60-х.

II.3, II.4. Хід розвитку української культури, особливо з огляду на репресії 30-х років, що викосили принаймні половину письменників, митців, учителів, науковців, при всьому бажанні важко назвати нормальним. То ж природно, що багато можливостей, які відкривалися в 20-х було утрачено. Не хочеться говорити про безповоротність цих утрат (хоча знищення творів мистецтва — фресок Бойчука чи Зеровського перекладу Енеїди — вже ніколи не повернути), але якісь завдання зараз вирішувати дуже й дуже складно. Зокрема, в 20-х рр. склалися всі передумови для рівноправного функціонування на терені України двох культур — російської та української. Сьогодні українська культура витіснена на другорядні ролі, саме через російську культуру українська інтелігенція знайомиться переважно з надбаннями світового мистецтва, українська мова по суті не функціонує в багатьох сферах суспільного життя — в науці, в управлінні, на виробництві, тощо. В принципі, це може і повинно бути виправлено, але для цього слід зламати витворений за довгі роки в умах більшості українців стереотип неповноцінності власної культури, "непрестижності" рідної мови.

II.5. Питання про моделі української культури в XX ст. справді дуже нечітке — адже ситуація 20-х і, приміром, кінця 40-х — поч. 50 х разюче різниться. Але сказати про те- українська культура "виробила собі" модель кінця 40-х — поч. 50-х, аж ніяк не можна. Інша річ, що "модель 60-х" довелося виробляти з огляду на реальні обмеження, що тоді зберігалися, і на величезні втрати попередніх років. Те ж стосується й "моделі 80-их рр."

II.6. Аналізувати відмінності таких витворених під впливом різних обставин "моделей" — річ вельми невдячна. Адже механізм їхнього виникнення полягав не у внутрішніх закономірностях розвитку української культури, а в присутності до різних, іноді трагічних, обставин існування.

II.7. Питання самостійності чи несамостійності розвитку української культури в поточному столітті теж, очевидно, слід розглядати з огляду на ці обставини. Але, попри природну необхідність конкурувати з потужнішою російською культурою, в усі сприятливіші моменти свого розвитку українська культура намагалася відшукати власні шляхи, що не були б сліпим повторенням досягнень сусідів. Досить згадати хоча б український "неокласицизм" чи "бойчукістів" 20-х, "поетичне кіно" 60-х, чи навіть "химерний роман", що був реакцією на скрутні цензурні умови 70-х. Все це — явища, що виникли саме на українському ґрунті, і не мали прямих аналогів у російському мистецтві. Хоча, оминаючи вершинні надбання української культури, на її "середніх" щаблях досі дуже й дуже відчутне те епігонство, на небезпеку якого вказував Хвильовий. І не випадково критика вимагає, за старими стереотипами, від українських письменників творів — прямих відповідників нашумілих в Росії "Дітей Арбату" або "Птахів", забуваючи, що українська література н е з о б о в' я з а н а відображати життя в таких самих формах, що російська.

II.8. Насамперед на розвиток української культури із явищ закордонних мав вплив європейський модернізм — ще в в роки 20-ті. Пізніше, із встановленням "залізної завіси", будь-яка паралель із чимось західним звучала як політичне звинувачення — то ж українська література виявилася на 40 років відрубаною від західних літенратур, живопис — від новітніх пошуків західного малярства, тощо. Пізніше, в 60-х, взаємовпливи поновилися, і можна говорити про паралельні, приміром, між магічним реалізмом Маркеса й "Хронікою міста Ярополя" Шербака (хоча дата написання "Хроніки" повністю знімає з українського письменника всі звинувачування в наслідуванні). Значний вплив на українську прозу й поезію мав латиноамериканський роман, поезія Лорки (в перекладах Лукаша). Але цей процес значною мірою гамується вторинністю сприймання творів світової літератури — не через українські, а часто через російські переклади. Перекладацькі ж потужності на Україні, попри наявність ряду блискучих майстрів перекладу, очевидно недостатні.

II.9. Вже в силу суспільних умов українська культура, приміром, доби боротьби з "низкопоклонством перед Западом" не могла виявити достатньої відвертості до всіх цікавих закордонних інтелектуальних і літературних течій. Сьогодні ж негативну роль відіграє постійна необхідність української культури в самозахисті, що витлумачується деким чи не виключно як слідування традиціям рустикальної культури доби Шевченка.

II.10. Ще в 20-х роках українська культура досить жваво сприймала нові європейські віяння, — експресіонізм у живописі (що не виключало пошуків на суто національному ґрунті), верлібр у поезії, нові театральні системи (хоча Курбасівський "Березіль" аж нічим не поступався їм за сміливістю театральних експериментів). Потім, коли еталоном в поезії стала "пісня трактористки", а в драматургії — "В степах України", будь-які позитивні запозичення унеможливилися. Коли процес відновився

в 60-х роках, значний вплив на "шістдесятників" мала філософія екзистенціалізму, вже згадуваний латиноамериканський магічний реалізм, експериментальні пошуки європейської й американської поезії, але перебільшувати значення таких впливів очевидно не слід. Впливи російської культури в кожний окремий момент були значно сильніші.

II.11. При згадці про внесок української культури в світову на думку спадають насамперед ті ж двадцятіживопис Архипенка, в меншій мірі Курбасівський "Березіль" і Довженкова "Звенигора" і "Земля". Літературні впливи ускладнювалися браком перекладів з української (з помітних творів української прози, наприклад, французькою було перекладено лише "Вершників", і то вже значно пізніше, в 50-х). Протягом 30-х — 50-х Україна, на жаль, не створила майже нічого, що можна було б запропонувати на експорт (винятки — хіба ті ж "Вершники" чи Довженкова "Зачарована Десна"). І тим часом про існування окремої української культури просто забули. То ж коли в 60-х на екрани вийшли вершинні твори поетичного кіно — глядач на Заході сприймав їх як російські фільми. І хоча останнім часом переклади з української літератури стали з'являтися в більшій кількості — говорити про їхній широкий міжнародний резонанс було б очевидним перебільшенням. Трохи краще з українською прозою обізнані хіба в Польщі, та й то при цьому смішно було б говорити про якийсь вплив української прози на польську. На цьому тлі малу втіху приносить думка про те, що якби існували на належному рівні виконані переклади української сучасної поезії — українська література в світовому контексті значно виграла б.

III.1. На жаль, говорити про еволюцію сприйняття української культури в СРСР (поза межами України) та в світі просто не випадає — для абсолютної більшості там українська культура була і лишається "terra incognita". Але найгірше те, що сьогодні суспільне сприйняття української культури в самій Україні, в силу згаданих вище причин, перебуває на жалюгідному рівні. Середні тиражі українських часописів мізерні як на республіку з населенням 50 млн чоловік, 34млн. з яких за переписом 1979 р. назвали рідною мовою українську. Тиражі поетичних книжок взагалі сміховинні — пересічно 1-3 тис. примірників. Щоправда, останнім часом, разом із помітним підвищенням рівня українських видань, які, нарешті, почали друкувати сміливі й принципові речі про екологічну й культурну ситуацію, повертати довгий час заборонені імена Винниченка, Хвильового, Підмогильного, та ін. письменників, ситуація стала змінюватися на краще. Про це свідчить динаміка тиражу "Жовтня" (16 тис. в січні 1987 р., 24 тис. в січні, 32 тис. в травні 88 р.), "Літературної України" (40 тис. в у 87р., 70 тис. у травні 88 р.). Але все одно ці цифри ще дуже далекі від кількості примірників російськомовної "Литературной газеты" або "Нового мира", що йдуть на Україну — тобто й досі українці продовжують бачити світ переважно крізь призму російської культури. Тому дуже важливим є питання адекватного представлення культурного процесу на Україні в російських виданнях і на всесоюзному телебаченні (ще досі Україну предоставляє чи не виключно гопак у виконанні ансамблю Вірського...)

III.2. Породивши цілу низку нових мистецьких жанрів, XX вік просто не міг не дати нових форм участі суспільства в культурі. Але для України репресії 30-х і несприятливі умови 70-х знов-таки спричинилися до того, що національна культура зрештою, виявилась позбавленою цілих важливих сфер — насамперед, масової субкультури, що має найбільший вплив на молодь. Сьогодні на Україні (знов-таки поза Львовом і Тернополем) такі популярні жанри як естрада, авторська пісня, майже виключно російськомовні. Те ж стосується й українського кіно, яке, після розгрому "поетичного кінематографа" в 70-х перетворилося просто на кіно, що знімається на Україні. Все це призвело до того, що українська культура стала по суті вузько елітарною, зорієнтованою переважно на гуманітарну інтелігенцію.

III.3. Ситуація, що склалася, створює всередині ланцюгову реакцію. Сучасний киянин або харків'янин заздалегідь вважає українськомовну книжку або фільм, знятий на Київській кіностудії (хоча в кінотеатрах цей фільм і йтиме лише по-російському!) не вартим уваги. Водночас брак суспільного резонансу призводить до ще глибшої ізоляції національної культури (потенційними читачами віршів є поети, слухачами музики — композитори). І тому чи не найбільшими перемогами української культури останніх років стали випадки, коли їй пощастило кілька разів прорвати це хибне коло. Але в цілому ситуація з рецепцією української культури лишається ще дуже складною, а сама ця культура — відверто неконкурентоспроможною в багатьох сферах порівняно з культурою російською.

III.4. Помітну частину теперішніх рецепієнтів української культури складають "етнографічні патріоти", для яких ця культура майже тотожна до "Кобзаря" та вишиваної сорочки. (Існування цього прошарку й досі позначається постійною боротьбою, що її мусить вести українська культура за самозбереження — а отже весь час існує і ризик, що для декого вона зводитиметься до набору найпростіших патріотичних символів). Такі люди доволі часто відверто негативно ставляться до всіх формальних пошуків, що виходять за межі "народницької" традиції, і рецидиви такого ставлення не такі вже й рідкісні. До них належить хоча б похід критика Яр. Мельника проти т.з. "метафористів" — молодих поетів-вісімдесятників, що намагалися ширше звертатися до арсеналу, виробленого світовою поезією. Можна досі знайти, в тому числі і серед інтелігенції, що прийняла російську мову, але ще пам'ятає про своє українське походження, і відгоміи ідей "культури для домашнього вжитку". Для цієї досить численної категорії властиве прихильне ставлення і до української пісні, і до того ж гопака (хоча і в обмежених дозах), але український переклад в опері звучить для них майже дико. І лише порівняно незначна частина рецепієнтів української культури готова усвідомлювати її справді великою і незалежною культурою, придатною для функціонування в усіх суспільних шарах, і відкритою для будь-яких пошуків.

III.5. На суспільному статусі художника-творця в українському суспільстві не могли не відбитися всі ті суперечні й трагічні процеси, про які неодноразово згадувалося вище. У цьому художникові радше ладні вбачати дивака, мало не божевільного (люди, до української культури ворожі), мученика й пророка (люди, до цієї культури прихильні), але дуже мало зроблено для того, щоб художник мав змогу нормально працювати, не ставши мучеником. Розмір літературних гонорарів майже унеможливлює існування літературною працею письменників-незаробітчан. Матеріальне становище художників початківців також змушує шукати випадкового сторонього заробітку. Разом із тим низькі вимоги до "провінціальної" культури дають змогу існувати в ній письменникам, художникам, акторам, що поза сценою не вміють говорити по-українському, а відтак і не можуть при потребі імпровізувати під час вистави. Водночас чимало талановитих акторів-українців, що хотіли б працювати на українській сцені, змушені шукати роботи в театрах Росії, Литви, або Казахстану...

III.6. З огляду на хибний механізм суспільного розвитку української культури в XX ст. не могла не виникнути небезпека провінціальності і вторинності. В певні моменти така вторинність навіть свідомо насаджувалася "згори" (згадаймо сталінську тезу про "керівний" російський народ, і про його "керівну" культуру — при цьому національним культурам автоматично відводилося маргінальне місце). На початку 30-х за еталони було вказано в живописі — мистецтво російських "пересувників", в музиці — Чайковського й Глінку, в літературі "соціалістичний реалізм" " Матері" Горького. За

національними культурами визнавалося хіба що право мавпування на ці теми, з обов'язковим уславленням "батька всіх народів". І життєспроможність української культури виявилася в тому, що як тільки в суспільному житті наступала хай навіть невелика "відлига" — українські митці продукували твори цілком оригінальні й своєрідні, що не вписувалися в схеми маргінальної культури "для хатнього вжитку".

IV.1. Процес виникнення української інтелігенції після 1917 р. можна умовно розбити на два нерівні за обсягом періоди — до 1929-1934 р. і після. В першому періоді, коли революція було розбуджено сили довгий час гнобленого народу, формувалася нова інтелігенція, причетна до національного життя в усіх його виявах. Тоді, наприклад, навіть математики й хіміки гостро усвідомлювали свій обов'язок перед народом — і за короткий час розробили стрункy систему наукової термінології в мові, що раніше звучала переважно в селі. В цей час українською мовою функціонує судочинство, управління, наука (в тому числі природнича й технічна), її широко застосовують на виробництві — зусиллям тих самих нових українських інтелігентів. Природний цей процес було грубо обірвано в 30-х рр. Фізичне знищення значної частини української інтелігенції призвело до того, що національна свідомість серед інженерів, природничих і технічних науковців, тощо, по суті зникла, і вже ніколи не була відновлена в попередньому обсязі. Варто нагадати, що саме з ініціативи українських науковців у 70-ті роки припинили існування практично всі україномовні наукові журнали з природничих і технічних наук, і з української мови в тому числі було вилучено цілі шари найновіших понять. Носіями національної самосвідомості після 30-х рр. лишилися переважно інтелігенти-гуманітарії, безпосередньо пов'язані з українською філологією, історією чи етнографією. Хоча періоди "відлиг" знову-таки приносили пожвавлення і в інші сфери (одним із найпромовистіших наслідків 60-х рр. стало те, що перша "Енциклопедія кібернетики" вийшла у 1973 р. саме українською мовою!), але несприятливі періоди, що йшли за тим, часто зводили нанівець попередні здобутки.

IV.2. Говорити про те, чи виправдала, чи не виправдала українська інтелігенція суспільні сподівання, навряд чи доцільно з огляду на масове фізичне винищення цієї інтелігенції в в 30-ті рр. Кращі представники цієї інтелігенції завше намагалися за будь-яких обставин виконати свій обов'язок перед народом, і не їхня вина, що обставини виявились дужчими за них (хоча зрозуміло, що не обходилося й без випадків ренегатства й переродження — так від страху за власне життя і бажання вижити за будь-яку ціну цілком здегенерував, як особистість, геніальний Тичина).

IV.3. У формуванні свідомості української інтелігенції власна українська культура займала належне місце лише в перший окреслений вище період. Тоді ті ж самі математики й фізики жваво обговорювали "Сонячну машину" Вишневського чи "Нову генерацію" Семенка, вистави Курбасівського "Березоля" й картини Петрицького. Пізніше ці шари інтелігенції виявилися майже цілком відрубаними від української культури (кращі здобутки якої часто до того ж було вилучено з обігу, а те що лишилося, відверто не могло конкурувати з російськими аналогами) — а отже, цілком формувалися під впливом російського письменства. Становище почало мінятися, і то дуже потроху, спершу в 60-ті, далі з початку 80-х рр., разом з відродженням інтересу до власного минулого, народного мистецтва, тощо. Із сучасних українських письменників на ширший суспільний резонанс можуть претендувати насамперед Ліна Костенко, Загребельний, Щербак, Шевчук, Дімаров, автор низки поверхових, але захопливих історичних романів Володимир Малик. Багато відгуків дістала останнім часом і публіцистика О. Гончара, Б. Олійника, С. Плачинди та ін., скерована на збереження духових цінностей народу та виправлення тривожної екологічної ситуації. Значний резонанс мав і повторний вихід на екрани кращих здобутків "поетичного кіно" 60-х рр.: фільмів Параджанова, Іллєнка, Осики. На жаль, сьогоднішній український кінематограф нічого рівноцінного запропонувати ще не може.

IV.4. Серед літературних творів, що являли б собою запис станів українського інтелігенції у XX ст., можна насамперед назвати новели Коцюбинського і Винниченка, "Смерть" Антоненка-Давидовича, "Редактора Карка" Хвильового, "Мандрівку у молодість" Рильського, "Розповідь про неспокій" Смолича, "Третю роту" Сосюри, а для новішого часу — "Південний комфорт" Загребельного і багато новел Щербака. Хача й досі 20-ті, як це не парадоксально, лишаються висвітленими краще, аніж 60-ті і 80-ті рр.

IV.5. Свідомість спадкоємства поколінь української інтелігенції, навіть гуманітарної, після 1917 р. не могла бути сильною вже через те, що багато імен потрапили в 30-ті рр. під заборону, і студент-філолог або історик початку 80-х рр. просто не мав змоги прочитати ані Хвильового, ані Підмогильного, ані навіть "Замість сонетів і октав" Тичини в неспотвореному вигляді (а негуманітаріям навіть самі ці імена здебільшого лишалися невідомі, за винятком пізнішого, вже "двірцевого" Тичини). Особливість теперішнього часу й полягає саме у відновленні обірваних колись зв'язків, у поверненні в обіг усього найкращого, що було створено українською культурою раніше.

IV.6, IV.7. На жаль, ані ролі "останньої інстанції", ані ролі "творця людських душ" українська інтелігенція протягом більшої частини XX віку відігравати не могла, бо як уже неодноразово вказувалося, була в 30-ті рр. значною мірою винищена фізично. Зараз ми є свідками того, як вона (дуже поволі) повертає собі хоча б другу з перелічених вище функцій.

V.1. Відповідь на це питання майже повторює відповідь на попереднє — починаючи від початку 30-х рр. вирішення найважливіших питань життя українського суспільства найменшою мірою залежало від інтелігенції. Зараз, із загальним піднесенням громадського життя, роль інтелігенції знову зростає, і до її голосу знов починають прислуховуватися. Але переоцінювати її впливу поки що не

слід — адже навіть авторитетна думка Академії науки УРСР не могла спинити згубних проектів будівництва численних АЕС, чи екологічно необґрунтованих планів меліорації Півдня України. Те ж саме стосується і культурного будівництва — адже голоси письменників не змогли повернути поки ані належного статусу української мови в республіці (хоча перші кроки у цьому напрямку урядом і КПУ й було вже зроблено), ані навіть талановитого режисера Танюка, що намагався в Київському молодіжному театрові здійснити власну програму відродження українського театру і був звільнений з роботи волюнтаристським рішенням.

V.2, V.3. Основними для української культури питаннями, що не було вирішено досі, і які, очевидно, перейдуть і в наступне сторіччя, є насамперед питання суспільного статусу цієї культури — не як маргінальної, а як рівноправної з російською. З цим питанням найтісніше пов'язане й питання нормального функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя республіки. Сьогодні намітилися певні тенденції, які дозволяють сподіватися, що на терені України питання гармонійної взаємодії двох культур буде, зрештою, вирішено, але ми перебуваємо лише на початку тривалого й складного шляху.

V.4. Основні тези інтерв'ю Коротича не можуть викликати істотних заперечень у людини скільки-небудь об'єктивної. Слід лише пам'ятати, що українські письменники були поставлені в надто нерівноправні цензурні умови порівняно з їхніми російськими колегами, і їхній соціальний статус був значно хистkіший (при всьому бажанні в Росії 68 р. важко уявити таку кампанію, яка точилася на той час навколо "Собору" Гончара, з російської культури ніколи не було вилучено такої кількості імен, як з української — в Росії давно друкували і Буніна, і Соловйова, і Купріна, зрештою, навіть 1987 р. Ю. Щербак зміг надрукувати свого "Чорнобиля" саме в Москві, а не в Києві). Але не можна не помітити, що нападали на інтерв'ю Коротича в першу чергу ті з українських письменників, що прекрасно існували і в застійні часи, одержуючи преміі і гонорари.

ПОЛЕМІКИ

Нешвидке витікання

Під заголовком "Виїжджати чи залишатись" появилася в серпневому номері "Зустрічей" редакційна дискусія про втечі молодих українців з Польщі на протязі останніх років і викликала в мене багато заувар і сумнівів. Це тому, що ні редакція не зуміла належно представити проблеми еміграції молодих українців, ні учасники дискусії, що не були підготовані до відповіді на основні проблеми пов'язані з цим явищем. Тим-то, здається мені, що, на жаль, внаслідок тих слабостей дискусія не виконала своїх завдань, показуючи досить характерну розумову безпорадність її учасників перед поставленою проблемою. А деякі голоси цієї дискусії — наприклад Сича— наділені особливою інфантильністю і безтурботністю. Хочеться мені вірити, що її запис це все-таки не є запис стану свідомості молодої української інтелігенції в Польщі, бо ж такий висновок був би гнітючим.

Особи, які від імені редакції вели розмову не спромоглися, на жаль, відповідно оформулювати проблему й це їх особистий огріх. Українці не те, що поволі втікають, а витікають з Польщі на Захід. Отже виникають питання зв'язані з цим процесом. Чи еміграція українців останніми роками становить явище за своєю природою загальне? Чи існує якась важлива точка зору, що вимагає визначити своє становище щодо цього явища? Якщо відповімо на ці два питання "так", то необхідно дати відповідь на нові питання. Яка суть цієї проблеми? У чому її почин і значення? Для чіткості образу згадаю лишень, що українська еміграція з території польської держави це явище історичне й починається від 1918 р., хоч її тло, перебіг, механізм і результати відрізняються від сьогоднішніх.

Сьогоднішня українська еміграція має кілька аспектів, які вимагають висвітлення , нп. шляхом дискусії в пресі. Отож, українці емігрують тому, що мусять? Чи емігрують, бо прагнуть, маючи для цього певні причини? По-друге, які українці як правило емігрують? Для кого їх виїзд з Польщі означає збитки, а для кого користь? Інакше можна сказати так: які (й для кого) є далекосяжні загальні наслідки еміграції українців? Що змінює їх виїзд у тих ділянках нашого збірного життя, які ми вважаємо важливими?

Поставивши такі питання, мушу сказати, що еміграція сама собою це суспільне явище, що про нього не можна наперед сказати добре воно чи ні. Подібно, як і багато інших суспільних явищ, також і вона явиться позитивною або негативною з певної точки зору, а найчастіше з точки зору викликаних наслідків. Отож, питаючи про еміграцію, маємо справу з проблемою критеріїв оцінювання певного суспільного явища, яке точиться перед нашими очима, і яке — знаємо — спричинює наш неспокій. Однак ця проблема істотна також з точки зору редакції та учасників цієї редакційної дискусії. Бо ж хоча ніхто з-поміж них не заявляє про намір емігрувати, то все-таки емігрують їхні ровесники, тобто еміграція стала вже частиною їхнього поколінневого історичного досвіду, що повз нього не можна пройти байдуже.

Січева теза, нібито наші предки переказали молодому українському поколінню думку, що краще денаціоналізуватися в Канаді ніж в Польщі є повністю спекулятивна. Побоюся — Сич просто не знає про що говорить. Інсинуація, нібито наші предки задумувалися над способами надійного денаціоналізування себе, а не над способом збереження тотожності, дуже схожа на побрехеньку й наклеп. Ніякі історичні перекази, які знаю, не дають подібних доказів. Ніхто з батьків чи дідів ані мені, ані кому-небудь з кола моїх українських ровесників не підсував таких псевдодилем щодо вибору способу денаціоналізації. Може бути, Січеві відомий з його сімейного кола подібний випадок, та патологія неодмінно супроводжує життя в громаді й немає найменших основ, щоб підводити її до рангу загальної закономірності. А ось Сич, висловлюючи ці інсинуації, однозначно вживає множини. Я вважаю її недопустимою інтерпретаційною натяжкою і дивую, що ніхто з учасників дискусії зразу не виступив проти нього.

На мою думку, українська еміграція з Польщі

це серйозна проблема, бо невзабарі її результати можуть поставити під сумнів засновки розв'язання значних проблем української діаспори в Польщі. Здається, учасники не звернули на це уваги. На протязі багатьох післявоєнних років у Польщі чулося постійне бідкання старшого українського покоління, що не можна поправити некорисного суспільного, культурного, релігійного чи економічного статусу діаспори не тільки тому, що бракує відповідних установчих " умов", але й тому, що діаспора до такого зусилля не підготована. Під цю пору бо не існувало нової української інтелігенції як провідної групи, а діаспора була майже повністю селянська й сільська, подеколи було це колишнє селянство або маломістечкові міщани. На жаль, така була правда. Бракувало суспільної групи, що мала б за завдання творити програму діяльності для цілої громади, висловлювання її потреб, її точки зору — бракувало інтелігенції. Ситуацію погіршувало й те, що внаслідок браку інтелігенції як суспільної групи — як одиниці українські інтелігенти існували, та вони були "суспільно неприсутні"на довгий час перервалася історична самосвідомість всієї діаспори, не було найосновніших знань про політичні механізми держави й суспільства, в якому проживала. Як перед депортацією в 1947 р. з Карпат, так і після неї діаспора проживала в умовах досить глибокої політичної аліенації, одним з засновників її тривкості був брак нової інтелігенції як провідної групи.

Весь той трудний історичний період свідомо й підсвідомо діаспора виглядала появи власної інтелігенції. Її уява досить міфологізовано творила образ інтелігенції як всемогучу панацею проти всіх нестач і слабостей діаспори, проти воїляких невдач і принижень. У цій суспільній міфологізації уявлень щодо інтелігенції довбачаю не лише елемент плебейської ідеалізації, але й певний раціональний елемент. Бо ж бачилося, що основних суспільних функцій, що їх в польському суспільстві і польській державі виконує інтеліґенція, у житті нашої діаспори ніхто не виконує віддавна, що творять вони суспільну прогалину. Продуктом цієї прогалини була не лишень плебейська міфологізація „українського інтеліґента, ..але й виникнення моделі інтеліґента як моделі етосу, як місії суспільного служіння громаді.

І що ж сталося після сорока років великого мрійництва, виглядання приходу довгожданого дня? Оці сорок років це період появи двох нових українських поколінь. Появилося більше українців з вищою освітою, та я не впевнений чи можна, коли підійти з соціологічними критеріями, назвати їх інтелігенцією. Не знаю чи ці люди справді усвідомлювали свою суспільну роль і чи були підготовані до виконування своєї ролі. Української інтелігенції після 1956 р. було небагато. Вона походила з села, не мала доброї освіти. Швидко втягнули її всякі містечка. Не влаштувалася у великих містах, в академічних середовищах, чи, якщо сказати по-сьогоднішньому, у середовищах, що формують громадську думку. І, як на мій погляд, щойно третє покоління українців у Польщі почало творити інтелігенцію підготовану виправдати сподівання діаспори. І якраз тоді почалися втечі на Захід, давши початок сьогоднішньому великому "витіканню".

Моя відповідь на питання поставлене на початку статті буде, отже, така: проблема еміграції це на сьогодні проблема немадійної, анахронічної суспільної структури здебільшого селянської діаспори, виданої на поталу несприятливій історичній долі. З другого боку, це проблема стихійного перетворювання в минулому сильної селянської маси — під впливом історичних процесів у Польщі — в тип декласованого, аморфного суспільного матеріалу, у свідомості якого досить замазано відбивалися проходячі процеси і їх наслідки. Що ж бо діялося в діаспорі протягом тих сорока років? Українське селянство, знаменитий суспільний клас, з надійним етосом, що його провірила історія, із знаменитою рільничою культурою, з цілою системою цінностей і надійними способами самооборони,зазнав майже цілковитої декласації, розшарування, а його культурадезінтеграції. На його місці появився український сільський пролетаріат, селяни-робітники, селяни-урядовці, некваліфіковані робітники фізичної праці і тьма-тьмуща таких соціологічних категорій, яких характеризування мені не під силу. Цей аморфний суспільний матеріал, український селянський клас — "продукт" історії, мав ще більшу потребу в модерній високоосвіченій свідомій завдань супроти своєї громади й своїх історичних коренів інтелігенції. Зокрема такої інтелігенції, що не дивиться тужливо у віддалене і перебуте минуле, а дивиться в незнане й трудне прийдешнє, куди слід її вести діаспору. І ось немовби напередодні виникнення такої інтелігенції, коли були всякі передумови її виникнення, почалося витікання молодих українців через літовище на Окенцю. Без цієї інтелігенції над перспективами діаспори повисає загроза, може не так в категоріях національної субстанції, як в категоріях, перш за все, духовних і суспільних. Без цієї нової інтелігенції стануть затухати процеси розвитку і пристосування до нових історичних умов. Діаспора втратить або ніколи не відновить своєї динаміки, почнеться муміфікація, і наКінець, появляться псевдодоктрини, що виправдовуватимуть апатію і пасивність, щось в роді "весь сучасний світ спирається на загальнолюдський елемент, а не на національний". Одне слово, еміграція молодої української інтелігенції становить загрозу процесові відновлювання нормальної, цілісної та здорової суспільної структури української діаспори у Польщі. Викривлення цієї структури дотепер негативно позначалися на житті діаспори і ні з чого судити, що не буде так само й надалі, якщо молода українська інтелігенція зраджує свій суспільний етос.

Сич задумується над питанням чим є Польща для представника української діаспори в Польщі— чи це батьківщина, чи чужина, чи ми діаспора, чи еміграція? Це не нова проблема, тому що вже перед нами вирішили її, здається, усі світові діаспори, і належить вона до класичних проблем кожної меншості. Наприклад німці мають тут два поняття: "vaterland" та "heimat". У польській соціологічній думці проф. Осссовський говорив про "історичну батьківщину" та "приватну батьківщину". Коли б іти за такою схемою, то я сказав би, що наша "історична батьківщина" це Україна, а " приватна батьківщина" , — кажучи загально — Польща, де ми народилися. Справа нашого статусу в Польщі, на мою думку, досить проста. Ми напевно не еміграція, бо не емігрували ми з нашої історичної батьківщини. Ми скоріше діаспора, бо наша історична батьківщина віддалена від місця теперішнього проживання — проживаємо, розкинені, поза її кордонами. Висвітливши ці позірні неясності, все-таки треба сказати, що існує невідкладна потреба сформулювати заново і згідно з теперішніми обставинами модель нашої українськості, тому що ця модель — спадок від селянського родоводу — досі була рільнича й розважальна. Не змінивши рішуче моделі українськості, діаспори з бігом часу стане просто фольклорним заповідником, чимось на кшталт "Цепеліі", а не живим, динамічним, спроможним розвиватися суспільним організмом.

Може, добре було б створити поняття "духовної батьківщини", на відміну від, передусім політологічного, поняття батьківщини, як територіяльної спільноти. "Духовною батьківщиною" був би загал українців, без огляду на місце проживання, свідомих своєї "історичної батьківщини", своєї історії, коренів тощо. Вона була б у всіх місцях, де є українська свідомість, як суспільне явище.

Наші предки ніколи не ставили собі цих питань, проте цю відсталість можна зрозуміти. Процес творення модерних націй проходив у Східній Європі довгі пізніше проти Західної Європи. Питання, подібні до наших, вирішували також французи й англійці, та на кілька століть раніше. Історичні корені української діаспори в Польщі йдуть

від території, що відставала особливо мішно в розвитку сучасних форм національної свідомості. А надто , це була територія піддана особливому денаціоналізаційному тискові, що залишило тавро на її свідомості. Отже, поставлене питання повинно мати відповідь згідну з нашим історичним досвідом, без добавлювання і віднімання.

Під час дискусії прозвучало влучне питання про причини еміграції. Чи то ті самі причини, які штовхають емігрувати польських ровесників, чи — бо можна й так гадати — то якісь додаткові причини притаманні лише діаспорі. Погоджуюся з поглядом, що на рішення про еміграцію особливо сильно впливає дуже поганий і поширений негативний стереотип українця в Польщі. З власного життя і життя приятелів кожен з нас може навести десятки прикладів його впливу. Його дія надто довга , а результати у психічній площині надто важко знести, щоб можна було його легковажити. Зрозуміло, що ніхто не любить перебувати в середовищі, яке, м'яко кажучи, безнастанно й навіть без натяків показує свій осуд і нехіть. На жаль, офіційні засоби масової інформації не те, що не поборюють їх, але й підтримують виданнями, що змальовують українців як "убивців, фашистів, дегенератів, колабораціоністів". Школа робить так само, використовуючи свій книжковий канон для дітей та молоді. Школа й засоби масової інформації можуть "подавати" що заманеться, бо діаспора настільки слабка, що не може почати боротьби за зміну цієї політичної лінії, а "там", здається, ніхто не думає про суспільні результати такої освітньої діяльності. Така суспільна педагогіка недемократична і неперспективна, а її наміри навіть українська дитина вважає неблагородними.

У цілому беручи, негативний стереотип це тільки один з цілої низки чинників, що, — підсуваючи думку про еміграцію — мають одну спільну рису. Йдеться про причини, які, як досі, гальмують або взагалі не дають змоги діаспорі та її окремим членам творчо проявляти своє національне походження. Після деякого — коротшого чи довшого часу боротьби з вітряками молодий українець питає себе: невже в еміграції не матиму можливостей творчо проявляти самого себе, не тільки як людину, сьогодні вже нече всі мене так називають, але й просто як українця. Хіба не зможу краще користуватися українською культурою, українськими установами, пресою й науковим життям? І, нарешті, чи ж не матиму можливості навчити своїх дітей рідної мови й виховати їх просто на українців. Останнє зрозуміліше ще й тому, що польська громадськість мішно непокоїться про дітей польських емігрантів на Заході. Це складає цілий синдром діаспори. Не хочу вдаватися до його аналізу, бо ж хіба не всі знають про що йдеться? Скажу лиш, що майже четвертастолітня українська діаспора в Польщі, зокрема на провінції, примушене — так це відчуває — скривати свою національність від сусідів або товаришів роботою, аби не викликати неприємних реакцій. Внесок у творення цієї патологічної ситуації мають численні антиукраїнські видання, а й книжки з шкільної бібліотеки, тому що перед польською громадськістю виставляють українців лишень ворогами.

Однак положення і майбутність кожної діаспори це особливо складна проблема, позаяк опрацьовують певні закономірності, що загрозливі вже самою своєю появою. Що ж бо є центральною проблемою кожної діаспори? Центральною проблемою є просто збереження її безперервності, охорона перед утратою своєї ідентичності, йдучи від страху, що може вона зникнути з суспільного простору країни, в якій живе. Адже до таких природних і самочинних механізмів дівчих проти діаспори належать мішані подружжя, де "двонаціональність" батьків перероджується в "одинаціональність" їхніх дітей. Звичайно, бувають країни, де силою певних установчих можливостей і вкоріненим плюралізмом мішані подружжя майже не загрожують зведенням всіх національностей до одної.

Не можемо покористуватися надійними дослідами над культурною моделю мішаних польсько-українських подруж у Польщі (такі досліди існують в СРСР і в еміграції), та мої щоденні спостереження кажуть, що з цим справа мається недобре. У переважаючій більшості цих подруж не добачаю ні мовного, ні культурного плюралізму. Може бути, що своєю природою мішане подружжя — установа аж ніяк не демократична. У мішаних подружжях, які знаю, панує брак толерантності, що, безсумнівно, є витвір суспільного стереотипу. Одне слово, крім кількох всім добре відомих подруж, як досі мішані подружжя були засобом денаціоналізації. І хоча, так чи інакше, подружжя є суспільний продукт, то все-таки його вплив на денаціоналізацію не можна покласти на карб чиєїсь організованої діяльності. Це просто результат життя у діаспорі, якій необхідно мати контакт з цілим суспільством.

Проте в мене серйозні сумніви чи ті всі труднощі у творенні себе українцем означають примус іти в еміграцію. Безперечно, що приходиться нам важко, інколи аж нестерпно, та нежаче не означає того, що треба емігрувати? А чи ті труднощі не повинні штовхати до заперечного висновку: залишитися в Польщі, бо тут важко, залишитися, щоб протиставитися долі чи історії? Хто обіцяв молодим українцям, що життя в діаспорі легке і приємне? Треба було наперед знати, що буде важко, що майже щодня треба буде починати заново, тобто укладати формулу своєї тотожності, знов і знов чинити опір, знову відповідати на ключові проблеми кожної діаспори. Який же вінець-кінець етос молодого українця, якщо він утікає за кордон, бо йому трудно бути українцем. Які норми поведінки прищеплюємо молодим українцям, що от так собі втікають за кордон, коли бачать, що нелегко? Яка це норма, за якою першою реакцією на труднощі є піти навтікача? Це особливо гнітючі питання відносно молодої української інтелігенції, бо ж якраз її етос повинен означати насамперед протиставлення непримятній долі й історії. У протилежному разі в неї немає етосу.

Закорінений погляд, що труднощі при творенні свого національного образу достатньо обґрунтовують еміграцію інтелігенції тим більше непорозуміння у випадку редакції "Зустрічей", що в одному з останніх номерів у статті "Способи присутності" заявила про охоту формувати етос молодої української інтелігенції. Невже це й є той новий і кращий інтелігентський етос? Чому редакція в цій трудній дискусії не показала учасникам і читачам, який він повинен бути на практиці? Адже дискусія створила прекрасний шанс продемонструвати, у чому цей новий етос полягає. Не може статися так, що програмні декларації редакції ідуть урозріз з її практичним ставленням до справ діаспори. Очевидно, ставлю редакції в докір те, що в тому фрагменті дискусії відступила ганебним чином від своїх таки програмних декларацій.

Кожна діаспора живе серед чужої етнічної стихії, позаяк у цьому полягає буття діаспорою. І силою цього факту ніяк її сподіватися, що не зазнаватиме пресу асимілятійних чинників і асимілятороських заходів — якщо прагне зберегти свою важку етнічну тотожність, бути завжди готовою боронитися перед тими асимілятороськими механізмами.

Отже, треба мати виразну концепцію "життя діаспори й життя в діаспорі". За наших умов це концепція " життя на вічній контрі", та перш за все не мусить бути концепція боротьби за свою тотожність. А ось більша частина діаспори живе без будь-якої концепції, настановлена, з блаженною впевненістю, що це лише внаслідок якогось історичного збігу обставин її випало натужно переборювати неприязну долю. Це фальшива свідомість, бо діаспорі кожного дня треба додати свої сумніви й розв'язувати дилеми, за кожним разом визначати свою позицію щодо мінливих історичних обставин. Загалом про долю діаспори ніколи не рішають ве-

якої героїчні історичні акти, а щоденне передбачливе й турботливе життя, коли приймаються нібито дрібничкові й позбавлені політичного значення рішення: "іти на "Маланку" чи на вечірку до клубу винахідника? Новонароджене дитя назвати Оксаною чи Барбаром? Різдво святкувати в грудні чи, може, в половині січня? Це справи, які безперечно рішає одиниця, а не держава чи суспільство. І що вибирають в таких ситуаціях зокрема [illegible] інші? Кожен, утомлений необхідністю щоденних банальних рішень може, кінець-кінцем, здаючися, сказати: "І що з того буде? Навіщо замучуватися, таж сам не врятую всього. Бо, на жаль, бачу, що в цілому немає тут концепції діаспори як "концепції постійної клопітної боротьби" із злиднями долі й історії".

Тому відповідаю на питання, яке поставила редакція під час дискусії таким способом: справді, панує негативний стереотип українця, анемічна політика щодо національних меншостей, накопичилося багато трудних не розв'язаних проблем, панує певна суспільна ізоляція українців тощо. Проте всі ці явища треба було завдалегідь внести в загальний кошт життя діаспори в добревідомих історичних обставинах. Згадавши свій життєвий досвід, я особисто став би підозрілявим, коли б вони раптово щезли з поверхні життя діаспори. Отож, на мій погляд, емігрують українці з викривленою свідомістю, позбавлені етосу, або просто слабкі. Попри все вищесказане, слід ставитися до них толерантно, розуміти їх — ні в кого не можна вимагати, щоб був героєм. Багато з-поміж тих людей емігрує з містечок, з провінції, де жили у справді несприятливому кліматі, де панує настрій безвихіддя і безнадії. Так було роками й це не продукт господарчої чи політичної кризи лиш у останньому періоді. Проявляючи толерантність і розуміння, все-таки треба постійно думати про ситуацію діаспори, куди веде еміграція молодих українців, що означає еміграційний настрій.

Марушечко влучно сказав, що негативний стереотип українця серед польської молоді поволі занепадає. Поява молодого польського покоління могла б давати якусь надію на покращання нашої майбутності. Добачаю, однак, намагання відбудувати в ньому ненависть до українців і прищепити заново негативний стереотип. У мене на думці низка книжок Едварда Пруса, що появилися масовим накладом. У мене на думці псевдолітература нібито й красна, що їздить на негативному стереотипі українця — вбивці і дегенерата, от хоча б "Ява зелена", яку видало "Оссолінеум". Хочу також нагадати, що програма початкових і середніх шкіл передбачає аж дві обов'язкові книжки, що виставляють українців ворогами: "Сліди рисячих пазурів" Ванди Жуковської та "Загради в Бещадах" Яна Гергарда. Шкільна молодь пізнає українців тільки з цих двох книжок. Що хоч кажи, проте шкільний образ українця є образ ворога. Не буду вдаватися до довгих коментарів, задовольнюся нагаданням того, що між ПНР і Українською РСР вже у 1945 р. підписано умову, яка мала сприяти взаємозближенню обох держав.

Забороварний доречно звертає увагу, що нині відкрилися нові можливості суспільної діяльності для добра української культури, маючи на думці перш за все можливості, які відкрилися у Спілці польських студентів, маємо часопис. Я згідний, що це нова можливість і досі ще не повністю використовується вона. Хотілося б мені вірити, що це початок нової тенденції, а не останнє — як дотепер єдине — слово. При нагоді хочу внести дві заввати. По-перше, усілякі нові установчі можливості діаспори використовуватимуться повністю щойно тоді, коли у суспільстві перестане функціонувати негативний стереотип українця. Оскільки він надалі фукціонуватиме, то відповідно до цього тільки мала частина українців захоче прилюдно виступати, тому що іншим не дозволить страх перед агресією знайомих на роботі чи сусідів. По-друге, нові можливості студентів це наче й проява лиш доброї волі з боку СПС. Нові способи активності стануть тривалими тоді, коли їх охоронятиме щось міцніше за акти доброї волі. Таким міцним охоронцем могли б стати зміни в політичній філософії щодо меншостей, а зокрема щодо української діаспори. Під змінами розумію оприлюднення принципів і цілей державної політики щодо національних меншостей, чого уряд не зробив і досі, хоч минуло вже півстоліття, визнання меншостей компонентом цілої суспільної структури країни, а не її викривленням. Можна було б називати багато-багато гарантій, та я хочу сказати те, що нові наявні можливості нетривалі, бо вони нічим не охороняються і в кожну мить хтось може їх скасувати не оформлюючи цього, або давши якесь псевдопояснення. Не можна спирати наших сподівань на чию-небудь добру або лиху волю, навіть наших приятелів чи прихильників — простесенька зміна людей може спричинити заміну доброї волі злою волею. А от реакції різних середовищ на появу "Зустрічей". Крім проявів підтримування і задоволення, що молоде українське покоління врешті прагне публічно висловлювати погляди і почати діалог, появилися і дуже неприємні реакції, неприхильні а навіть агресивні. Якийсь урядовець свою ревність довів до того, що попер до самого Бога скаржитися, що в якійсь статті в "Зустрічах" вжито формулу "самостійна Україна". Не знаю причин, та він вважав слова "самостійна Україна" чимось принизливим, точнісінько так начебто мить тому відірвав очі від передвоєнних зшитків з ендецькими часописами. Усе це діється в ту пору, коли патроном святкувань 70-ліття відродження самостійної Польщі за пропозицією Патріотичного руху національного відродження став Роман Дмовський, ідеолог польського націоналістичного руху, а в Сеймі делегат Бендер пропонує створити у Польщі ендецьку партію. Мусимо розуміти, що суспільство зазнало багаторічного відповідного політичного вишколу і тому воно просто не підготоване до контакту в громадському житті з національними меншостями, може показати класичну ксенофобію. Доходить і те, що в певних умовах ксенофобія може й політично виконати добру роль.

Сич, який виявив у тій дискусії багато політичного інфантилізму, виступив з двома тезами, що особливо звернули мою увагу. Перша: люди виїжджають, бо нам не потрібна велика діаспора, бо чи ж ми кінець-кінцем маємо потребу у великих масах, щоб творити політичні партії й ставати до виборів? Воно й так, що не ставимо до виборів і не творимо політичних партій, та чи хто-небудь чув про таке до краю "знеособлене" майже адміністративне ставлення до людей (поляки кажуть тут про "інструментальне" ставлення). Такий спосіб розуміння смислу суспільного життя особливо віддалений від найосновніших демократичних понять. За такою тезою скривається певна політична доктрина, що не стану її аналізувати з огляду на любов до людей. Його теза нагадує мені анекдот, який свого часу чувся в Польщі. На дванадцятому поверсі, в помешканні молодого подружжя дитина вилазить на підвіконник відчиненого вікна — перелякана жінка кричить до чоловіка, щоб ловив дитину, а то впаде мале з вікна і вб'ється. Аж тут чоловік з стоїчним спокоєм відповідає: нічого не буде, зрештою, зробимо собі другу дитину.

Ось друга Сичева теза, більш-менш така: еміграція це процес об'єктивний і тому ми не повинні до нього втручатися. Не знаю, які тут його докладніші міркування. Не слід утручатися, бо це нічого не дасть, чи не слід утручатися, бо, на його думку, у об'єктивні процеси втручатися не слід. Я не впевнений, чи Сич взагалі добре усвідомлює собі поняття об'єктивного процесу. Я міг би назвати йому пребагато об'єктивних процесів, що зазнають втручань людини, яка хоче не те, запобігти їхнім наслідкам, але й взагалі якнайдовше їх. Чи землетрус, на погляд ученого Сича, це об'єктивний чи суб'єктивний процес? Чи повені це процес об'єктивний чи суб'єктивний? Адже людина ніколи не погодилася з землетрусами чи по-

венями і обидва ці об'єктивні — незалежні від волі й свідомості людини — процеси намагається змінювати. А смерть від старечої неспроможності — це об'єктивне чи суб'єктивне явище? Адже медицина весь час силкується продовжувати людське життя і ліквідувати причини смерті. Чи, на Сичеву думку, еміграція є процес об'єктивніший за землетруси, повені та вмирання? Не хочу починати академічної дискусії на цю тему, тому що на лекціях з соціології й філософії у Варшавському університеті такі проблеми обговорюються, а потім студенти складають з них екзамени, та кажуть що Сич — науковий працівник нібито. Турбота за його великий науковий авторитет обмежить мої зауваги до нагадання, що об'єктивні процеси людина змінює шляхом зміни чинників які їх викликають, тобто зміни їх причин.

Зрештою, він сам формулює постулят, згідно з яким все-таки люди повинні втручатися в об'єктивні процеси, коли каже, що українська еміграція за кордоном повинна помагати молодим українським пришельцям з Польщі. Невже він думає, що допомога емігрантам не становить утручання в об'єктивний еміграційний процес? Проте чому не вільно втручатися в нього тоді, коли він починається, і там, де починається, але треба втручатися там, де він реалізується і розвивається? Воно трохи підозріло, що в цей процес слід утручатися щойно тоді, коли емігранти подолають Атлантичний океан. Чому той непрофесійний кордон між утручанням і невтручанням в об'єктивний процес пролягає десь серед океану, а не, наприклад, над Вислою.

Цікаво, що в Канаді або США еміграція молодих українців стає невідворотним процесом, вони-бо там поселяються. Натомість у Польщі рішення, що дає почин тому об'єктивному еміграційному процесові можна змінити, тому що тут є лиш готовність утікати. Це ж незрозуміло пропонувати втручання в цей процес не там, де еміграція є процес оборотний, а там, де це майже неможливо. Незрозуміла логіка. Чи Сич готується, бува, емігрувати й тому говорить незрозуміло і недоречно?

По-моєму, ще не одну тезу тої хоч-не-хоч потрібної дискусії треба було б обговорити, бо вони ще недостатньо розроблені, та через брак місця спинялися на найістотніших. Перелік редакційних помилок поповнює ще й заголовок дискусії: "Виїжджати чи залишатися". Дискусія не відповіла на це питання. Крім цього альтернатива "виїжджати чи залишатися" все-таки неправильна. Основне питання діаспори, а особливо молодої інтелігенції таке: як бути українцем залишаючись у Польщі. Однак редакція вже не раз, здається, питала про способи присутності. Мені цікаво, як багато вона сама зрозуміла з того, що надрукувала у своєму часописі.

Ю. Т.

Ім'я й прізвище автора залишені до відома редакції

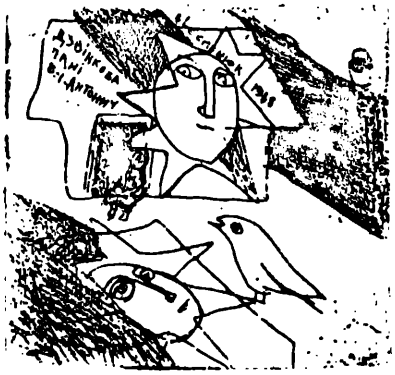

Скидка для українців

Щоправда, можна було все припинити ствердженням, що мої висловлювання про еміграцію українців з Польщі, поміщені в "Зустрічах" (ч. 1-2, 1988) не були авторизовані — винувата в цьому редакція —на аноніми не відповідаю і не співпрацюю з редакцією, що їх публікує.

Така постава навіть не вимагала б пояснень. Адже залишається ще "Наше Слово" і цілий ряд... польських легальних часописів та й ті, що видаються в другому обігові. Однак, я вирішив — по

довгій задумі — прийняти виклик редакції "Зустрічей", турбуючись, кажу на повному серйозі, за молоду українську інтелігенцію в Польщі, та... власне прізвище (коли на те чиєсь бажання, то черговість можна змінити).

Серед часописів, які видаються в Польщі чимало й таких, що відкривають свої сторінки псевдоісторикам і безкомпромісним полемістам, які пишуть м.ін. на тему польсько-українських взаємин і своє прізвище залишають до відома редакції (нп. дивись: "Лад", ч. 30 за 24.07.88). Така поведінка викликає в нас, тобто в українців, зрозуміле обурення. Тож чому — питаю редакцію "Зустрічей" — від інших вимагаємо більше ніж від самих себе?

Переходячи до листа Шановного Анонімa, наведу тільки кілька його думок на мою адресу:

— "А деякі голоси цієї дискусії, нп. Сича, наділені особливою інфантильністю і безтурботністю,"
— "Може бути, Сичеві відомий з його сімейного кола подібний випадок, та патологія ...",
— "А ось Сич, висловлюючи ті інсинуації...",
— "... а кажуть, що Сич науковий працівник нібито".

Я не впевнений, чи знає Шановний Анонім, що пишучи таким способом про мене, він набагато більше сказав про себе. Пропоную зачитувати у перервах між одною політичною книжкою і другою самовчитель доброго виховання.

А ось ті фрагменти моїх висловлювань на тему еміграції, які в Шановного Анонімa викликали отільки емоцій:

"Думаю, що більшість причин, задля яких емігрують молоді поляки можна віднести й до нашої громади. Нам треба знайти причини, які відрізняють нашу еміграцію. На мою думку, однією з них є те, що наші діди, батьки передали нам свідомість того, що краще асимілюватися з німецьким, англійським, з кожним іншим суспільством, ніж з польським. (...) Тому деякі напевно добачають, що їхнє українство тут у небезпеці. Вони уявляють собі, що виїжджаючи збережуть себе, або замериканізують, — що є краще від полонізації.

Признаю, що думка про дідів сформульована недокладно, хоча можна-таки її відчитати. На жаль, у мене не було можливості авторизувати цей текст. Пояснюю, отже, що йшлося мені про те (значно спрощуючи), що українці надалі сприймаються поляками як "вороги" або "потенційні вороги", що можна обгрунтувати багатовіковою суперечкою обох народів "за межу". Тим-то, не вдаючись до зайвого теоретизування про об'єктивність асиміляційних процесів, будь-яку іншу національну групу поляки заакцептують легше ніж українську громаду. Подібно мається справа з ставленням українців — зокрема тих, що проживають у Польщі — до польського суспільства. Цим, між іншим, можна пояснювати факт, що попри існування багатьох мішаних подруж (погоджуюся з Шановним Анонімом, що переважна більшість їх веде до денаціоналізації і полонізації українців — а шкода) стереотип таки живе: з одного боку українець-різун, а з другого ляхи-пани.

І мої наступні "політично інфантильні" слова:

"(...) наколи хтось функціонує тут (у Польщі — М.С.) *нормально як інтелігент, досліджує, пише, творить, виїжджає туди* (нп. до Канади — М.С.), *щоб працювати фізично чи займатися торгівлею в невеликій крамниці, тоді це велике непорозуміння. Але, якщо хтось виїжджає тільки з економічних причин, щоб покращати свою економічну ситуацію* (нп. у Польщі був водієм і в Канаді ним буде — М.С.), *то це трохи міняє проблему. Треба, щоб було нас тут* (у Польщі — М.С.) *більше, щоб ми могли впливати на формування думки. З цього погляду не є аж так істотним, щоб було нас тут 35 чи 150 тис.".*

Оцю думку Шановний Анонім прокоментував таким чином:

"За такою тезою скривається певна політична доктрина, що її не стану аналізувати з огляду на любов до людей".

Я пропоную Шановному Анонімові менше кохати людей а натомість стараніше читати чужі висловлювання. Мій сперечальник, обгрунтовуючи свої тези, робить мене автором чужих думок:

"Зрештою, він (Сич — М.С.) *сам формулює постулят, згідно з яким усе-таки люди повинні втручатися в об'єктивні процеси, коли каже, що українська еміграція за кордоном повинна помагати молодим українським пришельцям з Польщі."* —

це не моя теза, та я згідний з нею.

Вибачаюсь перед читачами "Зустрічей" за ту трохи задовгу й нуднувату полеміку, у якій я примушений доказувати — з провини редакції — що я не "верблюд". На тому кінчаю мою відповідь на закиди Шановного Анонімa. У противному разі мені треба було б навести усі мої слова з дискусії.

У обширній статті Шановного Анонімa, що в ній можна знайти цілу низку слушних постулятів, хоча б той, що стосується потреби відновити інтелігентський етос, я здивувався одній тезі, надто серйозній, щоб її тут не заторкнути.

"Отож, на мій погляд — пише Шановний Анонім — *емігрують українці з викривленою свідомістю, позбавлені етосу, або просто слабкі".*

Маю надію, що автор цих слів розуміє вагу закиду на адресу українських емігрантів, не лише тих з 80-их років. Виникає питання чи ті, які виїхали раніше теж підпадають — за Шановним Анонімом — під таку оцінку? Як оцінити тих, хто "втік" на Захід в 40-их роках, часто нелегально, або тих, хто в міжвоєнний період покинув Західну Україну? А що зробити з тими, хто сьогодні всякими способами покидає назовсім Радянську Україну (будь ласка, у мене є адреси)?

"Полювання на чарівниць" рекомендую Шановному Анонімові почати від ... редакції "Нашого Слова", потім хору "Журавлі", "Лемковини", випускників Лігниці й української філології тощо. Як багато людей посередньо або безпосередньо зв'язаних з тими середовищами виемігрувало останніми роками на Захід?! (Заощаджуючи зайвого допиту, хочу доповісти, що вся моя сім'я не покинула свого польського посту, хоча й не знаю чи є чим гордитися). Така розвідка в середовищі могла б не одного навчити Шановного Анонімa. На мою думку, правду про еміграцію людей на Захід, у тому й українців, годі вибгати в чорно-біляу схему.

І врешті остання заввага, по суті особисте питання до Шановного Анонімa: яка причина, що, пишучи до українського часопису по-українськи і про українські справи, "забув" підписатися? Чи ті тисячі українців, яких вимагав Шановний Анонім, здебільшого не поводяться так само? Я розумію, винуваті поляки, пропаганда ітп., та чи лишень вони?

З пошаною
Мирослав Сич

PS. До теми еміграції маю намір ще вернутися, та вже у окремій статті. Кінчаючи, наведу тільки фрагмент моїх слів з дискусії про еміграцію:

"Нашій дискусії бракує, на жаль, однієї сторони — тих, хто виїхав. Не знаємо їхньої ситуації. Не знаємо, чи вони внесли щось нове до життя української еміграції. Наскільки вони стають посередником поміж еміграцією а Україною, бо ми все-таки ближче цієї України географічно, ментально й культурно".

Жду ваших слів.

ІСТОРІЯ. ІДЕЇ

Пропонована увазі читачів стаття — це один з розділів книжки проф. Степана Козака "Українські конспіратори і месіаністи. Кирило-Мефодіївське братство", яка польською мовою появиться в наступному році у видавництві "РАХ".

Історіософія і месіанізм у "Книгах буття українського народу"

Основним вихідним моментом історіософських концепцій київських романтичних месіаністів є віра в спасенну місію України. Спробуємо відповісти, які джерела й передумови цієї віри, бо ж на тлі тогочасних месіанських програм це не було відокремлене явище.

Спершу слід підкреслити, що завдяки саме духовній атмосфері романтизму месіанізм перетворився в історіософію, у своєрідну політичну філософію, що завдяки романтичним поняттям і символам він став рушійною силою національно-інтеграційних процесів. Крім цього, він навчив розглядати народ у історичному вимірі, упізнавати в історичному досвіді моральну вказівку й водночас зобов'язання здійснити її в майбутньому.

З-поміж романтичних месіанських програм на слов'янському грунті така концепція виразно проявилася в "Книгах народу й польського пілігримства" Адама Міцкевича, і зокрема в аналізованих тут "Книгах буття українського народу" Миколи Костомарова. Якщо характеризувати цей твір найбільш загально, то можна сказати, що "Книги буття" це неначе історіософський трактат і разом з цим нове пророче об'явлення: вони ("Книги") мали правити за політичну площину слов'янського порозуміння і як моральний стимул: роздумуючи про сенс й цінність життя, автор будує філософію відродження людства й досягнення "вершин людяності" за принципами Христової науки, випливаючої зі сторінок Святого Письма.

Костомарівська фасинація перспективою досягнення народом "вершин людяності", що згодом осяювала б усе людство мала свої витоки м. ін. в романтичній потребі облагородження етнічного егоцентризму чи націоналізму слабких народів, позбавлених незалежності та в бажанні узаконити своє месіанське покликання, яким Провидіння обдарувало народ-обранець, здійснюючи свій спасенний план щодо людства.

Згідно з месіанськими вимогами, свою концепцію нового об'явлення, Костомаров вписав в усвідомлювану динамічно історію людськості, яка будучи позначеною тавром декаденства означала повільний занепад цивілізації Заходу. І це вже при своїх першопочатках, коли — читаємо в "Книгах буття українського народу" — "род чоловічий забув Бога і оддався дияволу, а кожне племено вимислило собі богів, а в кожному племені народи повидумували собі богів і стали за тих богів битися, і почала земля поливатися кров'ю і усіватися попелом і костями, і на всім світі стало горе, і біднота, і хороба, і нещастя, і незгода".

Характерно, що вдаючися до мови Біблії — адже мова релігії була для романтиків мовою повсякденного вжитку — Костомаров подібно до Міцкевича виразив погляд, що як у ідеї сотворіння (свій початок-генезис Костомаров починає саме від створення світу і поділу людства на племена), так і в ідеї спасіння Біблія служить йому не лишень вихідним моментом і підвалиною християнської думки, але й людської цивілізації.

Це незвичайно важлива проблема й вимагає ширшого обговорення. Отож пригадаймо, що Біблія, її етос, символіка, витончені засоби й стилістика справили на романтиків величезний вплив. А зокрема на творців патріотичних месіанських програм, які прагнули риси біблійної прози застосувати в патріотичній публіцистиці для надання їй піднесеності, а також стислості й дохідливості, наповнення конкретністю, близькою до дійсності. Тим-то, промовляючи мовою зачерпнутою з натхненних книг, Костомаров підпорядкував релігійній сфері знаків національну й слов'янську проблематику, натомість вибір профетичної, пророчої манери був для нього водночас ідейним вибором.

Біблійна стилізація починалася від звернення уваги на старозавітну проблематику, де історія людськості — це історія одного вибраного народу (і його ворогів), яким управляє рука Провидіння. Власне історія жидівського народу, життя Христа й перших християн показані в Біблії й давній традиції її фігурального викладу — це зачаток есхатологічної схеми, яка в месіанському маніфесті Костомарова править за систему пояснення минулого й проповідування прийдешнього. Уже перші рядки "Книг буття" втримані в канонні біблійних книг:

"Бог создав світ: небо і землю, і населив усякими тварями, і поставив над усею твар'ю чоловіка, і казав йому плодитися і множитися, і постановив, щоб род чоловічеський поділився на коліна і племена, а кожному коліновi і племену даровав край жити, щоб кожне коліно і кожне племено шукало Бога, котрий од чоловіка недалеко, і поклонялись би Йому всі люди, і вірували в Нього, і любили б Його, і були б усі щасливі".

Стилістична експресія й виклад історії Божого творіння прямо вказують на Біблію як на взір і джерело. Звичайно, виклад натхненних книг — це індивідуальний твір українського месіаніста, трактований в аспекті національної справи і історіософської проблематики як безпосередньо зв'язаними з традицією християнської містики. Вони зв'язані також з традицією фігурального викладу Біблії й алегоричного тлумачення натхненних книг. Це дало поштовх до подвійного, історично-пророчого розуміння історії, згідного з традицією християнської історіософії. І зокрема романтичної, яка трактувала Біблію як документ людського роду, його найдавнішу книгу, а перш за все як ключ до розуміння історії, сенс якої помітний і зрозуміліший лише з перспективи її кінця, тобто

з перспективи остаточного здійснення плану спасіння.

Поданий тут нарис есхатологічної схеми послужив Костомарову у його візії історії людства, яку (історію) він підпорядкував месіанський ідеї обраного народу. Згідно з таким підходом історія показана в "Книгах буття" розвивається за ритмом, який виникає з боротьби віри з ідолопоклонством та волі з деспотизмом. Той старозавітний етос і метафорика спостерігається вже в моменті відходу людей від правдивої віри, коли "род чоловічий забув Бога і оддався дияволу" й коли кожне плем'я вимислило собі богів", в результаті чого почалися війни й нещастя.

Отже, відхід від правдивої віри, від віри в єдиного Бога був причиною повільного занепаду людства. Наступні історичні епохи — це процес все посиленішої боротьби Бога з дияволом, віри з безвір'ям, волі з неволею. Саме неволя, війни, деспотизм і голод — це результати зради правдивої релігії, вони є ділом сатани, що підкреслюють есхатологічні риси історії людства й відповідають Божому планові спасіння. Адже важко говорити про есхатологію там, де нема гріха й падіння. Тобто драма падіння й дегенерації — це головні елементи й прикмети прийнятої тут есхатологічної концептуальності а також оповіщення майбутньої регенерації людства й реалізації Божого циклу спасіння.

Використання есхатологічної схеми в "Книгах буття українського народу" дало низку наслідків, які проявилися в системі історіософських понять та в характері твору, включно з синтаксисом і фразеологією. Після багаторазового повторення в різних параграфах, що "един есть Бог істинний і един він цар над родом чоловічим", Костомаров, наслідуючи біблійну стилістику, розвинув цю думку в дуже повчальний спосіб:

"Немає другого царя, тільки один Цар Небесний Утішитель, хоч люди і поробили собі царів в поставі своїх братів-людей, со страстями і похотями, а то не були царі правдиві, бо цар єсть то такий, що править над усіма, повинен бути розумніший і найсправедливіший над усіх, а найрозумніший і найсправедливіший єсть Бог, а то царі — со страстями і похотями, а правив над людьми отець страстей і похотей, чоловікоубийця диявол".

Не підлягає сумніву, що наведений спосіб думання й образності почерпнутий з біблійного взірця. Йому притаманна схильність до конкрету, дослівності, дохідливості й однозначності, свідомий нахил до думання й образного змальовування наближеного до щоденного мислення звичайної людини. Це й основна теза Біблії. Костомарівська ж концепція стилізації прямує до того, щоб поетику конкрету, стислості й простоти не відділяти від піднесеності й узагальненого стилю, які також прикрашають книги натхнених пророків.

З цим безпосередньо пов'язується система повторень, яка має джерело також в біблійній стилістиці, хоч, здається, що свій вплив мала тут патристична традиція й взори античної риторики. Не вникаючи в деталі таких впливів та залежностей, можна на основі літератури предмету стверднти, що повторюваність мотивів, розроблення одної й тої ж теми в іншій формі, зі зміною розміщення акцентів та згідно з провідною думкою — все це характерні риси месіанських програм, які опиралися на Біблію як узірець, докладніш — на Євангеліє.

Така євангельська стилізація, що поєднувала фігуральний виклад Старого Завіту зі спробою інтерпретації релігійних і моральних правд, була добрим введенням у систему знаків, цінностей і мети месіанської програми українського романтика. Насиченість тексту біблійним етосом, зі схильністю до щодення простої людини, мало однозначну дидактичну вимову. Костомаров був надто добрим публіцистом і розумів, що в ситуації відступництва від правдивої релігії й зради Бога (причин падіння й деградації людського роду), найкращим способом буде принцип безкомпромісної моралі, нагромаджуючий навколо цієї проблематики високу емоціональну й чуттєву температуру, які підносили моралістику до рангу пророцтва. Тим-то київський месіаніст рішуче таврує ідолопоклонство, в результаті якого "одна половина людей стала рабом другої", а далі в піднесеному стилі картає ось як:

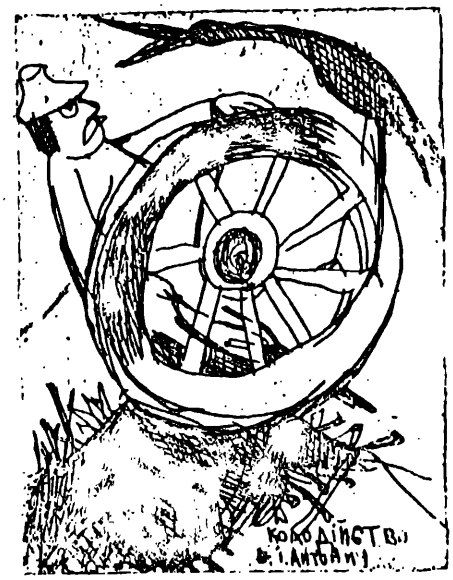

"І ті царі лукаві побрали з людей таких, що були сильніші, або їм нужніші, і назвали їх панами, а других людей поробили їх невольниками, і умножились на землі горе, біднота і хороба, нещастя, і незгода".

Наведений уривок свідчить, що авторова рефлексія випливає з турботи про людину, її моральне й суспільне положення. Проте не слід забувати, що уявою Костомарова володіє думка про "Боже покликання" людини. Це випливає з факту, що людина була створена на Божу подобу і як такій їй суджено зустрітися з Богом. Бо ж подібність людини до Бога зобов'язує її жити так, аби вона якнайбільше наблизилася до Бога. Так на щодень здійснюване у власному житті "Боже покликання" вміщає в собі визнання абсолютної вартості людської особи, обдарованої гідністю "Божої подоби".

Звідси вболівання Костомарова за падіння й деградацію людини та рішучість щодо всяких поділів і якої-небудь домінації людини над людиною, позаяк це не відповідає його призначенню, що більше — наводить на неї різні нещастя, біду й недолю, а навіть утрату волі.

Рефлексія автора "Книг буття" мала тут джерело в іще одному біблійному посланні. З описів створення світу й людини першої книги Костомаров дорбре знав, що світ створено для людини і з огляду на неї. Небо і земля та все, що знахо-

диться на них: світло, зорі, тварини, риби, птаство, усякі живі істоти і вся природа — усе це бере участь у житті й долі людини. Воно, лише воно, а не друга людина, є предмет його домінацій, хоч і в його правильно усвідомлюваних інтересах лежить злагода людини з природнім оточенням. Адже ж людина разом з усім сотворінням становить органічну єдність, попри те, що їй останньою покликано жити, а все створене перед нею було їй дароване й підпорядковане. Звернімося до відповідного тексту:

"І вчинив Бог земну звірину за родом її, і худобу за родом її, і все земне плазуюче за родом його. І бачив Бог, що добре *воно.*

І сказав Бог: "Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над усім плазуючим, що плазує на землі".

І Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх.

І поблогословив їх Бог, і сказав Бог до них: "Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте землю, оволодійте нею, і пануйте над морськими рибами, і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі!"

І сказав Бог: "Оце дав Я вам усю ярину, що розсіває насіння, що на всій землі, і кожне дерево, що на ньому плід деревний, що воно розсіває насіння, — нехай буде на їжу *це* вам!

І земній усій звірині і всьому птаству небесному, і кожному, що плазує по землі, що душа в ньому жива, — уся зелень яринна на їжу *для них.*" І сталося так."

Отож біблійний автор показує людину як звершення усього створеного і разом з цим підкреслює, що вже від першого моменту існування її стосунки зі світом сповнені були великої злагоди, що й змальовує Біблія в образі раю. Проте після гріхопадіння, коли людина відійшла від ідеальних райських умов, ці взаємини можуть зберігатися й надалі, лише з умовою, що не помножуватиметься кількість людських відступництв і людина позбудеться грішності.

Порушені тут питання незвичайно важливі для розуміння всієї біблійної інспірації "Книг буття українського народу" та історіософських концепцій, включно з суспільним радикалізмом автора та його політичними пропозиціями.

З наведених вище міркувань і цитат видно, що біблійний патріархізм відігравав у концепції Костомарова істотну роль. Не випадково ж у "Книгах буття" раз у раз помітна ідеалізація первісного суспільства або первісних форм суспільного буття, позбавленого будь-яких поділів, ієрархії, гніту, чварів, гонінь і неволі. У такому контексті набагато легше зрозуміти запропонований автором зразок — Козаччину, тобто — як формулює автор — "козацьке братство", де всі були рівні й вільні, де все було спільне і де з пошаною ставилися до релігії батьків і християнських принципів життя. Сподіваюсь, що цей суспільний радикалізм Костомарова зарисується ще чіткіше, коли візьмемо до уваги, що його джерелом були не тільки твори Руссо, Гердера, Ламенне, Фур'є, Сен-Сімона або Міцкевича, а перш за все біблійні засновки.

А надто слід пам'ятати, що Біблія вказує шлях, яким Бог веде народ у майбутнє. Воно ж найбільше інтригувало месіаністів, які розуміли, що важко бути переконливим в провіщанні нового плану спасіння не беручи на підмогу санкціонованого християнською традицією пункту виходу й пункту приходу. Адже розпочинаючи діалог з народом Ізраїля Бог заповів йому універсальну спасенну місію. Час його дочасного буття й паломництва це — за Книгами Старого Завіту — приготування людства до приходу Месії й Спасителя.

Нав'язуючи до цього біблійного мотиву та змальовуючи послідовне зростання лиха, конфліктів, нещасть, суперечок і воєн як відступництва й ідолопоклонства, Костомаров пише:

"Євреїв сам Господь вибрав і послав до їх Моїсея, і постановив їм Моїсей закон, що прийняв від Бога на горі Синайській і постановив, щоб усі були рівні, щоб не було царя між ними, а знали б одного царя Бога небесного, а порядок давали б судді, котрих народ вибирав голосами. Але Євреї вибрали собі царя (...), хоч який добрий чоловік буде, а як стане самодержавно панувати, то зледащіє (...). Тим і Євреї, які поробили собі царів і забули єдиного Царя небесного, зараз одпали од істинного Бога (...). І покарав їх Господь: пропало і царство їх, і всіх забрали в полон Халдеї".

Цю філософію історії Костомаров використав як ключ до зображення й оцінки подальшої історії людства, яку бодай найзагальніше треба тут обговорити. Отож згаданим уже чином провинилися пізніше ще й греки й римляни, яких імператор нарік себе богом. Вони зазнали за це жорстокої кари. Але Бог змилосердився і задумав відкрити людям правду, щоб вона визволила рід людський, і послав він на землю свого сина Христа. І коли народ став схилятися до правди, яка принесе йому волю, тоді римський імператор наказав убити Христа. За цим пішли переслідування християн, та вони не припинили поширювання Христової науки, тому, що цілі когорти людей почали вже навертати греків, іспанців, німців, англійців та інших "старших братів". Прийшла черга і на молодших братів з Яфетового покоління — слов'ян, до яких — читаємо в "Книгах буття"Бог "послав двох братів Константина і Мефодія, і духом святим покрив їх Господь, і переложили вони на слов'янську мову святоє письмо і одправовать службу Божу постановили на тій же мові, а сего не було ні в Романців, ні в Німців, бо там по-латинськи службу одправляли, так що Романці мало, а Німці всі не второпали, що їм читано було".

Ставши християнами, слов'яни — пише Костомаров — як найбільш правовірні й найбогобойніші були покликані здійснювати ідею людяності й Божого Царства на землі. Проте й вони не встереглись лиха, передусім усобиць і незгоди; прийняли від "старших братів" володарів і панів, чого в них майже не було, і що своєю чергою знищило їхній давній добрий патріархальний устрій. Настав поділ на панів і невільників, запанувала гординя й сваволя. Тому й зазнали покарання: поневолили їх різні народи.

Однак силою Божого милосердя — продовжує наш месіаніст — виникли три держави: Польща, Литва й Московщина. У Польщі горланили про волю і рівність, але розпанілася шляхта загнала народ у страшну неволю. У Московщини була вільна Річ Посполита Новгородська, та коли пани стали володіти вона теж упала; а владарювати бо почав московський цар, який цілував ноги татарському ханові; цар довів народ до одуріння своєю жорстокістю, кажучи величати себе богом.

Одна лиш Україна — констатує мегальоманським і страждальницьким тоном Костомаров — попри свою злуку з Польщею як сестра з сестрою, устереглася від зіпсованості, бо ж вона не любила ні царя, ні пана, і створила для себе Козаччину, де каждий був вільний і рівний, де панувала християнська чистота, що випливала з любові до принципів віри, яку — як і всю християнську Європу — козаки обороняли від бусурманського нашестя. Цих та інших заслуг і добрих прикмет відмовляли "громадянам козацької республіки" польські і мос-

ковські володарі, які заздро дивилися на неї й не могли стерпіти "християнського братства". Отак і почалися чвари, наростали конфлікти і ненависть, раз у раз спалахували криваві війни, що нищили землю і майно України, і знесилили її так, що стала здобиччю оцих заздрісних сусідів, які й поділили її між собою.

Таким чином ми стануди впритул до кульмінаційного моменту плану спасіння українського месіаніста, за яким нічим не заплямована, проживаюча в "християнському братстві" й з великими заслугами перед Європою Україна була неначе невинно розп'ята. Смисл цієї думки, що випливає з новозавітних книг дуже добре зрозумілий. Подібно як в Міцкевичевих "Книгах", так і тут народ-обранець, народ-Христос не може загинути, бо ж згідно з покликанням суджено йому звестись-воскреснути й здійснити свою місію.

Розгляньмо ці питання більш детально, звертаючись і до біблістів. І так, ідея національного месіанізму, яка по-різному проявляється в багатьох романтичних мислителів, спиралася — як знаємодна передумові, що Христос є основою універсальної місії одкровення і спасіння. Роздуми над смислом спасіння виникали в християнській традиції з переконання, що Ісус — Месія, цебто відповідь Бога на месіанські сподівання Ізраїля. Силою цього Христос був не тільки "живою дійсністю" у сучасності, але й повсякчасною живою надією, яка знаменує Його есхатологічний почин.

У такому контексті есхатологія — це вирішальне Господнє втручання в історію за допомогою Месії-Спасителя. Згідно з біблійною теологією (В. Гаррінгтона) — це одна з найстародавніших формул, у якій виражена вся віра первісної Церкви. Натомість Месія-Спаситель займає центральне місце в теологічній думці первісних християн і грунтується на сприйнятті двох істотних елементів святої історії, а саме: Христос воскрес, але історія спасіння не була перервана. Христос надалі виконує свою роль посередника усієї перехідної доби.

У цій думці знаходиться ключ до месіанізму, зокрема до христології як історії визволення, яке розгортається в часі та розкриває смисл еволюції розуміння ролі Христа й ідеї спасіння. Зрозумно, що пошуки романтичних месіаністів за "універсальною регенерацією" людськості базувалися на згаданому біблійному засновку. Різниці й неузгодженості наявні в їхніх месіанських концепціях були наслідком змішування суспільно-політичної перспективи з есхатологічною, історичного й есхатологічного розуміння людського призначення, а також самої суті месіанізму. У цьому контексті не слід пропустити повз увагу концепцій передусім Фур'є і сен-сімоністів, які як "колективісти" основну увагу в ідеї спасіння перенесли з виняткової людини-месії на весь народ, відновляючи цим самим старозавітну формулу вибраного народу. Саме ця концепція знайшла своє яскраве вираження в "Книгах" Міцкевича.

Характерно, у пошуках шляхів спасіння в історії та збудування "Царства Божого на землі", український месіаніст поєднав концепцію політичного федералізму (йдеться про концепцію слов'янської федерації, щоправда ближчої до концепції релігійно-племінної громади, та з виразними прерогативами й політичними установами) з ідеєю досконалення суспільства в дусі євангельських засад і Христової науки, яка є вихідним моментом в одержанні месіанського покликання і здобутті необхідних високих чеснот і прикмет, які б гарантували ймовірність піднесення народу на вищий щабель християнського вдосконалення і правди. На думку Костомарова, "Син Божий прийшов на землю, щоб одкрити людям істину, щоб тая істина свободила род чоловічий. І навчав Христос, що всі люди братія і ближні, всі повинні попереду любить Бога, потім один другого, і тому буде найбільша шана од Бога, хто душу свою положить за други своя. А хто перший між людьми бути хоче, повинен бути всім слугою".

Звідси й бачимо, що суспільні заклики "Книг буття" мали й дидактичну спрямованість, яка наказувала допомагати пересідуваним, нещасним і гнобленим; вона й вказувала, що Христос сам дав приклад, бо ж " був найрозумніший і справедливіший з людей, стало бути, цар і пан, а явився не в постаті земного царя і пана, а народився в яслах, жив у бідності, набрав учеників не з панського роду, не з учених філософів, а з простих рибалок. І став народ прозрівати істину: і злякалися філософи і люди імператора римського, що істина бере верх, а за істиною буде свобода, і тоді вже не так легко буде дурить і мучить людей".

Звертаючись до джерел християнської суспільної науки, Костомаров використав її ключевий момент, тобто слова Христа, що блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство небесне (...) блаженні голодні та спраглі правди, бо вони нагодовані будуть" (Єв. від Матвія 5, 3-6). Отже, Бог, який став людиною, вибрав умови бідних і суспільно впосліджених людей як найбільш відповідні в ділі людського спасіння. Саме з цими людьми Христос завжди ототожнювався, таких людей мав у своєму оточенні, здобував їхнє довір'я, хотів бути для них зрозумілим та вірогідним. Ось тому найбільші правди своєї науки ілюстрував притчами й образами почерпнутими з життя бідних людей, возвеличаючи будьяку моральну, матеріальну кривду й біду людей, робив її виразом і носієм очікуваного нового одкровення — пришестя.

Напрямок християнського мислення Костомарова розкрити легко: тільки в дусі Христової науки можна визволитися з нужди й приниження, адже Бог справедливо ставиться до гноблених, підтримує знедолених, помагає їм і нагороджує актом ласки й благословення. Гноблення інших людей і використовування вбогих — це образа і свідоме відступництво від Бога, бо ж — як нагадують біблісти — "хто гнобить бідняка — оскверняє Сотворителя" та "хто насміхається з убогого зневажає Сотворителя".

Не підлягає сумніву, що автор "Книг буття українського народу" з палкістю перших християн виступає проти суспільних теорій, опертих на гнобленні, ненависті і завоюваннях, протиставить їм євангельську любов, добачаючи в ній основний чинник людської злагоди: адже воно неправда "буцім установлено від Бога, щоб одні панували й багатились, а другі були у неволі і нищі, бо не було б свого, скоро б поприймали щире євангеліє: пани повинні наділяти нищих, і нищі стали б також багаті; як би була на світі любов християнська в серцях, то так було б: бо хто любить кого, той хоче, щоб йому було так же хороше, як йому".

У добу романтизму мало хто, крім Костомарова, проголошував палкіш, що лишень моральне оновлення спроможне відродити міжлюдські взаємини, піднести на вищий рівень цивілізацію та гарантувати волю. Український месіаніст був певний, що нема іншої дороги до Царства Божого на Землі, як також введення засад християнської моралі до політичного й суспільного життя, до відносин між народами й державами. Найвищим добром вважав застосування в збірному житті солідарності, спертої на біблійній любові до ближнього: "І жили християни братерством, усе в них було общественне, і були у них вибрані старшини, і ті старшини були усім слугами, бо Господь так сказав: "Хто хоче першим бути, повинен бути всім слугою" (Мт. 20, 27).

Суспільний етос, що так рішуче лунав зі сторінок "Книг буття", виникав з авторської христологічної вимоги й є водночас відповіддю на питання про прикмету християнської етики, яка полягає не тільки на радикальне порвання з лихом, але й недопустимість будь-якого лиха. Цим і слід пояснювати гостроту Костомарівського засудження відступників, ідолопоклонників, коро[illegible] і людей на керівних становищах за нехтування цими принципами, що й довело людськість до

занепаду, деградації й неволі.

Саме це засвідчує історія людства, яка — на думку українського історіософа, що вже тут підкреслювалося — споконвіку була позначена тавром декаденства. Уже "тоді імператори римські і пани, і чиновні люди, і вся челядь їх, і філософи піднялись на християнство і хотіли викорінити Христову віру, і гибли християни, їх і топили і вішали, і в чверті рубали, і пекли, і залізними гребінками скребли, і інші тьмочисленні муки їм чинили".

Такі процеси більш або менш посилені й з перемінним успіхом простежуються Костомаровим і в наступних історичних епохах. Тут він прихильником погляду — характерного, зрештою, для романтичної філософії, що людство, прямуючи до наперед визначеної долі, проходило й проходить різні стадії розвитку : період молодості, зрілості й старості. Зводячи розвиток всього людства до розвитку одиниці — схема введена, як знаємо, Гердером і розвинена Гегелем — український месіаніст слідкує за першим періодом буквально з Біблією в руці й творами про стародавню історію Греції та Риму.

З молодохристиянською ревністю він змальовав і наступну добу — драматичний час середньовічного християнства, коли королі і пани взяли верх над усім і, щоб удержати народ у ярмі, наробили ідолів, одвертали людей од Христа і казали кланятися ідолам і битися за них". З ще більшою полум'яністю Костомаров заглиблюється в чергову стадію, яка становить синтез двох перших, тобто новітні часи. Вони знаменні посиленням і загостренням конфліктів, сильним зударом земських дочасних справ зі справами трансцендентними та вічними, політичних з релігійними, змаганням до волі й їх систематичним наростанням.

На думку автора, народи якраз охоплені вогнем цієї боротьби, наслідками й похідними процесами, що є доказом людського занепаду й здичавіння. Їх добре бачить Костомаров, який слідкує за ними передусім крізь слов'янську призму, бо ж слов'яни — за Гердером підкреслює автор — були надією Божого провидіння в майбутньому відродженні людства. До того ж "і панів у Слав'ян не було, а були старшини, хто старіший літами і до того розумніший, того й на раді слухають". Але й вони, а особливо поляки, й москалі не встояли перед напором зла, поприймали князів і бояр та й ходять у рабських кайданах, накинених царями, князями й панами, попадаючи дедалі у ще більше поневолення: "І покарав Господь Слав'янське плем'я гірше ніж другії племена, бо сам Господь сказав: "Кому дано більше, з того більше і зищеться". І попадали Слав'яни в неволю до чужих: Чехи і Полабці до Німців, Серби і Болгари до Греків і до Турок, Москаль до Татар". Натомість автор ідеалізує або просто перебільшує, — що можна пояснити прийнятою месіанською концепцією вибраного народу — представляючи історію України; ця історія сповнена особливо драматичних подій, унаслідок яких Україна втратила самостійність і стала здобиччю загарбників, зазнала денаціоналізації, релігійного гніту. Наслідуючи біблійну стилістику пише з болем Костомаров: "І хотіли пани зробить з народа дерево, або камінь, і стали їх не пускать навіть в церков хрестить дітей і вінчаться, і мертвих ховати, а се для того, щоб народ простий утеряв навіть постать чоловічу. І козацтво стали мучить і нівечить, бо таке рівне братство християнське стояло панам на перешкоді".

Заторкнута проблема виходить поза одиничний приклад, скоріш набуває універсального виміру людської екзистенції, позаяк стосується не лишень питань гуманності й любові до ближнього, але й діяльності людини в цілому, яка повинна бути націлена саме на людину й чинення добра. Звідси також випливає волання Костомарова шанувати основні правди біблійного послання Декалогу, що вже само собою виключало б усяку ненависть, зло й домінування людини над людиною.

Порівнюючи думки українського історіософа з Біблією і міркуваннями біблістів, доходимо висновку, що автор "Книг буття" був палким сповідником Біблії і своїх обов'язки супроти ближніх поставив урівень з обов'язками перед Богом, бо ж одні і другі були для нього міцно взаємозв'язані.

Як людина вірююча і палкий захисник української Церкви, Микола Костомаров був пересвідчений, що релігія — на чому наголошує сучасна біблістика — це не лише зв'язок людини з Богом; релігія — це також зв'язок людини з людиною, а зв'язок людини з людиною — це співкомпонентний елемент релігії. Віра й поведінка, релігія й життя щільно з собою зв'язані. Не можна сповідувати Бога, а водночас ламати етичні засади Десяти Заповідей. Постави етична й релігійна взаємно обумовлюються: усяке їх роз'єднання суперечить розумінню релігійності та моралі.

Наведена думка сприяє виявити один істотний момент концепції Костомарова, який випливає з мети месіанізму й духа християнської історіології. Ця мета — здобуття народом найвищих моральних прикмет, їх захист, закріплення, борення песимізму і натхнення співземляків надією і вірою, що їхня вірність релігії Христа, їх оборона та волелюбно-самостійницькі змагання будуть сторицею винагороджені. Адже Христос учинить справедливість саме для гноблених, чесних і покривджених; ламання і нехтування засадами християнської моралі будуть покарані. І ось , гостро засуджуючи польських володарів і російських царів як винуватців нещастя і страждання українського народу, Костомаров для подолання песимізму і збудження "приспаної волі" констатує, що всі ці дії й заходи загарбників нічого не дали, бо ж Україна надалі живе: "Не пропала вона; бо знати не хотіла ні царя, ні пана, а хоч і був цар, та чужий, і хоч і були пани, та чужі, і хоч з української крові були ті виродки, одначе не псували своїми губами мерзенними української мови і самі себе не називали українцями (...)".

Це знаменний момент у месіанській концепції Костомарова. Саме з цього моменту його історіософські погляди стають більш чіткими і спрямованими. Згідно з авторським задумом і внаслідок відповідної ситуації стала кристалізуватись християнська концепція історії, з виразним релігійно-етичним характером. Її ядром і основою є історіософія, яка показує український народ в аспекті терпіння та систематичного наближування до свого великого призначення — історичної місії, яка в дану епоху випала саме на його долю. Ця місія спасіння є Божою винагородою і актом милості, що засвідчують Господню присутність у сучасному світі, серед вибраного народу. Крім цього, необхідно пригадати, що філософія історії доби романтизму за основне поняття мала поняття "дух історії", "дух часу", що було панівним напрямком у дану епоху. Він (дух) визначав завдання, які людство або народ мають здійснити в цю епоху (згідно з відповідною фазою її розвитку).

Бачимо, що представляючи героїчну і мученицьку історію українського народу, Микола Костомаров дотримувався свого біблійного джерела і романтичного "духа часу", завдяки яким ця історія набрала містичних рис, а український народ правдивості свого месіанського покликання, вирішеного волею Божого Провидіння.

З точки зору вірогідності це були незвичайно вдалі й відповідні заходи. Найбільш вірогідним автор хотів бути, очевидно, по відношенні до братів-слов'ян, перш за все з уваги на згадувану концепцію слов'янської федерації. Звідси ота концепція вибраного народу, ідеалізація релігії та українських традицій, зокрема Козаччини як найбільш демократичної форми державності, яка виключала невільничі відносини, де не було панів, а всі були рівні й вільні: "І день одо дня росло,

умножалося козацтво, і незабаром були б на Вкраїні усі козаки, усі вільні і рівні, і не мала б Україна над собою ні царя, ні пана, опріч Бога єдиного, і дивлячись на Україну, так би зробилось і в Польщі, а там у других слав'янських краях".

Але володарі й пани, які так ревниво захищали свої привілеї та багатство не допустили, аби так сталося. Крім цього, слов'яни, — звичайно, крім українців, — уже раніш підпали під вплив "старших братів", тобто німців, і французів, завели в себе королів, князів, графів, бояр, панів і цим занапастили свій давній і добрий патріархальний устрій і віру: "І Слов'янщина хоч терпіла і терпить неволю, то не сама її створила, бо і цар, і панство не слав'янським духом створено, а німецьким або татарським (...). Істинний Слав'янин не любить царя, ні пана, а любить і пам'ятає одного Бога Ісуса Христа, царя над небом і землею".

Це звинувачування чужинців і вказування їх як причину будь-яких нещасть і лиха почерпнуто з ідеології російського слов'янофільства і мало на меті злагодити міжслов'янські упередження та поправити їх добре самопочуття й наблизити до себе. Звичайно, Костомаров хотів тим самим здобути прихильність і довір'я до свого народу, який попри тяжкі випробування історією, сповненою приниження і страждань вистояв і зберіг предківську віру та традиції, Христову науку, словом вірність Богові.Це кульмінаційний момент у концепції Костомарова, бо ж згідно з біблійною теологією (зокрема Дж. Мейєндорфа), відкидаючи Бога людська свобода фактично нищить сама себе й перестає існувати. Поза Богом людина перестає бути автентичною і повністю людяною. Легко збагнути хід думки Миколи Костомарова: у новітньому світі саме Україна уособлювала ідею віри й волі, чужі їй були фальшиві боги мамони, користолюбства й прибутку, вона не вела загарбницьких воєн, навпаки, — скріплювала братерство й справедливість, на чому автор постійно наголошував в інтерпретації історії України. Українську історію наш історіософ трактував не лишень як символічну історію волі, але й як образ, фігуру майбутнього, спертого на братерстві й солідарності народів, світового ладу. Народ, якого переслідувано і який боровся проти всякого зла й лиха цей народ є наче метафізичним уособленням жертвенності й героїзму, винесеним на вершини в романтичній ієрархії цінностей.

Важко переоцінити значення месіанського етосу в оцій ієрархії цінностей. Можна його розуміти — на що вказують дослідники — як ідею християнізації політики та введення етичного кодексу у взаємини між народами, що виелімінує з них право сильнішого. Але треба також пам'ятати, що виносячи так високо терпіння і жертвенність, Костомаров у євангельській формі порівнює страждання і жертвенність українського народу з терпінням і жертвою Христа. Ця аналогія відноситься так до подібності мученицької долі, як і до універсального смислу жертви.

Таким чином ми наблизилися до кульмінаційного моменту христологічної концепції Костомарова, згідно з якою Україну ототожнено з Христом. Як і Христос вона страждала і була розп'ята на хресті історії, але знов об'явиться в совісті повсякчасного "духа людяності" і це воскресіння стане початком переміни в духовному відновленні світу та ерою волі в історії людства. Адже — читаємо в "Книгах буття" — "Христос-цар свою кров пролив за свободу рода чоловічого і оставив на віки кров свою для питанія вірним".

Це не означає, що народ-месія споживатиме її в покорі та стражданні, не борючись проти поневолювачів і намагаючись здійснити свою спасенну місію. Як і кров пролита Христом і залишена на повсякчасне споживання для спасіння людства, так і кров та жертва українського народу, народу-месії, кличе слов'янських побратимів до нового причастя і життя. Отже не пасивне очікування на Божу заплату за кров і муку, а опромінений світлом месіанського призначення народ-месія закликає слов'янських співплемінників до дії, до самовідданої й солідарної праці-боротьби в ім'я слов'янської федерації, яка поклала б початок новому життю народів у найдосконаліший, дотепер небачений в історії формі, тобто у федераційному союзі народів-побратимів. Народів споріднених християнською та культурною традицією, історичною долею, етнічною близькістю, спільною ідеєю та месіанським призначенням і обов'язком по відношенні до людства.

Не можна мати сумніву, що ці характерні для романтичної історіософії міркування Костомарова вибігали в близьку й далеку прийдешність, бо лише прийдешнє несло в собі надію здійснення найбільшої мрії українського романтика — мрії про вільну батьківщину та вільну сім'ю слов'янських народів. Як бачимо, "Книги буття українського народу" це класичний твір романтичного месіанізму, в якому інспірація релігійна поєднана з політичною ідеєю, а провідним мотивом твору є філософська концепція, що поєднує християнізм з ідеєю свободи.

Отож з-поміж романтичних філософсько-месіанських концепцій виникла ще одна їх історіософсько-христологічна різновидність, яка була неначе новим пророчим одкровенням, а також мала служити як площина політичного порозуміння слов'ян та засіб морального вдосконалення людства. В прикінцевих параграфах "Книг буття українського народу" фінальні авторські роздуми з приводу цієї концепції були розвинуті в романтичну "філософію дії" та відзначаються майстерною біблійною стилістикою, яка зберігає всі риси пророчо-месіанського послання:

"Лежить в могилі Україна, але не вмерла. Бо голос її, голос, що звав всю Слов'янщину на свободу і братство розійшовся по світу слов'янському. І одізвався він, той голос України, в Польщі, коли 3 мая постановили Поляки, щоб не було панів, а всі були рівні в Речі Посполитій, а того хотіла Україна ще 120 літ до того. І не допустили Польщу до того, і розірвали Польщу, як прежде Україну.

І се їй так і треба, бо вона не послухала України і погубила сестру свою. Але не пропаде Польща, бо її збудить Україна, котра не пам'ятає зла і любить сестру свою, так як би нічого не було між ними.

І голос України одозвався в Московщині, коли після смерти царя Олександра хотіли прогнати царя і панство і установити Річ Посполиту, і Слав'ян поєднати, по образу іпостасей божественних нероздільно і незмістимо; а сього Україна ще за двісті років до того хотіла.

І не допустив до того деспот, одні положили живот свій на шибениці, других закатували в копальнях, третіх послали на заріз Черкесові. І панує деспот кат над трьома народами Слав'янськими, править серед Німців, псує, калічить, нівечить добру натуру слов'янську і інчого не робить.

Бо голос України не затих. І встане Україна з своєї могили і знову озоветься до всіх братів своїх Слав'ян, і почують крик її, і встане Слав'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сиятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа — ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у Хорутан, ні в Сербів, ні у Болгар.

І Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янськім. Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місто, де на карті буде намальована Україна: "То камень, него же не берегоша зиждущії, той бисть во главу угла" "камінь, що його будівничі відкинули, — той наріжним став каменем".

Процитовані тут кінцеві параграфи месіанської програми Костомарова переконливо доказують, що наш романтичний пророк усі свої історично-релігійні роздуми та історіософські концепції підпорядкував патріотично-визвольній ідеї; уміло поєднуючи релігійним месіанізм з національним створив підвалини федерації для розсвареного "слов'янського братства" та передумови для загальнолюдського суспільного поступу. І накінець, указуючи на заслуги України в визвольно-демократичній боротьбі, на польську конституцію 3 травня та повстання декабристів, Костомаров викрив свої демократичні погляди, поширенням яких прагнув прискорити рух світу на шляху до поступу усіма можливими засобами, включно з збройною боротьбою.

Такий фінальний задум Костомарова. Само собою зрозуміло, що шлях до нього не був простий, — ані легкий. Адже представлений в наведених висловах та міркуваннях план спасіння "Книг буття" Костомаров наповнив — у чому можна було переконатися своєрідним історіософським змістом, конкретизуючи водночас свою візію історії людства і узаконюючи звернене до всього слов'янського світу своє спасенне месіанське одкровення й призначення.

Як уже згадувалося, у його основі лежить історіософський біблійний ідеалізм, згідно з яким християнська віра — це жива віра, вона випливає з вірності й єдності з Богом, з досвіду Бога, який вибрав свій народ. Натомість кожне нещастя народу є результат відступництва, гріха, ідолопоклонства та загального морального падіння. Отож, немає різнобою між релігією і мораллю, людина породжує зло, уперше це сталося тоді, коли людина відлучилася від Бога. Натомість роз'єднана з Богом людина сама стає джерелом гріха, лиха та всякого зла. Принцип взаємозв'язку між гріхом і падінням Костомаров послідовно зберігає. Це випливало з його переконання, що збереження віри, її принципів та довіри до Бога є основною передумовою, якій мусить відповідати вибраний народ, віра якого проявилася як у слові, так і в ділі.

Така ідеалізація "вибраного народу", наділювання великою моральною та релігійною силою пов'язується в Костомарова зі спробою усуспільнення релігії, залучення її до суспільного життя, отже, пов'язати її з свободою та справедливістю. Адже воля і справедливість — це природні потреби і права людини, санкціоновані Божим правом і правом натури. Звідси й авторове думання категоріями "віри і волі", "віри і справедливості", видвигання починів засвідчуючих відданість християнській вірі, її засадам, готовність боронити їх і жертвувати задля добра поневолених і гноблених та з думкою про справедливе суспільство, що принесе страждаючим слов'янським народам вимріяну волю.

Характерно, що наголошені тут аспекти "Книг буття" не пройшли повз увагу царської влади. У рапорті для Миколи I граф Орлов писав, що рукопис "Книг буття" нарховує " 109 параграфів найбільш злочинного характеру: словами Святого Письма, дволично викладеними та брехливо осмисленими історичними фактами переконується, що царська влада суперечить Божому і природньому праву, і що всі люди вільні, а управляти державою повинні старійшини, що монархічна влада приносить лише нещастя і страждання, та що слов'янські племена тільки тоді можуть бути щасливими, коли позбудуться всякої влади встановленої людьми".

Реакція царату на "Книги буття", така гостра і сповнена обурення та зневаги, є чи не найпереконливішим свідченням про демократизм і поступовість поглядів Костомарова, який обстоював права простого народу і картав його гнобителів, виступав за свободу й демократію, засуджував царський і всякі інші тоталітарні режими, врешті був глашатаєм суспільного прогресу, протиставляючись силам реакції.

Можна сподіватися, що представлені міркування віддають правдиво концепцію, характер і піднесеність думок у творі українського месіаніста. Кінцеві фрагменти аналізованого тексту показують вирішальне значення переходу від ініціації індивідуальної до колективної, прагнення переконати, що призначенням людини і народів є бути вільними, гідно жити, що люди повинні кохатися, як брати, що вимога віри й наказ братерства становить найвищу святість людини, і накінець — що Христова наука і братня злагода повинні бути підвалинами суспільства. Суспільність — подібно, як одиниця, народ, чи як тут, слов'яни — перенесуть всякі історичні катаклізми, але під умовою, що не буде відступництва, не повстане вона проти самої себе, своєї релігії, традиції, не закине національних ідеалів, правоти, не занапастить християнської традиції й не забуде про своє покликання: змагання до здійснення Царства Божого на Землі, Божого панування над світом. Згідно з сучасними теологами, Боже панування це мета всіх подій, що відбуваються в світі. Це завершення Божого плану спасіння реалізованого на протязі історії. Це також знешкодження могутності лихва й очищення землі від всякого гріха на пришестя часу безконечного щастя для всіх справедливих. Це буде царство миру й правди.

Костомарову нічого сумніватися, що слід змагати до здійснення такого царства, і що зберігаючи згадані принципи й засади кожна більша чи менша суспільність сприятиме розвиткові прогресу людства, яке невідмінно повинно прямувати до чергових "щаблів людяності".

Це ще один доказ на користь автора "Книг буття українського народу", позаяк у його концепції завершенням суспільного життя є життя просвіченого і свідомого свого призначення народу, народу осяяного шляхетною, облагороджуючою ідеєю. Коли загублюються ці ідеї — народ гине, гине з ним всяка віра в смисл буття людини. Адже віра це не тільки джерело щастя людини, вона заодно облагороджує одиницю і народ, а також і саму ідею. Саме віра в можливість звільнення від умов несприятливих для розвитку, відродження до нового життя в досконалішій формі, дає народові енергію, свідомість і впевненість в реалізації обраного шляху, силу до дії та героїзму.

Текст друкується без авторових приміток

У такому контексті представлена тут Костомарівська віра в спасенну місію України, хоч і зосереджена на "духовній ідеї Батьківщини" та на етосі свободи як категоріях закорінених у історичному і метафізичному порядкові світу, має всякі ознаки великої ідеї, що виходить поза національний партикуляризм. Месіанізм Костомарова в міру наближення до кінцевої мети ставав системою універсальною, яка визначала Україні й Слов'янщині місце в християнському порядку добра і зла, серед етичних цінностей жертви та страждання, передусім у великому плані повторного спасіння світу справедливості, правди, рівності і свободи.

авторизований переклад Богдана Гука

Книги буття українського народу

Микола Костомаров

1. Бог создав світ: небо і землю, і населив усякими тварями, і поставив над усею твар'ю чоловіка, і казав йому плодитися і множитися, і постановив, щоб род чоловіческій поділився на коліна і племена, а кожному колінові і племену даровав край жити, щоб кожне коліно і кожне племено шукало Бога, котрий од чоловіка недалеко, і поклонялись би Йому всі люди, і віровали в Його, і любили б Його, і були б усі щасливі.

2. Але род чоловічий забув Бога і оддався дияволу, а кожне племено вимислило собі богів, а в кожному племені народи повидумували собі богів, і стали за тих богів биться, і почала земля поливатися кров'ю і усіватися попелом і костями, і на всім світі сталось горе, і біднота, і хороба, і нещастя, і незгода.

3. І так покарав людей справедливий Господь потопом, войнами, мором і найгірше неволею.

4. Бо єдин єсть Бог істинний. І єдин він цар над родом чоловічим, а люди, як поробили собі багато богів, то з тим укупі поробили багато царів, бо як у кожному кутку був свій бог, так у кожному кутку став свій цар і стали люди биться за своїх царів, і пуще стала земля поливатися кров'ю і усіватися попелом і костями, і умножились на всім світі горе, біднота і хороба, і нещастя, і незгода.

5. Нема другого Бога, тільки один Бог, що живе високо на небі, іже везді сий Духом святим своїм, і хоч люди поробили богів в постаті звіриній і чоловічій со страстями і похотями, а то не боги, а то страсті і похоті, а правив над людьми отець страстей і похотей, чоловікоубийця диявол.

6. Немає другого царя, тільки один Цар Небесний Утішитель, хоч люди і поробили собі царів в постаті своїх братів - людей, со страстями і похотями, а то не були царі правдиві, бо цар єсть то такий, що править над усіма, повинен бути розумніший і найсправедливіший над усіх, а розумніший і найсправедливіший єсть Бог, а ті царі — со страстями і похотями, а правив над людьми отець страстей і похотей, чоловікоубийця диявол.

7. І ті царі лукаві побрали з людей таких, що були сильніші, або їм нужніші, і назвали їх панами, а других людей поробили їх невольниками, і умножились на землі горе, біднота і хороба, і нещастя, і незгода.

8. Два народи на світі були дотепніші: Євреї і Греки.

9. Євреїв сам Господь вибрав і послав до їх Моїсея, і постановив їм Моїсей закон, що принів од Бога на горі Синайській і постановов, щоб усі були рівні, щоб не було царя між ними, а знали б одного царя Бога небесного, а порядок давали б судді, котрих народ вибирав голосами.

10. Але Євреї вибрали собі царя, не слухаючи старця святого Самуїла, і Бог тоді ж показав їм, що вони не гаразд зробили, бо хоч Давид був луччий з усіх царей на світі, однак його Бог попустив у гріх, що він одняв у сусіда жінку: се ж так було, аби люди зрозуміли, що хоч який добрий чоловік буде, а як стане самодержавно пановати, то зледащіє. І Саломона, мудрішого з усіх людей, Бог попустив у саме велике єпство — ідолопоклонство, аби люди зрозуміли, що хоч який буде розумний, а як стане самодержавно поновати, то одуріє.

11. Бо хто скаже сам на себе: "Я луччий од усіх і розумніший над всіх, усі мусять коритися мені і за пана мене уважати, і робить те, що здумаю" — той согрішає первородним гріхом, который погубив Адама, коли він, слухаючи диявола, захотів порівнятися з Богом і здурів, — той навіть подобиться самому дияволу, котрий хотів стать в рівню з Богом і упав у пекло.

12. Єдин бо єсть Бог і єдин він Цар, Господь неба і землі.

13. Тим і Євреї, як поробили собі царів і забули єдиного Царя небесного, зараз одпали і од істинного Бога і почали кланятися Ваалу і Дагону.

14. І покарав їх Господь: пропало і царство їх, і всіх забрали у полон Халдеї.

15. А Греки сказали: "Не хочемо царя, хочемо бути вільні і рівні".

16. І стали Греки просвіщенні над усі народи, і пішли од них науки і скуства і умисли, що тепер маємо. А се сталось за тим, що не було у них царей.

17. Але Греки не дізнались правдивої свободи, бо хоч одрікялись царей земних, та не знали Царя Небесного і вимишляли собі богів, і так царей у їх не було, а боги були, тим вони в половину стали такими, якими були б, коли б у них не було богів і знали б небесного Бога. Бо хоч вони багато говорили про свободу, а свободні були не всі, а тільки одна частка народа, прочі ж були неволь-

никами, і так царів не було, а панство було: а то все рівно, як би у їх було багато царів.

18. І покарав їх Господь: бились вони між собою, і попали в неволю іспершу під Македонян, а друге до Римлян.

І так покарав Господь род чоловіческий: що найбільша часть його, сама просвіщенна, попалась в неволю до римських панів, а потім до римського імператора.

19. І став римський імператор царем над народами і сам себе нарік богом.

20. Тоді возрадувався диявол і все пекло з ним. І сказали в пеклі: от тепер уже наше царство; чоловік далеко одступив од Бога, коли один нарік себе і царем і богом вкупі.

21. Але в той час змилувався Господь Отець небесний над родом чоловічим і послав на землю Сина свого, щоб показать людям Бога, царя і пана.

22. І прийшов Син Божий на землю, щоб одкрити людям істину, щоб тая істина свободила род чоловічий.

23. І навчав Христос, що всі люди братія і ближні, всі повинні любить попереду Бога, потім один другого, і тому буде найбільшая шана од Бога, хто душу свою положить за други своя. А хто перший між людьми хоче бути, повинен бути всім слугою.

24. І сам на собі приклад показав: був розумніший і справедливіший з людей, стало бить, цар і пан, а явився не в постаті земного царя і пана, а народився в яслах, жив в бідності, набрав учеників не з панського роду, не з учених філозофів, а з простих рибалок.

25. І став народ прозрівать істину: і злякалися філозофи і люди імператора римського, що істина бере верх, а за істиною буде свобода, і тоді вже не так легко буде дурить і мучить людей.

26. І засудили на смерть Ісуса Христа, Бога, царя і пана; і претерпів Ісус Христос оплевання, заушення, бічня, крест і погребеніє за свободу роду чоловічого, тим, що не хотіли прийняти за царя і пана, бо мали другого царя — кесаря, що сам себе нарік богом і пив кров людську.

27. А Христос-цар свою кров пролив за свободу рода чоловічого і оставив на віки кров свою для питання вірним. І воскрес Христос в третій день, і став царем неба і землі.

28. Ученики його, бідні рибалки, розійшлись по світу і проповідували істину і свободу.

29. І ті, що приймали слово їх, стали братами між собоючи були преж того панами, або невольниками, філозофами, або невченими, усі стали свободними кров'ю Христовою, котру зарівно приймали, і просвіщенними світом правди.

30. І жили християни братством, усе у них було общественне, і були у них вибрані старшини, і ті старшини були усім слугами, бо Господь так сказав: "Хто хоче першим бути, повинен бути всім слугою".

31. Тоді імператори римські і пани, і чиновні люди, і вся челядь їх, і філозофи піднялись на християнство і хотіли викорінити Христову віру, і гибли християни, їх і топили, і вішали, і в чверті рубали, і пекли, і залізними гребінками скребли, і інї тьмочисленні муки їм чинили.

32. І віра Христова не уменшалась, а чим гірше кесарі і пани лютували, тим більше було віруючих.

33. Тоді імператори з панами змовились і сказали поміж собою:"Уже нам не викоренити християнства: підніземось на хитрощі, приймемо її (віру Христову) самі, перевернемо ученіє Христово так, щоб нам добре було, та й обдуримо народ".

34. І почали царі приймати християнство, і кажуть:"От, бачите, можна бути і християнином і царем вкупі".

35. І пани приймали християнство, і казали: "От, бачите, можна бути і християнином і паном вкупі".

36. А того не уважали, що мало сього, що тільки назваться. Бо сказано: не всяк глаголяй мі Господи! внідеть в царство небесноє, но творяй волю Отца Моєго, іже єсть на небесіх.

37. І підлурили архиєреїв і попів, і філозофів, а ті і кажуть: "Істинно так воно єсть, а... І Христос сказав: воздадіте кесарево кесареві, а Божіє Богові", а Апостол говорить: "Всякая власть од Бога". Так уже Господь установив, щоб одні були панами і багатими, а другі були нижчими і невольниками.

38. А казали вони неправду: хоч Христос сказав: воздадіте кесарево кесареві, а се тим, що Христос не хотів, щоб були бунти та незгода, а хотів, щоб мирно і люб'язно розійшлась віра і свобода, бо коли християнин буде воздавать нехристиянському кесареві кесарево — платить податок, сповнять закон, то кесар, прийнявши віру, повинен одріктись свого кесарства, бо він тоді, будучи першим, повинен бути всім слугою, і тоді б не було кесаря, а був би єдин цар — Господь Ісус Христос.

39. І хоча Апостол сказав: "Всяка власть од Бога", а не єсть воно те, щоб кожний, що захватив власть, був сам од Бога. Уряд і порядок і правленіє повинні бути на землі: так Бог постановив, і єсть то власть, і власть та од Бога, але урядник і правитель повинні підлягать закону і сонмищу, бо і Христос повеліває судиться перед сонмищем, і так як урядник і правитель — перші, то вони повинні бути слугами, і недостоїть їм робить те, що задумається, а те, що постановлене, і недостоїть їм величаться та помпою оті одводити, а достоїть їм жити просто і працювати для общества пильно, бо власть їх од Бога, а самі вони грішні люди і самі послідніші, бо всіх слуги.

40. А сьому ще гірша неправда: буцім устано-

влено од Бога, щоб одні пановали і багатились, а другі були у неволі і нищі, бо не було б сього, скоро б поприймали щире євангеліє: пани повинні свободити своїх невольників і зробиться їм братами, а багаті повинні наділяти нищих, і нищі стали б також багаті; як би була на світі любов християнська в серцях, то так було б: бо хто любить кого, той хоче, щоб тому було так же хороше, як йому.

41. І ті, що так казали і тепер кажуть і перевертують Христово слово, ті оддають одвіт в день судний. Вони скажуть судді: "Господи! Не в твоє ми ім'я пророчествовахом", а суддя скаже їм: "Не вім вас".

42. Таким викладом зіпсували царі, пани та вчені свободу християнську.

43. Благодать дана всім язикам, а спершу коліну Яфетову, бо Симово через жидів отвергнуло Христа. І перейшла благодать до племен грецького, романського, німецького, слав'янського.

44. І Греки прийнявши благодать, покалялі її, бо вони прийняли нову віру і не зовлеклись ветхого чоловіка со страстями і похотями, оставили при собі і імператорство, і панство, і пиху царську, і неволю, і покарав їх Господь: чахло грецьке царство тисячу років, зчахло зовсім і попало до Турків.

45. Романське племено — Вяохи, Французи, Гішпаниприйняло благодать, і стали народи увіходить у силу і у нову жизнь, і просвіщенність, і благословив їх Господь, бо лучче вони прийняли св. віру, ніж Греки, одначе не зовсім зовлеклись ветхого чоловіка со страстями і похотями, оставили і королей і панство і вимислили голову християнства — папу —, і той папа видумав, що він має власть над усім світом християнським, ніхто не повинен судити його, а що він здумає, те буде гарно.

46. І племено німецьке — народи німецькі, прийняли благодать і стали увіходить у пущу силу і жизнь нову і просвіщенність, і благословив його Господь, бо вони ще лучче прийняли віру ніж Греки і Романці, і з'явився у них Лютер, который почав учити, що повинно християнам жити так, як жили до того часу, коли поприймали і поперевертували ученіє Христово царі і пани, і щоб не було неподсудимого голови над Церквою християнською — папи, єсть бо єдин глава всім — Христос. Але і Німець не зовлеклися ветхого чоловіка, бо зоставили у себе і королів і панів, і ще гірше дозволили замість папи і єпископів орудувать Церквою Христовою королям і панам.

47. І сталась послідняя лесть гірша першої, бо не тільки у Німців королі, але і у других землях взяли верх над всім і, щоб удержати народ у ярмі, поробили ідолів, одвертали людей од Христа і казали кланятися ідолам і битися за них.

Бо то все рівно, що ідоли: хоча Французи були хрещені, одначе менш шанували Христа, ніж честь національну, але такого ідола їм зроблено, а Англичане кланялись золоту і мамоні, а другі народи также своїм ідолам, і посилали їх королі і пани на заріз за шматок землі, за табак, за чай, за вино, — і табак, і чай, і вино стали у них богами , бо речено: "Іде же сокровище ваше, там серце ваше". Серце християнина з Ісусом Христом, а серце ідолопоклонникове з своїм ідолом. І стало; як каже Апостол, їх богом чрево.

48. І вимислили одщепенці нового бога, сильнішого над усіх боженят, а той бог називався по французьки егоїзм, або інтерес.

49. І філозофи почали кричати, що то кепство — вірувати в Сина Божого, що немає ні пекла, ні раю, і щоб усі поклонялись егоїзмові, або інтересові.

50. А до всього того довели королі та пани; і завершилася міра їх плюгавства; праведний Господь послав свій меч обоюдоострий на рід прелюбодійний; збунтовались Французи і сказали: "Не хочем, щоб були в нас королі та пани, а хочем бути рівні, вільні".

51. Але тому не можна було статися, бо тільки там свобода, где Дух Христов, а Дух Божий уже перед тим вигнали з Францевщини королі та маркизи, та філозофи.

52. І Французи короля свого забили, панів прогнали, а самі почалися різати і дорізались до того, що пішли у гіршую неволю.

53. Бо на їх Господь хотів показать усім язикам, що нема свободи без Христової віри.

54. І з тої пори племена романське і німецьке турбуються, і королів і панство вернули, і про свободу кричать і нема в їх свободи, бо нема свободи без віри.

55. А племено слав'янське, то найменший брат у сем'ї Яфетової.

56. Трапляється, що менший брат любить дужче отця, одначе получає долю меншу проти старших братів, а потім, як брати старші своє потратять, а менший збереже своє, то і старіших виручає.

57. Племено слав'янське ще до принятія віри не ймило ані царей, ані панів і всі були рідні, і не було у них ідолів, і кланялись Слав'яни одному Богу Вседержителю, ще його і не знаючи.

58. Як уже просвітились старіші брати Греки, Романці, Німці, тоді Господь і до менших братів Слав'ян послав двох братів Константина і Мефодія, і духом святим покрив їх Господь, і переложили вони на слав'яньску мову святоє письмо і одправовать службу Божую постановили на тій же мові, якою всі говорили посполу, а сего не було ні в Романців, ні в Німців, бо там по латинськи службу одправляли, так що Романці мало, а Німці овсі не второпали, що читано було.

59. І скоро Слав'яне приймовали віру Христову так, як ні один народ не приймовав.

60. Але було два лиха у Слав'ян: одно — незгода між собою, а друге те, що вони, як менші брати, усе переймали од старших, чи до діла, чи не до діла, не бачучи того, що у їх своє було лучче, ніж братівське.

61. І поприймали Слав'яни од Німців королів і князів, і бояр, і панів, а преж того королі були в їх вибрані урядники і не чванились перед народом, а обідали з самим простим чоловіком зарівно, і самі землю орали, а то вже у їх стала пиха, і помпа, і гвардія і двор.

62. І панів у Слав'ян не було, а були старшини, хто старіший літами і до того розумніший, того на раді слухають, а то вже стали пани, а у їх невольники.

63. І покарав Господь слав'янське племено гірше, ніж другії племена; бо сам Господь сказав: "Кому дано більше, з того більше і зищеться". І попадали Слав'яни в неволю до чужих: Чехи і Полабці до Німців, Серби і Болгари до Греків і до Турок, Москаль до Татар.

64. І здавалось: от загине і племено слав'янське, бо ті Слав'яне, що жили около Лаби і Помор'я балтицького, ті пропали, так що і сліду їх не осталось.

65. Але не до кінця прогнівився Господь на племено слав'янське, бо Господь постановив так, щоб над сим племеном збулось писаніє: камень, його

же не брегоша зи ждущії, той бисть во главу угла.

66. По многих літах стало в Слав'янщині три неподлеглих царства: Польща, Литва і Московщина.

67. Польща була з Поляків, і кричали Поляки: "У нас свобода і рівність!" Але поробили панство, і одурів народ польський, бо простий люд попав у неволю, саму гіршу, яка денебудь була на світі, і пани без жадного закону вішали і вбивали своїх невольників.

68. Московщина була з Москалів, і була у їх велика Річ Посполита Новгородська, вільна і рівна, хоч не без панства, і пропав Новгород за те, що і там завелось панство, і цар московський взяв верх над усіми Москалями, а той цар узяв верх, кланяючись Татарам, і ноги цілував ханові татарському бусурману, щоб допоміг йому держати в неволі неключимій народ московський християнський.

69. І одурів народ московський і попав в ідолопоклонство, бо царя свого нарік богом, і усе що цар скаже, те уважав за добре, так, що цар Іван в Новгороді душив та топив по десятку тисяч народу, а літописці, розказуючи те, звали його христолюбивим.

70. А в Литві були Литвяки, та ще до Литви належала Україна.

71. І поєдналась Україна з Польщею, як сестра з сестрою, як єдиний люд слав'янський до другого люду слав'янського, нерозділимо і незмісимо, на образ іпостаси Божої нероздільної і незмісимої, як колись поєднаються всі народи слав'янські поміж собою.

72. І не любила Україна ні царя, ні пана, а скомпонувала собі козацтво, єсть то істеє брацтво, куди кожний пристаючи, був братом других — чи був він преж того паном, чи невольником, аби християнин, і були козаки між собою всі рівні, і старшини вибирались на раді і повинні були слуговати всім по слову Христовому, і жадної помпи панської і титула не було між козаками.

73. І постановили вони чистоту християнську держати, тим старий літописець говорить об козаках: "Татьби же і блуд ніже іменуються у них".

74. І постановило козацтво віру святую оборонять і визволяти ближніх своїх з неволі. Тим то гетьман Свирговський ходив обороняти Волощину, і не взяли козаки миси з червоцшями, як їм давали за услугу, не взяли тим, що кров проливали за віру та за ближніх і служили Богу, а не ідолу золотому.

А Сагайдашний ходив Кафу руйновати і визволив кільканадцять тисяч невольників з вічної підземної темниці.

75. І багато лицарів таке робили, що не записано і в книгах мира сього, а записано на небі, бо за їх були перед Богом молитви тих, котрих вони визволили з неволі.

76. І день одо дня росло, умножалося козацтво, і незабаром були б на Вкраїні усі козаки, усі вільні і рівні, і не мала б Україна над собою ні царя, ні пана, опріч Бога єдиного, і дивлячись на Україну, так би зробилось і в Польщі, а там і у других слав'янських краях.

77. Бо не хотіла Україна іти услід язиків, а держалась закону Божого, і всякий чужестранець, заїхавши в Україну, дивувався, що ні в одній стороні на світі так щиро не моляться Богу, ніде муж не любив так своєї жони, а діти своїх родителей; а коли пани та єзуїти хотіли насильно повернуть Україну під свою власть, щоб українці-християни повірили, буцім справді усе так і єсть, що папа скаже, — тоді на Україні з'явилися братства так, як були у перших християн, і всі записуючись у братство, був би він пан чи мужик, називались братами. А се до того, щоб бачили люди, що в Україні істинная віра, і що там не було ідолів, тим там і єресі жадної не з'явилося.

78. Але панство побачило, що козацтво росте, і всі люди стануть скоро козаками, єсто то вільними, заказали зараз своїм крепакам, щоб не ходили в козаки, і хотіли забить народ простий, як скотину, так щоб у йому не було ні чувствія, ні розуму, і почали пани обдирати крепаків, оддали їх жидам на такую муку, що подобную творили тільки над першими християнами, драли з їх з живих шкуру, варили в котлах дітей, давали матерям собак грудьми годувати.

79. І хотіли пани зробить із народа дерево, або камінь, і стали їх не пускать навіть в церков хрестить дітей і вінчатися, і причащатися, і мертвих ховати, а се для того, щоб народ простий утеряв навіть постать чоловічу.

80. І козацтво стали мучить і нівечить, бо таке рівне братство християнське стояло панам на перешкоді.

81. Але не так зробилось, як думали пани, бо козацтво підняпось, а за їм увесь простий народ: вибили і прогнали панів, і стала Україна земля козацька вільна, бо всі були рівні, але не надовго.

82. І хотіла Україна знову жити з Польщею по братерськи нерозділимо і незмісимо, але Польща жадною мірою не хотіла одректись свого панства.

83. Тоді Україна пристала до Московщини і поєдналась з нею, як єдиний люд слав'янський з слав'янським нерозділимо і незмісимо, на образ іпостасі Божої нерозділимої і незмісимої, як колись поєднаються усі народи слав'янські між собою.

84. Але скоро побачила Україна, що попалась у неволю, бо вона по своїй простоті не пізнала, що таке було цар московський, а цар московський усе рівно було, що ідол і мучитель.

85. І одбилась Україна од Московщини, і не знала бідна, куди прихилити голову.

86. Бо вона любила і Поляків і Москалів, як братів своїх, і не хотіла з ними розбрататися; вона хотіла, щоб всі жили вкупі, поєднавши , як один народ слав'янський з другим народом слав'янським, а ті два — з третім, і було б три Речі Посполиті в одним союзі, нерозділимо і незмісимо по образу Трійці Божої, нерозділимо і незмісимо, як колись поєднаються між собою усі народи слав'янські.

87. Але сего не второпали ні Ляхи, ні Москалі. І бачуть ляцькі пани і московський цар, що нічого не зроблять з Україною, і сказали поміж собою: "Не буде України ні тобі, ні мені, роздеремо її по половині, як Дніпро її розполовинив: лівий бік буде московському царю на поживу, а правий бік польським панам на поталу".

88. І билась Україна літ п'ятдесят, і єсть то найсвятіша і славніша война за свободу, яка тільки єсть в історії, а розділ України єсть найпоганіше діло, яке тільки можна найти в історії.

89. І вибилась з сил Україна; і вигнали Ляхи козацтво з правого боку Дніпрового і запановали пани над бідним остатком вольного народу.

90. А на лівім боці ще держалось козацтво, але час од часу попадало у неключиму неволю московському цареві, а потім петербурґському імператорові, бо останній цар московський і перший імператор петербурґський положив сотні тисяч в канавах і на костях їх збудував собі столицю.

91. А німка царица Катерина, курва всесвітна, безбожниця, убійниця мужа свого, восстанис до

конала козацтво і волю, бо, одобравши тих, котрі були в Україні старшинами, наділила їх панством і землями, понадавала їм вольну братію в ярмо і поробила одних панами, а других невольниками.

92. І пропала Україна. Але так здається.

93. Не пропала вона: бо вона знати не хотіла ні царя, ні пана, а хоч і був цар, та чужий, і хоч були пани, та чужі, і хоч з української крови були ті вирідки, одначе не псували своїми губами мерзенними української мови і самі себе не називали українцями, а істий Українець хоч будь він простого, хоч панського роду тепер, повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятовати одного Бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею.
Так воно було прежде, так і тепер зосталось.

94. І Слав'янщина хоч терпіла і терпить неволю, то не сама її сотворила, бо і цар, і панство не слав'янським духом сотворено, а німецьким, або татарським. І тепер в Росії хоч і є деспот цар, одначе він не Слав'янин, а Німець, тим і урядники його Німці; оттого і пани хоч єсть в Росії, то вони швидко перевертуються або в Німця, або в Француза, а істий Слав'янин не любить ні царя, ні пана, а любить і пам'ятає одного Бога Ісуса Христа, царя над небом і землею.
Так воно було прежде, так і тепер зосталось.

95. Лежить в могилі Україна, але не вмерла.

96. Бо голос її, голос, що звав всю Слав'янщину на свободу і братство розійшовся по світу слав'янському. І одізвався він, той голос України, в Польщі, коли 3 мая постановияи Поляки, щоб не було панів, а всі були б рівні в Речі Посполитій, а того хотіла Україна ще за 120 літ до того.

97. І не допустияи Польщу до того і розірвали Польщу, як прежде Україну.

98. І се їй так і треба, бо вона не послухала України і погубила сестру свою.

99. Але не пропаде Польща, бо її збудить Україна, котора не пам'ятує зла і любить сестру свою, так як би нічого не було між ними.

100. І голос України одозвався в Московщині, коли після смерти царя Олександра хотіли прогнати царя і панство і установити Річ Посполиту, і Слав'ян поєднати, по образу іпостасей божественних нероздільимо і незмісимо; а сього Україна ще за двісті років до того хотіла.

101. І не допустив до того деспот, одні положили живот свій на шибениці, других закатували в копальнях, третіх посляли на заріз Черкесові.

102. І панує деспот кат над трьома народами Слав'янськими, править через Німців, псує, калічить, нівечить добру натуру слав'янську і нічого не робить.

103. Бо голос України не затих.
І встане Україна з своєї могили і знову озоветься до всіх братів своїх Слав'ян, і почують крик її, і встане Слав'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сиятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопані в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у Хорутан, ні у Сербів, ні у Болгар.

104. І Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі Слав'янському.
Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місто, де на карті буде намальована Україна: "От камень, него же не берегоша зиждущі, той бисть во главу угла".

Текст друкується за виданням: Миколи Костомарова. Книги Битія Українського Народу, УВАН, Аугсбург, 1947.

Українська гімназія в Перемишлі

Українська гімназія в Перемишлі була заснована під кінець XIX ст., коли до галицького сойму 1883 року посольські мандати отримали молоді українці: Юліан Романчук, о. Микола Січинський та Петро Лінінський. Вже в 1884 році поставив він внесок, щоб можна було на бажання батьків, там де є щонайменше 25 учнів, створити в усіх середніх школах Східньої Галичини паралельні класи з українською мовою навчання. Ю. Романчук домагався також заснування української гімназії в Перемишлі. Слід згадати, що в той час українці мали у Східній Галичині тільки одну гімназію у Львові.

Постулят Романчука мандрував із Сойму до комісії освіти, звідти до Крайового відділу, потім знову до сойму. Тут 30 XI 1885 року відбулось перше читання внеску. 24 I 1887 року внаслідок негативного ставлення польських клубів, більшістю голосів сойм вдруге відкинув внесок, хоч при тому прихильно поставився до задуму створити українські класи при польській гімназії в Перемишлі під одною спільною управою. Проте Ю. Романчук надалі відстоював свій задум. В квітні 1877 року поїхав до Відня з метою ладнати справи українського шкільництва. Невдовзі після цього уряд цісарською постановою дозволив відкрити при діючій польській гімназії (починаючи з 1888/89 рр.) паралельні класи з українською мовою навчання, під окремою управою. Спочатку гімназія мала спільну з польською педагогічну раду та окремого директора. Самостійною шкільною одиницею вона стала з 1895 року.

В роках 1889-1893 українська та польська гімназії містились у старому будинку на Гімназійній вулиці. Згодом обидві школи перенесено до нового двоповерхового будинку на вулицю Добромильську. Приміщення будинку поділено на дві частини - польську та українську. Для спільного вживання призначено спортивні зали. Від 1905 року українська гімназія містилась також на вулиці Словацькій.

До 1932 року гімназія була восьмикласною, а з цього року стала шестикласною. Організаційно ділилась на дві частини: загальноосвітню гімназію та ліцей з гуманітарним та математико-фізичним напрямками. Навчання в гімназії тривало чотири роки, у ліцеї - два. Останній екзамен на атестат зрілості за програмою класичного типу відбувся 1938 року.

Спочатку молодь в гімназії, крім української, латинської, грецької мов, вивчала історію, географію, математику, природничі науки та пропедевтику. Додатково учні вивчали каліграфію, спів, фізичну культуру, французьку та англійську мови. Навчання польської мови стало обов'язкове від 1912 року, а фізичної культури від 1915 року. Найбільше значення мали, звичайно, гуманітарні предмети.

З кожним минаючим роком гімназія користувалась все більшою популярністю. Постійно зростало число молоді на заняттях. У першому шкільному році навчалось в ній 46 учнів, а у 1893 р. - коли в гімназії було вже 8 класів - 294 учнів. В наступних роках це число постійно зростало. Найбільшу кількість - 1351 учень, *гімназія мала в 1922/23 рр.* Тоді її директором був Роман Гамчикевич.

В перемиській гімназії здобували освіту діти з різних верств українського населення. Проте найбільше вчилось у ній селянських дітей, що походили з навколишніх повітів. При гімназії побудовано Бурсу ім. о. Николая, Селянську бурсу та Бурсу ім. Шашкевича. У них жили незаможні школярі.

Діяльність гімназії не обмежувалась самими шкільними ділами. Вона була вихователем майбутніх українських вчителів, освітно-культурних діячів та одним із співорганізаторів громадського життя української суспільності. Тон її діяльності надавали такі люди, як Г. Цеглинський. Як директор, він постійно турбувався про життя школи, приймав до гімназії учнів витурених з інших шкіл, а з особливою увагою займався хором, що існував при гімназії. Г. Цеглинський, а також ряд інших вчителів-співпрацівників, були ініціаторами заснування численних освітньо-культурних товариств та організацій, які розвинули діяльність в Перемишлі. Заходом Г. Цеглинського та адвоката Т. Кормоша була відкрита у 1888 р. Бурса ім. о. Николая та інші. В 1891 р. Г. Цеглинський взяв участь у формуванні перемиської філії товариства "Просвіта", став її першим головою. Він був також головою товариства "Українська Бесіда" в Перемишлі; засідав в 1907 і 1912 рр. в Раді міста Перемишля. Був послом австрійського парламенту, будучи при тому членом Президії Українського парламентарного клубу та членом найвищої австро-угорської державної установи - Спільних делегацій.

Г. Цеглинський помер у 1912 р. Ще за його життя в гімназії зосередилися кадри української інтелігенції, які не тільки з великим ентузіазмом підходили до своїх шкільних обов'язків, але також відігравали провідну роль у громадському житті Перемишля. Часто вони були діячами та засновниками товариств: "Віра", "Народний дім", "Українська щадниця". До видатніших педагогів цієї гімназії слід зарахувати: з директорів та управителів - Северина Зарицького (1907-1910), Андрія Алискевича (1910-1018), Романа Гамчикевича (1919-1924); вчителів: Івана Приймуу, Олексія Яремуу (латина, грека), Костя Горбаля (мови: українська, польська, німецька), Осипа Прислопського (математика), Григорія Величка (історія, географія), Дмитра Левкевича, Михайла Демчука. У гімназії працювали також: Орест Авдикович (письменник), Василь Щурат, Сильвестер Яричевський (поети, перекладачі), Осип Турянський (поет, письменник, мовознавець), Василь Пачовський (поет, історик).

Активна громадська постава вчителів не могла залишитися без впливу на шкільну молодь. Коли були засновані читальні "Просвіти", учні гімназії жваво приступили до праці. Вони вчголошували доповіді в читальнях, підготовляли театральні вистави, співали в хорах. Словом - вели освітню роботу серед перемиського громадянства, а зокрема серед селян довколішніх повітів. Молодь розвивала свої інтелектуальні зацікавлення спочатку у таємних гуртках та секціях. З початком XX ст. у гімназії діють вже офіційні шкільні організації: гурток товариської самоосвіти (1907), духовий оркестр (1908), спортивний гурток "Сінова чайка" (1909), драматичний гурток (1910), шкільна щадниця (1914). З 1912 р. почав свою діяльність "Пласт". Над входом до гімназії видніє напис: "Учітеся брати мої, думайте, читайте..." Ці слова усвідомлювали молоді, що тільки освіта може запевнити українському народові суттєве місце серед інших культурних народів. Гімназія від початку заснування давала молоді не тільки освіту, але також формувала національну свідомість. Її вчителі виховували молодь в атмосфері любові до батьківщини та пошани для національної спадщини.

Вихованці перемиської школи здебільшого йшли працювати в народ. Там займалися освітньою роботою. Деякий відсоток випускників продовжував навчання на теологічному, юридичному, філософському факультетах. Гімназія випустила також низку учнів, які згодом записалися на сторінках історії. Слід тут згадати мовознавця (українські говірки, фонетика української літератури, граматика української мови), професора Ягайлонського універси-

тету Івана Зілинського; журналіста й популяризатора української справи на сторінках віденської преси, Романа Сембратовича; поета Петра Карманського; археолога Ярослава Пастернака; творця музею Бойківщини в Самборі, Володимира Гуркевича; літературознавця Івана Брика; письменників: Івана Смаля, Григорія Тимочку.

Коли 14 III 1923 р. Рада повноважених послів приєднала Галичину до Польщі, львівська куратоpія ввела у всіх українських школах обов'язок навчання польської мови. Того таки року й в гімназії заведено обов'язкове навчання польської мови. Крім цього з того часу польською мовою мали викладатися: історія, географія та додатковий предметнаука про сучасну Польщу. Від 1924 р. польська мова стала обов'язковим предметом на вступних іспитах та при одержуванні атестату зрілості.

Важливою подією, яка до якоїсь міри змінила позицію українського шкільництва а разом з тим і гімназії в Перемишлі, було схвалення польським соймом (31 липня 1924 р.) ухвали про організацію шкільництва на східніх рубежах країни. Українське громадянство на чолі з послами до сойму, сенаторами та товариствами "Рідна школа" і "Учительська громада", стали на захист шкільництва. З його обороною директор Гамчикевич виступав в численних статтях у львівському "Ділі" та перемиському "Українському голосі". Коли в жовтні 1924 р. влаштовано зустріч з шкільним куратором Собіньским,

Гамчикевич заявив, що розпорядження уряду в справі українського шкільництва суперечитьe постановам договору про права національних меншостей, що його підписала Польща в 1919 р. у Версалі. Місяць після цього відданий захисник українського шкільництва несподівано опинився на пенсії.

18 VII 1925 р. міністр релігій та освіти, Ст. Грабський видав розпорядження, метою якого було утраквізувати, починаючи від шкільного року 1925/26, чотири українські гімназії: у Перемишлі, Тернополі та двох у Львові. Щоб протидіяти цьому, в згаданих містах українці зорганізували протестаційні акції, оформлено протестаційні листи до польського уряду та до Ліги Народів. Зорганізовані т.зв. батьківські комітети мали довести до провалення утраквізації, що закінчилося успіхом: міністр Грабський наказав припинити утраквізацію. Водночас куратоpія видала рішення приймати до гімназії учнів лише з п'яти, а не як було досі, з одинадцяти повітів. Згодом, в 1927 р. це розпорядження відхилено.

Становище українського шкільництва з плином часу вже ставало важчим. В роках 1922-26 закрито 2 046 шкіл. В цьому часі також перемиській гімназії ставало все важче працювати. Число учнів зменшилось тут з 1 046 в 1922/23 р., до 664 в 1925/26 р. та 394 в 1937/38 р.

В 1938 р. гімназія в Перемишлі врочисто святкувала ювілей свого 50-ліття. З цієї нагоди вчителі при помочі бувших учнів видали дуже цікавий альманах"Де срібнолетний Сян пливе".

Перемиська школа після війни, як самостійна гімназія, існувала дуже коротко: з вересня 1944, до жовтня 1945 р.

Пам'ятаючи про священну роль національної традиції в житті народу, не забуваймо про 100-літній ювілей гімназії, яка великою мірою причинилася до розвитку нашої культури, широко впливала на щоденне життя Галичини.

При нагоді цього спогаду постає перед нами проблема нинішнього середньоосвітнього шкільництва в Польщі. Чи воно має і матиме подібно велике значення в формуванні нашої молоді, її інтелектуальних зацікавлень не лише українською культурою, історією тощо, але також гуманітарними галузями в широкому значенні на європейському рівні? Адже учні перемиської гімназії вивчаючи козацьку добу, вичали водночас і філософію Шопенгауера, що давало добру основу для того, щоб пізніше стати в ряди української інтелектуальної еліти. Чому сьогодні не можна цього сказати про випускників українських шкіл? І тут повертаємо до питань з статті "Поговорім про шкільництво", які аж ніяк не можуть бути для нас байдужими.

Вера Рубчак

За редакційною роботою, напруженою і невдячною (я працювала багато років як літературний редактор, правлячи мову й стиль рукописів майже з усіх галузей знання: від медицини до географії, а останніх кілька років була фаховим редактором літератури з сільського господарства) мало лишалося часу і сил для творчої роботи. Та й загальна атмосфера аж ніяк не сприяла буянню творчих сил... Багато моїх друзів — людей талановитих, неординарних, чесних — було штучно вилучено не тільки з творчого, а й взагалі з нормального життя. Їхні болі боліли мені так само, як і їхнім рідним, і я як могла підтримувала їх. А така позиція в атмосфері морального заніміння була небажана, а подекуди й небезпечна. "Дисциплінарний терор" на роботі, смішні з позиції здорового глузду, але досить-таки дошкульні "укуси" преси, які отруювали життя, а то й робили реальною небезпеку лишитися без роботи. Дещо, звичайно, писалося "для шухляди", але мало, особливо після вилучення незавершених начерків про Тичину.

Ну, а тепер, звичайно, легше дихається, добрі вітри оновлення принесли нові надії. Сподіваюся ще щось зробити. Передусім переосмислила й допрацювала давню свою роботу про Шевченка, яка, здається, має десь через рік вийти у видавництві "Радянський письменник" під назвою "Етюди з поетики Шевченка". Чому "Етюди"? Окремі нариси, вміщені в роботі, не претендують на академічну повноту висвітлення проблеми, мають характер есеїстський, що передбачає певну вибірковість у шуканні напряму і предмета дослідження. Це міркування про деякі "секрети поетичної творчості" Шевченка. Книжка відкривається нарисом "Дещо про естетику Шевченка". Це міркування про характер естетичних відношень Шевченка до дійсності, про те, як зумовлює цей естетичний "образ буття" своєрідності його поетики — поетики надзвичайно цілісної і органічної. Другий нарис — "Народно-пісенні джерела поетики Шевченка". Це спроба на основі колосального нагромадженого в українському літературознавстві конкретного матеріалу про фольклорні джерела творчості Шевченка зіставити в плані типологічному поетику Шевченка і поетику народної пісні, проаналізувати найголовніші структурно-смислові типи взаємин між поезією Шевченка і народною піснею. У розділі "Поетична інтонація Шевченка" розглядається неповторна інтонаційна індивідуальність поета, його інтонаційний образ — своєрідний і водночас національний, в якому в зародку простежуються тенденції розвитку поетичної інтонації, характерні для сьогоднішньої поетичної реальності. Окремий нарис присвячений дослідженню закономірного для поетичної системи Шевченка постійному кругообігу образів, що виявляється на різних рівнях — від епітета до задуму цілого твору і творить специфічну "знакову систему" його поетики. В останньому нарисі "Мистецтво простоти" досліджується феномен Шевченкової простоти — дуже непростий, неоднозначний, багатоплановий.

З інших творчих планів — видати збірку перекладів одного з найпопулярніших сучасних французьких поетів Жака Превера. Переклади ці також років двадцять пролежали в шухляді. Сподіваюся, що тепер вони побачать світ окремою книжкою (в журналах 60-х рр. опубліковано досить багато цих перекладів).

Та основне для мене те, чого прагне моя душа сьогодні найбільше, в чому я вбачаю своє найперше життєве завдання — це збирання й осмислення творчого доробку Василя Стуса, боротьба за те, щоб він став відомий широкому загалові, щоб, нарешті, було видано тут, на батьківщині поета, його прекрасні вірші.

Зустрічі : Розкажіть, будь- ласка, докладніше про це.

М. К. : Мені випало щастя близько знати Василя Стуса. Щастя, бо рідко стрічаєш людину такої цілісності, такої одержимості, такої чистоти. Він належав до тих людей, які сприймають ідею, моральні постулати, принципи екзистенціально, будують своє життя за цими законами. Несправедливість, фальш, насильство над думкою він сприймав "оголеним нервом", мовби відкидаючи такі природні для всіх нас захисні реакції. Він був абсолютно нездатен до компромісів — навіть тих звичних житейських, на які кожна людина з тверезим глуздом неминуче йде. Такого "тверезого глузду", такої побутової дипломатії він не визнавав, натомість завжди був внутрішньо готовий до самоспалення. Вперше я якось дуже чітко зрозуміла це під час згаданого вище перегляду "Тіней забутих предків". Всі ми були тоді дуже схвильовані, проте ніхто настільки глибоко, кожною клітиною, всім єством не був перейнятий ситуацією, як Василь. Йому було соромно, що він ходить на волі, нормально їсть, п'є, існує і нічим не може зарадити своїм друзям, які за гратами... "Боже, як же ти житимеш, хлопче?" — подумалось тоді мені. "Той, хто дивиться на людей душею, — писав Шевченко,важко йому на сім світі". Це — про таких, як Василь.

Він не тільки не міг реалізувати себе, свої колосальні творчі потенції, він просто не міг вижити в тій атмосфері застійній, про згубність якої ми сьогодні вже одверто говоримо. Так, максималізм оцінок, так, гранична загостреність болю й осуду, так, неприйняття того, що оточувало його! Але зважати, перетерпіти, згладити, перемовчати, щоб дочекатися — то вже не був би Василь Стус. І я гадаю, що сьогодні, коли ми усвідомлюємо потребу формування нового мислення, коли вже немало для цього зроблено, найвищий час, щоб обнародувати, осмислити, оцінити феномен Василя Стуса. До того ж це поет таких масштабів, такої творчої сили, що замовчувати довше його неможливо, його слово все одно знайде (та й знаходить уже) дорогу до читача. Він мріяв про те, щоб "упасти зерням в рідній борозні". Так має бути і так буде. Василь Стус писав:

> Як добре те, що смерті не боюсь я
> І не питаю, чи тяжкий мій хрест,
> Що перед вами, судді, не клонюся
> В передчутті невідомих верст.
> Що жив, творив і не набрався скверни,
> Ненависті, прокльону, каяття.
> Народе мій! до тебе я ще верну,
> Як в смерті обернуся до життя
> Своїм стражданням і незлим обличчям,
> Як син, тобі доземно вклонюсь
> І чесно гляну в твої чесні очі
> І в смерті з рідним краєм порівнюсь.

Маючи доступ до спадщини Василя Стуса, я підготувала його "Вибране". На часі — віднайдення розпорошеного по різних адресах його доробку, порівняння й оцінка численних варіантів. Адже Василь творив свої "Палімпоести" в таких умовах, коли спокійно викінчити, відшліфувати твір неможливо. Не було в нього тієї спасенної "шухляди", в яку поет складає написане, що потім повернутися до нього, допрацювати, удосконалити. Все треба було тримати в голові, а пам'ять іноді зраджувала. Тому подекуди пізніші варіанти слабші за первинні, а іноді — навпаки. Не виключені й помилки при переписуванні, адже Василь — поет складний, зі своїм словником, часом вельми непростим. Нелегко зібрати переклади Василя, адже значна частина його перекладів з Рільке (поета, в якому Стус відчував споріднену душу) загинула разом з ним. Лишилися деякі переклади з Рільке, з Лорки, Гете, на жаль, в основному незавершені, але й вони становлять, безперечно, неабиякий інтерес. І, нарешті, треба зібрати епістолярну спадщину Стуса, дуже цікаву й змістовну. В його листах майже не фігурують реалії побуту, цепоетичні роздуми, критичні есе, враження від прочитаного, які вражають небанальністю підходу і сміливістю узагальнень. Ось який обсяг роботи. Дай Боже, сили й снаги!

На закінчення хочу подякувати за увагу і побажати вам і надалі такої ж енергії, вдумливості і небайдужості на обраному Вами шляху — пізнання рідної культури, обрію її розвитку.

Зустрічі : Дуже дякую за розмову.

Інтерв'ю взяв Андрій Заброварний

Василь Стус (1938 - 1985)

У 50-ті роковини народження

Пам'яті Аляни Горської

Ярій, душе! Ярій, а не ридай.
У білій стужі серце України.
А ти шукай — червону тінь калини
На чорних водах — тінь її шукай.
Бо — горотка нас. Малесенька щопта.
Лише для молитов і сподівання.
Застерігає доля нас зарання,
що калинова кров — така густа,
така крута, як кров у наших жилах.
У білій стужі білих голосінь
це грою болю, що паде в глибінь,
на нас своїм безсмертям окошилось.

* * *

Сосна із ночі випливла, мов щогла,
грудей торкнулась, як вода — весла,
і уст — слова. І спогади знесла,
мов сонну хвилю. І подушка змокла.
Сосна із ночі випливла, мов щогла,
і просвітилась болем далина.
Кругом — вона, геть доокруж — вона,
та тільки терням поросла дорога.
Сосна росте із ночі. Роєм птиць
благословення свінула Софія,
і галактичний Київ бронзовіє
у мерехтінні найдорожчих лиць.
Сосна пливе із ночі і росте,
як полохке вітрило всечекання.
А ти уже — по той бік, ти — за гранню,
де видиво гойдається хистке.
Там — Україна. За межею. Там.
Лівіще серця. З горя молодого
сосна спливає ніччю, ніби щогла,
а Бог шепоче спрагло: Аз воздам!

Поезії

Із збірки "Палімпсести"

* * *

І діл поплив. Поплив рікою.
І я, піднесений над ним,
стремів у сонце, в отчий дім
проміннний. Ген над головою
зліталн з мене голуби,
як духи. Радісні горби —
моїх дитячих літ вітрила —
пливли в потоці. Тлумом тіл
рожево-білих, ніби хмари,
заткався обрій. Понад сил
моїх — оговтали удари
сердець, які струмінням кіл
червоних сходили водою.
А я стремлю в проміннний дім.
Світ — наді мною й піді мною.
А я — під світом і над ним.

* * *

Кривокрилий птах: коротке —
рідне, довге — що чужинне.
Спробуй — спекайся мороки:
за крайсвіту — Україна!
Сонце, сонце утікає,
зизооке і зловісне,
в безпуть ринула залізна
колія. О рідний краю!
Десь ти тінню тіні тіні,
десь ти скраю всіх краєчків,
вікопомній домовині
поначеплено вервечки.
Ця дорога вседороги,
всенезустрічі-всегону,
позирай із заквагону
за сузір'ям Козерога.
Але буду-перебуду,
перечую-перебачу.
Скільки віку — стільки й труду.
Кривокрилий, круком крячу.

* * *

Довкруг — обрізано жалі,
обтято голосіння.
Десь при вечірньому столі —
батьків моїх тужіння
згорьоване. О цій порі,
аж чорні од розлуки,
ридають наші матері,
заламуючи руки.
Ще наші біди замалі?
Ще наберись терпіння.
Довкруг — обрізано жалі,
обтято голосіння.

* * *

Два вогні горять, з вітром гомонять,
а в високім небі два сонця стоять.
А що перше — день, а що друге — ніч,
а між ними синім цвітом вже зацвів тирлич.
Уперед піду — вогню не мину,
а назад піду — загину.
Два вогні горять, з вітром гомонять,
а в високім небі два сонця стоять.

✦ ✦ ✦

Господи, гніву пречистого
прошу — не май за зле.
Де не стоятиму — вистою
Спасибі за те, що мале
людське життя, хоч надією
довжу його в віки
Думою тугу розвію,
щоб був я завжди такий,
яким мене мати вродила
і благословила в світи
і добре, що не зуміла
мене од біди вберегти

✦ ✦ ✦

Дякую, господи, — чверть перейшла,
що чатувала за мною, за мною
бликала цівкою, оком, пітьмою,
напризволяще до брами вела
Вечір урочить і паморочить
Звівся — і впав, увігнався в провалля
пам'яті. І забриніло над сталлю
тиші. Так, певне, потойбік мовчить.
Ось вона, легкість, і те забуття,
що самостратою серце чарує
Рідна Вкраїна далеко — не чує
Ти ж довершилося, годі, життя.
Млість і запечена кров. Печія
водить — виводить — із кола до кола
перенесе. Це ж бо ти поборола,
ти подолала, недоле моя!
Темінь. І білий, мов лезо, язик
пса. І плащі, що під місяцем світять.
Кілька цівок, що примружені мітять
в тебе. Невже, навіжений, вже звик?
Плавно земля попливла, попливла,
небо пустилося вплав за зірками
О, розпрощатись так рано з роками!
Всесвіт кружляє, мов п'ях сироквола.
Обрій — мов гайворон. І до зорі
вже не дійти. Вже передсвіт не стане
благовістити. Скінчився, талане?
Краю, ще й досі стаєш на порі?
Зразу праворуч — нічна вертикаль.
Горличка горлиць, округлі од туги.
О, прощавайте! Не стріться удруге
Ти всеспадна вже, дорого проваль!
Перепочиньте, харони мої!
Станьте під небом високим, харони!
Очі притьмарює смертна запона,
в горлі солоні вищать солов'ї.
Перелетіть мене, перелетіть
через дроти, паркани і горожі
на Україну! До смертного дрожу
бачу — тополя до мене спішить.
Але — ріка попливла світова.
Зорі, і думи, і крони — а видиш?
Образ коханої чи зненависти?
Дякую, боже, за мить торжества!
Так — попід зорі, о так — попід сни,
так — попід дріт, попід грім навіжений
розпроклятущий свій, благословенний
край — на останнім узвозі збагни.
Промельки кроків, волань і зірок,
промельки років, віків провидіння...
О порятуйте, немає терпіння!
Лиш вартового розважений крок.
І за песиголовцями — твоя
арка закаркала — чорно-червона:
нумо, заходь до сумного затона.
Здрастуй же, здрастуй же,
смерте моя!

✦ ✦ ✦

Сховатися од долі — не судилось.
Ударив грім — і зразу шкереберть
пішло життя. І ось ти — все, що снилось
як смертеіснуваиия й життєсмерть
Тож іспитуй, як золото, на пробу
коханих, рідних, друзів і дітей:
ачи підуть крізь сто твоїх смертей
тобі услід? Ачи твою подобу
збагнуть — бодай в передкінці життя?
Чи серцем не жахнуться од ознобу
на цих всебідах? О, коли б знаття...
Та відчайдушно пролягла дорога
несамовитих. Світ весь — на вітрах.
Ти подолала, доле, слава богу.
На хижім вітрі чезне й ниций страх.

✦ ✦ ✦

Пам'яті А.Г.

Заходить чорне сонце дня
і трудно серце колобродить
При узголів'ї привид бродить
Це сон, явa чи маячня?
Це ти. Це ти. Це справді ти —
пройшла вельможною ходою
і гнівно блиснула бровою.
Не вистояли ми. Прости.
Прости. Не вистояли ми,
малі для власного розп'яття
Але не спосилай прокляття,
хто за державними дверми
свари. Але не спосилай
на нас клятьби, що знов Голгота
осквернена. Але і потай
по нас, по грішних, не ридай.

✦ ✦ ✦

Ще вруняться горді Славутові кручі,
ще синіє річки замріяна гладь,
та вже проминув тебе пітахом летючим
твій час, твій останній. Попереду — падь.
Ще сонце високе, ще небо глибоке
та серце замало грудей не пірве
Урвались, подались прекрасні мороки,
і щось тебе кличе, і щось тебе зве
Розкрилені висі твої пронеслися,
попереду прірва. І ока не мруж.
Ти бачиш розхрестя дороги? Молися,
бо ще ти не воїн і ще ти не муж.
Ревуть пароплави, гудуть паровози,
і аероплани прокреслюють слід
Чіпляйся за кручу, як терен колючий,
чіпляйся за небо, як яблуні цвіт
Бо вже ослонився безокрай чужинний
бо вже чужинецький ощирився край
Прощай, Україно, моя Україно,
чужа Україно, навіки прощай.

✦ ✦ ✦

Місячне сяйво ллє
сиву куделю мрій
Боже, царство твоє —
наче бджолиний рій.
Шепче лапатий сніг,
д'горі знялась сосна,
стану, зайду за ріг,
ніби нічна мана
Грає зоря в гіллі,
спогад, мов грім гримить.
Десь на сумнім столі
білий метелик спить
Зорями повен світ,
думами повен дух.
Лине твій крик — привіт —
ані торкнеться вух.
Щоки сумні твої,
руки сумні твої,
наспіви — солов'ї
ляються в три ручаї
Темене, почезай,
де він, мій рідний край,
мій русокосий рай?
Радосте, не ридай.
Хай кружеляє тверде,
хай вороніє смерть
повне тобою вщерть
серце зболіло геть.

✦ ✦ ✦

Горить сосна — од низу до гори
Горить сосна — червоно-чорна грива
над лісом виоить. Ой, і нещаслива
ти, чорнобрива Галю, чорнобри...
Пустіть мене, о любчики, пустіть!
Голосить Галя, криком промовляє
і полум'я з розпуки розпукає
а пан-господь — і дивиться й мовчить
Прив'язана за коси до сосни
біліє, наче біль, за біль біліша.
Гуляють козаки, а в небі тиша,
а од землі — червоні басани.
Ой любі мої легіні, пустіть
ой додомоньку, до рідної мами
зайшлася бідолашна од нестями
і тільки сосна тоскно так тріщить
Горить сосна — од низу догори
сосна палає — од гори до низу
йде пан — Господь. Цілуй господню ризу,
ой чорнобрива Галю, чорнобри...
Прости мені, що ти, така свята
на тім огні, як свічечка згоріла
о як та біла білота болила
о як болила біла білота!

Одні з останніх віршів Василя Стуса, публікується вперше

Всі вірші зі збірки "Палімпсести". Написані між 1971-1977 роками.

✦ ✦ ✦

Золотокоса
красуня
на милицях.
Зветься Оксана.
Захоплена собою — вражена — зворохоб-
лена гурмом хлопців,
що, ніби в вольєрі,
роздивляються
на її непорочне
голе каліцтво.
Не дивіться. Заради бога.
Не дивіться.
Ні про що не питайте.
Не звертайтеся.
Стійте, мальовані стовпи
ані кроку назустріч.
Тримайте своє співчуття,
як дулю в кишені,
не виставляйте на спродаж.
Ваші погляди — ляпаси
від них зацвіли
мої лиця змарніли
від вашої уваги
я вся на голках
Дайте пройти спокійно
з а б а в л я й т е с я —
ні ви до мене ні я до вас
чужі перехожі
зовсім чужі —
ви мені найрідніші.
Невже ви не розумієте
золотокосої красуні
що йде від брами
нескінченно-довгою стежкою
під нестерпним сонцем
перевірити хорі легені?
Їй нерадісно: Ні. Але вона осміхається
щоб гамувати сльози
дихати киснем
і не чути тлустої тіні,
що, як пес,
у кожен ступає слід.

Довкола стовбура кружляємо.
Ану, була, наздоженеш?
(Що цього вже не буде — знаємо,
проте — живеш).
Такий твій сміх мені заливистий,
так він заходився — на плач.
Пробач — за те, що ані віст
не подаватиму. Пробач.
Ото не витерпу! Недаром
соснова дублиться кора.
— На гору-хочу! — Вниз — і яром!
— І ще побродимо? — Пора!

. . .

прийти до пам'яти й розстатися
на віки-вічні, на-не-на...
— "вандею не стань сум'ятнице"
мовчить, притужно потайна
і ось наш дім — гніздо лелече
в гойдливих вітах етажів
і спогад солов'єм щебече
до зозулиних ворожінь
Той спогад може нам придатися,
коли дійде до реченця.
— Невже — навік? Танцює таця
тікає краска і з лиця.
— А дерево — кружляє вихором?
Вогнем весільним поймалось!
Музик тростих чути пригри,
таки — збулось!
Тугими колами кружляємо,
усе збиваючись з ноги.
Світ вечоріє. Ми — світаємо,
коли ні сили, ні снаги.

підготував Д.Стус

Із страченої збірки "Птах душі". Одні з останніх віршів Василя Стуса.

Лист до сина

с. Матросова,
25.4.79 р.

... Розповім тобі своє дитинство, яке було так недавно здається. Пам'ятаю, як у Рахівці, де я лишився з бабунею (тата і мама поїхали на Донбас), я проказував за нею "Отче наш, іже єси на небеси". Два слова каже вона — я повторюю. Пам'ятаю, як талапався я у ставку (мені було рік-два). Пам'ятаю, як лежав у колисці (а мама ще робила на полі, в колгоспі, отже, мені було менше року), а нікого нема. Колиска висить на гакові, вбитому до сволока (1951 року, їздивши до Рахівки, я ще бачив той кілочок; тепер, на жаль, хати вже нема; на її місці вибудував твій дядько Микола нову хату, де й я працював (1959 р.); я мокрий, певне, ревів — і докучило. Нудно лежати, то я граюся своїми вухами — мну їх у долоньках. Пам'ятаю, як ходив до ясел у Рахівці (ще мама жила в селі) — і там вицілovував усіх шмаркатих діток, бо любив їх усіх. Пам'ятаю, як мене був налякав чужий собака—знахарка "виливала переляк", водячи білим яйцем довкола голівки моєї і проказуючи: Собака-собака-собака, кінь-кінь-кінь, вівця-вівця-вівця. Допомогло, хоч у дитинстві я трохи заїкавсянавіть у школі.

Пам'ятаю, як мене 1940 р. тато віз на Донбас — разом із Марусею. Досі пам'ятаю, як пахло в вагоні — той запах недавно (уже тут) упізнав і зрадів: Так пахло в вагоні. Пам'ятаю, як сміялися жінки донецького бараку, що я хвалився, ходячи в довгій сорочечці: "цю сорочечку мені бабуня пошила, з кишенькою" — казав я, а їм було чогось відрадно.

Пам'ятаю гуньку — коричневу свитку, яку я носив — тоді чи пізніше, вже школяриком.

Пам'ятаю початок війни — як відступали наші. Сусід-татарин зарізав лошака — гарного, молоденького — на моїх очах перерізав горло. Я плакав так було шкода. А вже як він, сусід, хотів мене нагодувати м'ясом тим (смерділо на ввесь коридор!) — я ревма ревів, аби не присилував до такого гріха: їсти гарного лошака.

Пам'ятаю кролів, що їх ми тримали в час війни. Чомусь поздихали — ще сліпі. Трупики лежали в болоті — ой, як мені було сумно! Тоді я не хотів жити — так було гірко й скрушно за кролями!

Пам'ятаю, як 1944 р., ми садняли кукурудзу на полі, викопуючи полин по цілині. Я накидав зерна в ямки, а мама і брат Іван копали. Пам'ятаю, як тато... повертався з роботи в Рахівці — це було 1939 р. — а я з гори на долину (геть крута гора!) біг йому назустріч — аби впасти в його долоні, а він мене піднесе над собою.

Пам'ятаю, як поранило брата Івана. Як він лежав — з відбитою ніжкою лівою і вирваною осколком лівою щічкою. Спав наче, коли ми з мамою знайшли його. "Це на мене зорі з неба посипались"промовив він, коли мама, не зронивши сльози, (бо затерпло серце їй), розбудила його і прикладала ніжку, наче б ніжка ще могла прирости. Більше він не приходив до пам'яті.

Я прийшов додому сам — де була Маруся. Ой, як я не хотів їй казати про біду! А коли ми видерлися з нею на вікно (може, виглядаючи батьків), я набрався сміливості і переповів їй, що сталося з Іваном. Плакали обоє, а через кілька годин Іван, йому було 15 років, ... помер. Пам'ятаю, як мене підвели на цвинтарі до тіла востаннє поцілувати. А я бачив лише родимку на правій щічці і не хотів, геть-геть не хотів — ні цілувати, ні прощатися — з Іваном і його родимкою.

Коли мені було 9 літ, ми будували хату, і помирав тато — з голоду спухлий. А ми пхали тачку, місили глину, робили саман, виводили стіни. Голодний я був, як пес. Пам'ятаю коржі зі жмиху, які пекла мама, а мені від них геть боліла голова. То був мій 3-4 клас Тоді, на тій біді, я став добре вчитися. Вже 4 клас кінчив на відмінно — і до кінця школи мав похвальні грамоти, де в овалах були портрети Леніна і Сталіна.

Усе дитинство моє було з тачкою. То везли картоплю з поля, то з мішком я ходив на городи — рвав траву — чи то для корови, чи то для кози, то возив вугілля; збираючи на териконі. Тяжко — жили мало не лопали. А мусиш пхати тачку. Пам'ятаю як плакала мама, бо в неї була одна подерта — латана-перелатана сорочка, а ми з Марусею ходили бозна у чому.

Пам'ятаю, як у 1946-47 рр. пас чужу корову — за це мене годували. Я знав, що мама голодна — і не міг їсти сам, просив миску додому, аби поїсти з мамою разом. Колись поніс миску, а мама стала варити мене дуже тяжко, плакала, казала, аби я так не робив більше. Бо їй дуже хотілося їсти — і дивитися на їжу їй було тяжко. А мені ложка не лізла до рота. Пам'ятаю, як першого костюмчика мені мама пошила сама — десь у четвертому класі. І я дуже пишався ним — із чорного полотна

Пам'ятаю, що перші штаненята — з поворозкою через одне плече — мені пошили десь у чотири роки. А мені так хотілося мати паска, аби підперезуватися.

Першого сукняного костюма мені пошили в 9-10 класі.

Пам'ятаю, як 1951 р. я їздив у село, до бабуні. Збирав колосся — по стерні. За мною гнався об'їздчик — я втікав, але він — верхи на коні (безтарка з парокінню) — наздогнав мене, став видирати торбинку, а я кусав його за його гидкі червоні руки. І таку злість мав, що одібрав торбу. А другого дня стерню зорали.

Пам'ятаю, що перші книжки, які я бачив, це історія давнього світу (кольорові карти, кольорові малюнки з життя єгиптян, греків, римлян). А першу книжку, яку я прочитав, це "Кленові листки" (так, здається, звалась) Василя Стефаника. Це я взяв у бібліотеці — перші в житті книжку!

Пам'ятаю, як у 4 класі читав "Мать" М. Горького — і радів, який славний Павло Власов. Пам'ятаю, як тоді ж читав М. Островського "Как закалялась сталь" і "Рожденние бурей ".

Остання пахла дуже нафталіном. Її дала мені дівчинка, з якою мене посадили за одну парту (кілька днів вона ревіла пхинькала).

І десь тоді я вирішив, що й сам буду такий — як Павка Корчагін, як Павло Власов, аби жилося краще. І ще хотів — тяжко вчитися, бо жити — тяжко. Мамі — тяжко, татові — тяжко. То й мені має бути тяжко — аж доти, поки й татові, й мамі не стане легше, аж доки всім людям на світі не стане легше жити.

А коли я прочитав "Мартіна Ідена" Джека Лондона (це десь у 5-6 класі) — світ мені перевернувся. Як мучилася людина, а змогла перевершити всіх, хто купався в молоці! І все — тяжким трудом (трудом, сину, наголос на "у"), і все — солоним кривавим потом. Пам'ятаю, як зробив першого приймача — сам! Дроту не вистачило — і я слухав навушники на морозі, в холодному сараї, вбравши на себе все, що міг. І той детекторний приймач веселив мою душу. Чомусь запам'яталося надовго, як Б. Гмиря співав такої пісні:

Сбейте оковы, дайте мне волю —
Я научу вас свободу любить.

Було багато інших пісень, але вони пішли за водою, як солома чи тріски. А ця — запам'яталася. Десь у 4-6 класі я майже весь "Кобзар" знав напам'ять.

А ще — коли я з мамою сапав картоплю чи ламав молоді качани кукурудзи чи вилущував стиглу квасолю (таж яка гарна — з цяточками голубими, синіми!) - мама завше співала. Тихо, але гарно. Над моєю колискою мама співала колискової на слова Шевченка:

Сину мій, сину, не клени батька, а пом'яни.
Мене ж прокляту, я твоя мати, — мене клени.

Коли мама пізніше наспівувала ці тужні слова, мої очі закипали сльозою. Чому "не клени батька"? Чому мати проклята? Збагнути не міг. А сльози бігли з очей — і я ховав їх, бо встидався сліз. І ще:

Ой, люлі-люлі, моя дитино,
вдень і вночі
іди ти, сину, на Україну,
нас кленучи.

І — так само сумно: хіба я не на Україні? Куди ж мені до неї йти? Чому "нас кленучи" (мама вимовляла "насклінучі", я — геть малий — ділив так: на склін учі — і не розумів; потім зрозумів, що це "нас кленучи").

І вже я був у 8-9 класі. І вже мріяв про геолого-розвідку, бо марив мандрами. Любив мандрувати, любив самоту, любив дивитися, як заходить сонце, як розказує ліс свою ветху казку, як грає сонце на воді, любив, сівши на козу (це з залізного грубого пруття такі санки: . За дужку "С" ми й трималися обома руками, коли розганялися на кризі, а, розігнавшись, стрибали на пруття "А" і "В" ногами — і їхали по кризі), нестися річкою — проти вітру, проти снігу, проти теміні, проти невіді.

Музикою я марив. У 7 класі за "похвальну грамоту" тато купив мені гітару. Я спочатку навчився грати "Взяв би я бандуру", потім кілька старих романсів, маршів. Але все було не те, і тоді я брав гітару — і грав — на одній струні — своєї. Все, що я чув, за чим тужив, чого прагнув усе вигравав. І забувався геть. Так міг програти 2-3 години — і не чезти, коли збіг час. Це було й пізніше, вже в інституті. Пам'ятаю, як уперше пішов до філармонії. Пам'ятаю, цикл лекцій про Бетговена — всі 9 симфоній і чимало концертів. А які пречудові його сонати. І яка це була людина. Все життя в горі, в нещасті, в муціі він один проти цілого світу — перемагає! Тобто, не поступається напасникам, а йде напролам: або світ прийме таким мене, як я є, як мене народила мати або вб'є, знищить мене. Але я — не поступлюся! І з кожної миті своєї, з кожного почуття й думки своєї зроблю свій портрет, тобто, портрет цілого світу: хай знає цей світ, що душив, гнув мене, що я вижив, зберігся, доніс до людей усе, що хотів. А що хотів донести? Що люди мають жити, як янголи: з любов'ю одне до одного, з почуттям, що всі люди — брати, рівні, чесні, богоподібні, всесильні, незламні, кришталеві. Світ — це таночок усіх людей, що взялися за руки, і чуються братами, просвітлими душами, що ширяють межи небом і землею — як степові жайворонки, співом славлячи сонце і дощ, і сніг, і бурю, і річку і дерева і птаство і метеликів і тигрів і бедриків (сонечка!) і вовків. Бо все — живе і хоче жити. Тож хай живеусе, що росте, цвіте, пасеться, розриває зубами, кігтями. А ми, брати — люди, посеред квітів, птаства, і звірини, і дерев. Усе, що ми зробимо доброго, піднесе небо ще вище, від нашої доброcті хмари стануть біліші, а небо — голубіше, а сонце — ясніше.

Пишу оце до тебе, а водночас слухаю "Реквієм" Моцарта — дуже люблю його! Це — на рівні могутнього, мужнього Бетговена. Хоч узагалі не надто полюбляю солодку музику багатьох інших творів Моцарта.

І Бетговен перевернув мені душу — за час того прослухування (це було десь 4-6 місяців, бо концерти філармонічні не кожного ж дня!). Як я шкодував, що через бідність моїх батьків не можна просити їх, аби купили мені скрипку чи фортепіано. Яке там фортепіано, коли мама чи не щомісяця сушила собі голову: і до кого б піти позичити кілька карбованців, аби протягнути до зарплатні татової, якої ніяк не вистачало.

Як тільки міг, я допомагав батькам — під час канікул "відпочивав" на залізниці, де міняв шпали, рейки, бив "костилі", вантажив рінь (щебінь). Нароблявся — мало не падав. А проте 400-500 карб. старими грішми до татових 600-700 щось і важило, все якась допомога.

І от: був 9 клас і мені подобалася дуже одна дівчинка. І здавалось тоді, що це живий янгол. І я радів, що бачу янгола поруч себе — і хотів бути схожий до нього (так у 5 класі мені за янгола був хлопчик, якого я дуже любив). І я захотів бути гідним цього янгола, тобто, вести таке ж янгольське життя. І я став більше читати. І якось я натрапив на Франка, його поему "Мойсей". Це прекрасна поема. Як і вся історія з Мойсеєм — прекрас-

на. Довго-довго народ Мойсея жив у єгипетській неволі. А він, син заможного, здається батька, купався в молоці при дворі фараона. А перед ним ходили в рабстві його брати по крові — раби-євреї. Життя розпанькало Мойсея, але не вбило совісті й честі, і коли йому виповнилося 40 років — він підняв свій народ, щоб вийти з неволі. І збагнув своє гидке минуле, коли його вчили гнути своїх братів, а він вчився, а він вчився, вірячи, що все так і є, як вчать.

Не на тее ти вчився
у єгипетській школі
щоб навчився, кайдани кувать
нашій честі та волі.

І Мойсей виводить свій народ із неволі — через пустелю, через голод, муку, безводдя й безхліб'я. Багато хто став ремствувати: в Єгипті у них були глечики з м'ясом, а тут на волі, — пропадай із голоду! Мойсей знав, що це покидьки, мотлох його народу. Бо свиня, яку годують на сало і м'ясо, теж має що їсти. А людина не свиня. Воля — найвище у світі, чого потребує людина. І Мойсей жорстоко карав слинтяїв, що тужили за рабськими глечиками. Довго він водив свій народ, але ось появилася попереду та земля, куди Мойсей провадив свій люд. Уже — рукою досягти можна, але сили не стало у Мойсея — він помирає на порозі нової землі, обіцяною чи то богом чи то волею народу.

І після прочитання цієї поеми я забув свою геолого-розвідку, а став літератором. Правда, ставши літератором за фахом, не забув і геолого-розвідки (ось уже 8-й рік блукаю по землі). Але — не нарікаю на долю. Навпаки — мені добре, бо в мене хороше на душі. А хороше від того, що нічого злого за свої 40 літ не робив, допомагав людям у біді,

. . .

... сину, я *дуже* хочу, аби Ти виріс чесним, мужнім, мудрим чоловіком. Бо людина буває тільки така. Інша проживе, проскніє, прожере не з одного єгипетського горщика — поки й гегне. А чи була вона людина? Чи було в неї життя? Чи залишила вона по собі слід? Пригадую одного старого дідуся. Сам голодний, він, піймавши хворого голуб'ятка, ще жовтодзьобого (була хора ніжка) — годував його зі своїх уст хлібом, напував водою. Те голуб'я стрибало за ним, як за батьком. І що? Видужало голуб'я, підросло, набралося сили. Не знаю, дякувало вже чи ні (не в тому річ!), а коли дякувало — то як. Але в моїй пам'яті — поки й житимубуде той дідусь нужденний, якому голуби сідали на плечі, рамена, долоні, голову (дідусь уже помер). І від того, що це було, що це бачив я і бачили інші люди — світ став кращий. Бо й мені й іншим захотілося й собі — жити так, аби голуби сідали на плечі.

листа публікується вперше

підготував Д. Стус

Вітольд Гомбрович

Щоденник Стефана Чарнецького

Вітольд Гомбрович (1904-1969), один з найбільших польських прозаїків. Написав м.ін.: "Транс-Атлантик", "Порнографія", "Космос", "Щоденник". Свою дуже оригінальну творчість він зосередив на філософії міжлюдських взаємин, які представляв у гротескно-пародійному та сатиричному світлі. Більшу частину творчого життя провів у Аргентині і Франції.

Я народився й виховався в домі сповненому честнот. Зі зворушенням вибігаю думкою до тебе — дитинство моє! Бачу батька мого, красивого чоловіка, статурного, з лицем, в якому все, погляд, риси й сивувате волосся, складало образ досконалої, шляхетної раси. Бачу й тебе, мати, усю в чорному, лиш з парою стародавніх клінсів на вухах. Бачу й себе, мале, серйозне, вдумливе хлоп'я і хочеться мені оплакувати зруйновані сподівання. — Здається, єдиною плямою нашого сімейного життя була ненависть батька до матері. Ненавидів — я погано сказав: він скоріше не зносив її, а чому — я ніколи не вмів відповісти й тут вже починається таємниця, якої випари в пору зрілості довели мене до моральної катастрофи. Чим же бо я сьогодні? Жевжиком, або скорішморальним банкрутом. Що я роблю наприклад? Цілую руку дами, добре її слиню, а відтак швиденько дістаю носову хусточку, ах, вибачте, — кажу й витираю хусточкою. Скоро я спостеріг, що батько наче вогню сторонився маминого дотику. Ще б пак — уникав її погляду й говорячи дивився найчастіше вбік обдивлявся нігті. Нічого сумнішого нема, як той спущений зір батька. Інколи дивився на неї косо з виявом безмежної огиди. Це було мені незрозуміле, бо ж я не відчував до неї ніякої відрази, навпаки, хоч надмірно товстішала й розливалася на всі сторони, я залюбки пригортався й клонив головку на її коліна. Проте як за таких умов пояснити факт мого існування, звідкіля я взявся на світі? Вважаю, що створено мене неначе насильно, із затиснутими зубами, усупереч природним відрухам, одне слово, припускаю, що батько мій деякий час в ім'я подружнього обов'язку героїчно переборював відразу (свою бо чоловічу честь ставив над усе) і виплодом того героїзму був я — мале дитя.

Після цього надлюдського, та за всякою ймовірністю — одноразового зусилля, відраза його спалахнула зі стихійною силою. Колись я підслухав, як він кричав на матір, виламуючи пальці в суглобах: — Лисієш! Незабаром будеш лисою, як коліно! Жінка лиса — чи ти розумієш, що воно мені — лиса жінка! Жіноча лисина... перука ... ні, я цього не знесу!

І добавив спокійніше тихим голосом, набряклими мукою: ах, яка ж ти жахлива. Ти не можеш знати, яка ти жахлива. Та що лисина — це деталь, ніс — також, ця чи інша деталь може бути жахлива, таке буває і в арійській раді. Але ти ціла жахлива, ти переповнена огидою з голови до ніг, ти є сама огида... Якби ж хоч одно місце на тобі було вільне од цього елементу огиди, був би в мене принаймні один пункт для зачіпки, якась підстава і, клянуся, я б зосередив на ньому всі почуття, якими присягався тобі перед престолом. Ах, Господи!

Аж ніяк не міг я цього зрозуміти. Чим же гіршою була лисина матері за батькову лисину? А зуби матері були й кращі, було там одно біле ікло з золотою пломбою... І чого мати зі свого боку не те, що не гидувала батьком, а навпаки, любила його гладити — коли були гості, бо лиш тоді батько не здригався. Мати моя сповнена була маєстату. До сьогодні її бачу, як патронує на добродійному базарі, або на званому обіді, або в часі духовних вправ зі службою в приватній своїй капличці.

Богомольність моєї матері не знаходила собі рівні; не вже не була жагучість, а ненажерливість — ненажерливість посту, молитви й добрих діл. О назначеній годині ми з'являлися, я, лакей, кухар, покоївка й сторож, у встеленій чорним флером капличці. Після молінь зачиналася наука. — Гріх! Огида! — мовила мати з натиском, а підборідок в неї колихався й труснився, наче жовток у яйці. Чи, може, не кажу з поштивістю, якою я зобов'язаний моїм дорогим тіням? Таке життя навчило мене тої мови, мови таємничості... та не виходімо поперед подій.

Інколи мати викликала мене, кухаря, лакея і покоївку незвичайною порою. — Молись, бідна дитино, за душу тої потвори — твого батька, моліться й ви за душу чортові запроданого пана! Бувало, до четвертої або п'ятої години ранку ми співали за її проводом літанії, аж доки не відчинилися двері і не появився батько у фраці, або смокінгу, а вияв найбільшого несмаку виднівся на його обличчі. — На коліна! скрикувала мати, підходячи до нього розколихана й хвиляста, із пальцем простягнутим до зображення Христа. — Геть, спати, до ліжок! — трохи по-великопанськи наказував лакеям батько. — Це моя служба! — відповідала мати й батько швидко виходив, під супровід наших благальних голосінь перед престолом.

Що це значило й чому мати інколи казала — "брудні його вчинки", чому бридилася батькових учинків, якщо з черги батько бридився матері? Безневинний дитячий розум губився в тих тайниках. Розпусник — часто повторювала мати. Щоб мені пам'ятали — не толерувати! Хто, маючи перед очима гріх, не кричить від огиди, той нехай млиновий камінь прив'яже собі до шиї. Не можна доволі бридитися, погорджувати й ненавидіти. Поклявся, а тепер гидує! Клявся не гидувати! Вогонь пекельний! В'ін гидує мною, та я ним теж гидую! Надійде день суду! На тому світі побачимо, котре з нас краще. Ніс! — Дух! У духа нема носа, ані лисини, а палка віра відкриває ворота майбутніх райських насолод. Надійде час, що твій батько в болісних судорогах буде просити мене, сидячи при десниці Ягве, чи то пак Господа Бога, подати йому зволожений палець полизати. Побачимо, чи буде бридитися! — Зрештою, батько був також побожний і регулярно ходив до костела, зате ніколи — до нашої домашньої каплички. Не раз, бездоганно елегантний, говорив з тим своїм аристократичним прижмуром очей: Вір мені, люба, це з твого боку безтактність і коли бачу тебе перед престолом з твоїм носом і вухами, з твоїми зубами — я певен, що й Христу ніяково. Не заперечую, звичайно, твого права на побожність — добавляв — авжеж, з точки зору релігії, це прекрасна річ — неофітка, але дарма. Натуру ніяк не переблагати й пригадай собі французьке прислів'я: "Dieu pardonnera, les bonnes oublieront, mais le nez restera".•

А я виростав. Часом батько брав мене на коліна і з непокоєм досліджував моє обличчя. — Ніс, як досі, — мій — я чув як шептав. Слава Богу. Але тут у очах... і в ушах... нещасне дитя! — і його шляхетні риси проймав біль. — Сташенко страждатиме, коли дійде до свідомості, я не здивувався б, коли б стався в ньому в тому часі щось наче внутрішній погром. — Про яку свідомість він говорив, і про який погром? І взагалі — якої масті повинен бути щур, зроджений чорним самцем і білою самкою? Мо', плямистий? Чи, буває, коли противні барви докладно однакові щодо сили — з цієї асоціації випливає щур без барви, без кольору... та знов бачу, що на-

стирливими відступами виходжу поперед подій.

2

У школі я старався, проте всі мене не любили. Пам'ятаю, уперше — став я перед директором, охочий, запопадливий, сповнений добрих постанов , із охітністю, яка завше визначала мою вдачу, а директор взяв мене ласкаво за підборіддя. Я думав, що чим краще поводитимуся, тим більше заслужу прихильності вчителів та товаришів. Мої добросовісні старання таки провалювалися на непроникному мурі таємниці. Якої таємниці? Ба! Цього я не знав, а й тепер по суті не знаю — відчував лиш, що з усіх боків обступила мене чужа мені, ворожа, а все одно чарівна таємниця, яку я не в силі збагнути. Невже не чарівний і таємничий віршик: "один, два, три, усі жиди пси, а поляки золоті птахи, й починаєш ти" — яким ми з друзями починали забави на шкільному майданчику. Я відчував, що він чарівний — я зачитував його вголос з насолодою і зворушенням, та чому він чарівний, цього збагнути не міг і навіть здавалося мені, що я зовсім непотрібний, і що скоріш слід було б відсторонитися і лиш придивлятися. Надолужував я старанністю й чемністю, та за старанність і чемність я заробляв собі антипатію не тільки учнів, але, що дивне й більш несправедливе, також і вчителів.

Пам'ятаю теж:

Хто ти? Малий поляк.

Білий орел — мій знак.

І пам'ятаю незабутнього мого професора історії й рідної літератури — тихий, забарний старушок, він ніколи не підвищував голосу. — Панове — казав, відкашлюючись у велику фулярову хустину, чи то колупаючи пальцем у вусі — який же народ був Месією народів? Оплотом християнства? Який ще інший мав князя Юзефа Понятовського? Коли йдеться про число геніїв, предтеч зокрема, у нас їх стільки, що в цілої Європи. І несподівано починав: — Данте? — Я знаю, пане професоре — я схоплювався миттю — Красінський! — Мольєр? — Фредро! — Ньютон? — Коперник! — Бетховен? — Шопен! — Бах? — Монюшко! Панове бачать самі — кінчав. — Мова наша стократно багатша за французьку, яка вважається найдосконалішою. Що ж француз? Petit, petiot, tres petit * — й годі. А в нас, яке багатство: малий, маленький, малюсій, манюсінькій, малесенький, малесечкий, малісінький і так далі. Невважаючи на те, що я найкраще й найшвидше відповідав, не любив мене, чому? — я не знав, та одного разу він пророк, покахикуючи, дивним, значливим і фамільярним голосом: — Поляки, панове, завжди були лінивi, бо ж лінивство нерозлучно супроводжує великі здібності. Поляки — здібні, але ледачі шельми. Поляки народ на подив симпатичний. — З того часу мій запал до науки пригас, проте цим не здобув я прихильності мого педагога, хоч загалом лінивi лобуряки були його слабинкою.

Інколи прижмурював одно око, і тоді цілий клас нашоровував уха. — Га? — казав. — Веснонька, що? Кісткам ходить, тягне на луги й ліси. — Поляк завжди був, мовляв, гульвіса й зухвалець. Непосидливий, го, го... тому-то шведки, датчанки, француженки й німки ваганяються за нами, та ми вибираємо наші польки, бо їх краса славиться у світі всьому.

Такі й подібні зауваження так вплинули на мене, що я закохався — у молоду панянку, з якою на одній лавці ми вчилися в Лазеньковському парку. Довго не знав я, як почати, а коли врешті запитав: — Чи дозволите?... — навіть не відповіла. Зате наступного дня порадившись у друзів я весь зосередився та вщипнув її, а тоді вона примружила очі й почала хіхікати...

Удалося — я вернувся сповнений радості, торжества, самовпевненості, проте й дивно занепокоєний незрозумілим мені хіхотом і прижмуром очей, — Знаєте?сказав я на шкільному майданчику — і я зухвалець та лобуряка, малий поляк, жаль, що ви не змогли бачити мене вчора в парку, ото ви б надивилися... і все я розповів. — Дурень! — сказали, та вперше слухали мене з увагою. Раптом один

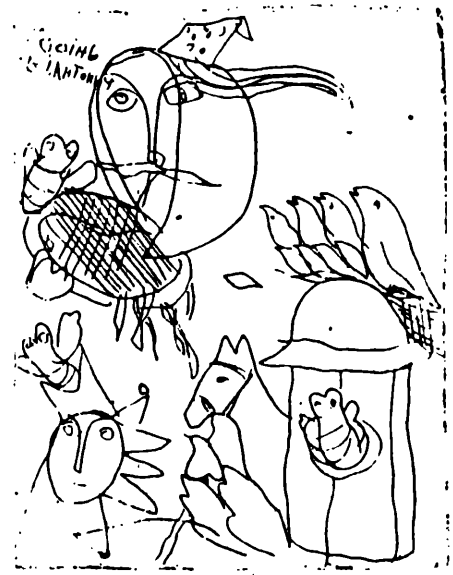

скрикнув:Жаба! — Де? що? Бий жабу! Метнулися всі, а я за ними. Ми почали пороти її тонкими прутиками, аж здохла. Розгарячілий і гордий, що припустили мене до найбільш виключних своїх ігор, добачаючи в цьому початок нової епохи в житті: — Знаєте! — вигукнув я. — Є ще ластівка. Ластівка впала до класу й товчеться об вікна — пождіть лишень... Я приніс ластівку, і, аби не змогла злетіти, переломив їй крило й ну до мого прутика. Тим часом усі обступили її. — Бідненька — казали — бідна, мала пташка, дайте їй хліба й молока. А коли спостерегли, що замахуюся прутиком, колега Павельський зіщулив очі, аж виразно показалися вилиці, і болісно дав мені в пику.

— Дістав в пику! — крикнули. — Нема в тебе честі, Чарнецький, не здавайся, зациди йому. — Як же я зможу — відповідаю — коли я слабкіший. Якщо захочу віддати, дістану вдруге й буду подвійно зганьбленим. — Тоді вони накинуляся на мене всі й дали лупня, не жалiючи лайок та кепкування.

Любов! — що ж це за чарівне, незбагненне безглуздя — ущипнути, відщипнути, навіть зловити в обіймилкий же в цьому зміст! От, от! Тепер знаю, чого триматися, бачу тут скриту спорідненість з війною, бо й на війні йдеться власне про те, аби вщипнути, або зловити в обійми, та тоді ще я не був життєвим невдахою, навпаки, усе в мені було добрим намірoм. Кохати? Зразу можу сказати, що я поривався до кохання, бо ж таким способом хотів я пробити мур таємниці... та із запалом і вірою переносив всі чудасії того найдивнішого з почуттів з надією, що таки зрозумію колись у чому вся справа. — Прагну тебе! — мовив я коханій. Збувала мене загальниками. Ви таке ніщо — говорила загадково, дивлячись на моє обличчя. — Батечків пестунчик, маминсиночок!

Я затремтів: маминсиночок? Що вона хотіла сказати? Невже додумувалася... бо я вже трохи додумувався. Я розумів уже, що якщо мій батько був расовий до самих кісток — мати теж була расова, та в іншому розумінні, у розумінні семітському. Що спонукало батька, цього зубожілого аристократа, до одруження з матір'ю, дочкою багатого банкіра? Я розумів його тривожні погляди, зондуючі мої риси, і нічні вилазки тої людини, яка, пропадаючи в гидотнім симбіозі з матір'ю, змагала за вищими наказами гатунку передати свою расу іншому, більш достойному лонові. Я розумів? — Власне — не розумів і тут знову виростав чарівний

мур таємниці — теоретично я знав, та не відчував відрази ані до матері, ані до батька, я був прив'язаним сином. І сьогодні не збагну, не знаючи теорії, який на масть щур, зроджений з чорного самця й білої самки, припускаю тільки, що зі мною стався особливий казус, рідкісний випадок, а саме той, що ворожі раси батьків, маючи повну відповідність між собою щодо сили, знейтралізувалися в мені так досконало, що з мене щур без масті, без кольору! Оце моя доля, оце моя таємниця, оце чому завжди мені не везло й, беручи участь у всьому, ні в чому не зміг я взяти участі. І тому непокій охопив мене на звук того слова: маминсиночок — тим більш, що супроваджало його мале спущення повік, на якому вже кілька разів у житті я опікся.

— Чоловік — казала, мружачи красні оченята — чоловік повинен бути зухвалий!

— Чого б ні — відповідав я — можу бути зухвалим. — Дюбила фантазувати. Наказувала мені перестрибувати рови й носити тягари. — Пане, витопчіть той газон, але не тепер, коли сторож дивитиметься. Поломіть кущі, укиньте до води капелюха того пана! Я берігся резонерства, пам'ятний випадок на шкільному майданчику, а зрештою, коли я питав про причини й раціі, вона відповідала, що сама не знає, що вона загадка, стихія. — Я сфінкс — не раз казала — таємниця... — Коли мені не пощастило журилася, а коли вдалося, раділа, наче дитина й відзначала дозволом поцілувати її в ушко. Та ніколи не хотіла дати відповіді на моє — прагну тебе.Ви щось маєте в собі, пане — говорила й маніжилася — не знаю що, якийсь abschmak — Я добре знав, що це значить.

Усе це — признаю, було дивовижно звабливе, дивно красне, так — красне, власне, але й дивовижно переконливе. Усе ж духа я не втрачав. Я багато підчитував, зокрема поетів, і зосвоював, якомога, мову таємниці. Пам'ятаю шкільну роботу — поляк і інші народи. — Звичайно, не варт навіть говорити за вищість поляків над неграми й азіятами, у яких відразлива шкіра — написав я. Та й супроти європейських народів безсумнівна є вищість поляка. Німці вайлуваті, грубі, ще й пласкостопі, французи — малі, крикітні й деправовані, росіяни — волохаті, італійці — bel canto. Яке ж полегшення — бути поляком і нічого дивного, що всі заздрять нам і хотіли б змести нас з лиця землі. Тільки поляк не викликає в нас огиди. Так я написав — без упевненості, але відчував, що це — мова таємниці й саме наївність моїх тверджень була для мене бляженною.

3

Політичний горизонт затягли хмари, а моя кохана виказувала дивну збудженість. Ах, ті великі, ті фантастичні вересневі дні! Пахнули вони, як вичитав я в книжці, вересом і м'ятою, були вони летючі, гіркі, пекучі і нереальні. На вулицях — натовп, спів і походи, жах, божевілля і екзальтація, пройняті ритмом відділів, що марширували. Тутдідуган-повстанець, сльози й благословення. Десь — мобілізація, прощання молодого подружжя. Десьпрапори, промови, спалахи ентузіазму, національний гімн. Клятви, присвяти, сльози, плакати, обурення, піднесення й ненависть. Ніколи досі, коли вірити артистам, жінки не були такими чудовими. Моя кохана перестала звертати на мене увагу, її зір поглибшав і потемнів, став промовистим, але дивилися лиш на військових. — Я задумувався що мені робити? Світ загадки збільшився раптом страшенно і я мусив бути подвійно сторожким.

Разом з іншими кричав я віват і проявляв мій патріотизм, а кілька разів навіть брав участь у полювах самосудах над шпигунами. Однак відчував я, що це тільки паліатив. У зорі моєї Ядвісі було щось таке, що пішов я чимскоріш до війська й отримав призначення до уланів. І зразу ж пізнав, що простую правильним шляхом, бо перед військово-лікарською комісією, стоячи голий з папірцем у руці супроти шести урядовців і двох лікарів, які казали піднести ногу й обдивлялися п'яту — зустрів я той сам вивідливий, серйозний, наче замислений і холодно оцінюючий Ядвісин погляд й тільки дивувався, що тоді в парку, докоряючи мені якимись вадами, не звернула уваги на п'яту.

І ось — був я вояком, уланом і співав разом з іншими: улани, улани, маляовані діти, не одна панянка, ой, буде тужити. Справді, беручи кожного окремо, не було серед нас дітей — коли громадою ми переїжджали містом з цією піснею, похилені над кінськими карками, зі списами й козирками, напродиво чудові усмішки промайнули жіночими вустами й відчував я, що тепер і для мене б'ються серця... Чому — не знаю, що був я надалі граф Стефан Чарнецький з матері пее Гоьдвасер, лиш у чуботах з халявами й з малиновими знаками на комірі. Моя мати, заклинаючи, щоб я не толерував, благословляла мене на бій святою реліквією на очах всієї служби, серед якої покоївка найбільш зворушилася. — Ріж, пали, мордуй — волала мати в натхненні. — Нікого не щади! Ти прояв гніву Ягве, чи то пак, хотіла сказати, Господа Бога. Ти караючий прояв гніву, відрази, огиди, ненависті. Вигуби всіх розпусників, які гидують, хоч перед престолом обіцялися не гидувати! А батько, палкий патріот, плакав осторонь, — Сину мій — сказав — кров'ю можеш стерти пляму твого походження. Перед битвою завжди думай про мене, наче вогню оберігайся згадувати свою матір, це може тебе погубити. Думай про мене й не прости! Не прости! До останнього витрави тих лайдаків, щоб згинули всі інші раси, а позосталася тільки моя раса! — А кохана вперше подала мені вуста. Пронизливо прекрасні! Плакати хочеться! Тепер розумію, що йшлося про надробку трупів, що, позаяк ми, чоловіки, зачинали різню, вони, жінки, починали справу зі свого боку, але під ту пору я ще не був банкротом і думка ця, хоч відома мені, була лише порожньою філософією й не притримувала сліз, що котилися з очей.

Війнонько, війнонько, що ж то ти за пані? Вибачте, що знов верну до таємниці, яка так мене гнітить. Вояк на фронті в болоті й м'ясі бабрається, хвороби, лишаї та бруд знущаються над ним, а разом з цим, коли черево розпороте зарядом, часто кишки вилазять на верх... Чого ж той вояк ластівка, а не — жаба. Чого ж вояцький фах завжди гарний і в усіх місцях з нетерпінням очікуваний? Ні, погано говорю, не гарний, а красний, красний найбільшою мірою. Саме це — що красний — додаваю мені снаги в боротьбі з премерзенними зрадниками вояцької душі, з боязню — і був я майже щасливий, неначе по- моєму боці непроникного муру. За кожним разом, коли вдавалося мені вдучно вистрелити з гвинтівки, я відчував, що повисаю на недокінченій усмішці жінок і на тактах вояцької пісеньки, а навіть, по великих зусиллях зміг я здобути ласку мого коня — цієї гордості уланської — який дотепер лише кусав мене й копав.

4

Та стався випадок, який жбурнув мене в безодню мого зіпсуття, звідки досі не можу видобутися. Усе склалося дуже добре. Війна шаленіла по всьому світі, а разом з нею — Таємниця, люди заганяли собі в черева штики, ненавиділися, бридилися й погорджували, кохали й обожали, де перед тим селянин спокійно молотив збіжжя, там сьогодні руїни. І я разом з ними! Не було в мене сумнівів, як діяти й що вибирати, твердий військовий порядок був мені дороговказом Таємниці. Я скажено наступав, то знов лежав у окопі серед отруйних газів. — Уже надія, мати дурних, показувала мені радісне майбуття, коли-то вернуся з війська додому, звільнений раз назавжди від фатальної щурячої нейтральності... Та, на жаль, сталося по-іншому... Вдалині грали гармати... На розораній полі перед нами ніч западала, небом гналися пошарпані хмари, дув студений вітер, а ми, красніші ніж коли-небудь, уже третій день обороняли завзято пагорбок, на якому стояло поломане дерево. Саме поручник дав наказ стояти

до загину.

Раптом гарматній заряд надлітає, вибухає, відтинає уланові Кацперському обидві ноги, розриває черево, а той спершу розгублюється, не розуміє, що сталося, а хвилиною пізніше теж вибухає, але сміхом, розривається, але від сміху! — тримаючись за черево, що б'є кров'ю, наче фонтан, пищить і пищить гумористичним, верескливим, істеричним, насмішливим дискантом — довгі хвилини! Якже такий сміх передається! І не уявляєте, чим може бути такий несподіваний голос на ратному полі. Ледве я протримав до кінця війни. — А коли вернувся додому, то констатував, що маю вуха повні того сміху, що все, чим досі я жив, обернулося прахом, наївець пішли мрії про нове, щасливе життя при боку Ядвісі, і що на пустелі, що раптом розкрилася, не лишається нічого, як стати комуністом. Чому? — комуністом? Та спершу — що розумію під "комуністом"! До цієї назви не прикладаю ніякого визначеного ідеологічного змісту, ані програми, ані баласту, навпаки, стосую його скоріш до того, що чуже, вороже, незбагнене, і що найсерйозніші одиниці примушує стенути плечима, або дико верещати від огиди й переляку.

Але, якщо така важлива тут програма, то, будь ласка: вимагаю і обстоюю, щоб усе — батьки й матері, раса й віра, цнота й наречені — усе стало власністю держави й видавалося за талонами рівними й задовільними пайками. Вимагаю і підтримую цю вимогу супроти всього світу, аби порізати мою матір на куски й кожному, хто замало віддається молитвам, дати по кускові і щоб так само вчинити з батьком; у стосунку до осіб позбавлених раси. Жадаю також, щоб усякі усмішки, усілякі чари й принади постачалися тільки на виразну вимогу, а необгрунтована огида каратиметься відсидкою у виправному домі. Оце програма. А щодо методу, то полягає він передусім у висклівому сміхові, а також у мруженні очей. — З певною перекірливістю спираюся на засаду, що війна знищила в мені всякі людські відчуття. А далі говорю, що персонально я ні з ким не підписав миру й що воєнний стан — для мене — триває досі. — Га — закричите — програма нереальна, а метод дурний і незрозуміліий! Гаразд, та чи в а ш а програма більш реальна, а в а ш і методи більш зрозумілі? Зрештою, не впираюся, ні при програмі, ні при методі — а якщо вибрав назву "комунізм", це тому лишень, що "комунізм" є таємницею — так же незбагненною ворожим йому розумам, як мені якісь там ваші гніви чи посмішки.

Ось так, дорогенькі, усміхаєтеся, примружуєте очі; пестите ластівки, а мучите жаби, присікаєтесь до носа; безнастанно когось ненавидите, когось бридитеся, то впадаєте в незбагненний стан любові й захоплення — а все якоїсь Таємниці ради. Але що буде, коли і я спроможусь на власну таємницю й накину її вашому світові з усім патріотизмом, доблестю, самопожертвою, якої навчили мене кохання й армія? Що буде, коли я з черги усміхнуся (іншою, щоправда, усмішкою) і прижмурю око з безцеремонністю старого вояки. Може найдотепніше я повівся з моєю коханою Ядвісею.

— Чи жінка це загадка? — запитав я. (після повернення вона привітала мене з безмежною ласкавістю, обдивилася орден і зразу попростувалися в парк). О так — відповіла. — Чи ж я не загадкова? — сказала, опускаючи повіки. — Жінка — стихія і сфінкс. — Я теж загадка — сказав я. — У мене теж є власна мова таємниці й вимагаю, щоб ти нею промовляла. Чи бачиш ту жабу? Клянусь вояцькою честю, що засуну її тобі під блузку, якщо зараз же не скажеш, цілком серйозно, дивлячись мені око в око, таких слів: цям — бам — бію, міну — мню, ба — бі, ба — бе — но — зар.

За нічо не хотіла. Відмагалася, як тільки могла, пояснюючи, що це дурне й необгрунтоване, що вона н е м о ж е , уся почервоніла, пробувала все жартом обернути, урешті стала плакати. — Не можу, не можу — повторювала схлипуючи — соромлюся, як же так... такі безглузді слова! Отож взяв я велику, товсту ропуху й виконав свою заяву. Мов навіжена вона качалася по землі, а виск, який з себе видобула, я міг би порівняти лише з гумористичним писком людини, якій гарматній заряд сбірве обидві ноги й частину черева. Можливо, таке порівнання, так як і штука з жабою — несмачні, та прошу пам'ятати, що я, шур, ні білий, ні чорний, так само несмачний для більшості людей. А чи всім одно й то же має бути смачне й красне? А мені найкрасніщим, найбільш таємничим й з запахом вересу та м'яти в цілій тій пригоді прийшлось те, що наївець — не визволившись від ропухи, шаленіючої під блузкою — вона збожеволіла.

Хто зна, може я й не комуніст, може тільки — воюючий пацифіст. Волочуся по світі, плаваю по тій безодні незрозумілих ідіосинкразій і побачивши де-небудь якісь таємні почуття, хай то буде цнота чи сім'я, віра або батьківщина, там завжди допущуся якоїсь мерзоти. Ось просто пройти повз щасливу пару, повз матір з дитиною або чесного старушка — та, буває, жалкую за Вами, дорогі мої, Батьку й Мамо, і за тобою, святе моє дитинство!

*Перекладено за виданням: **Вітольд Гомбрович, Бакакай, Краків 1987***

переклад **Богдана Гука**

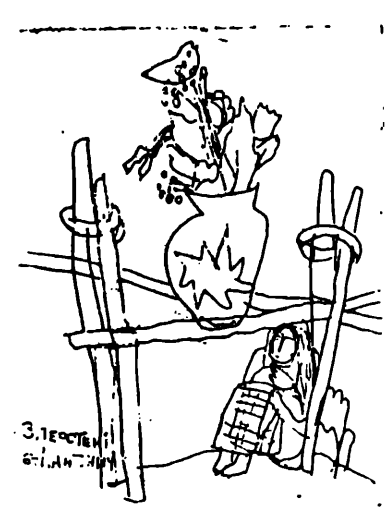

ОГЛЯД-ХРОНІКА

Поцілунок на Ясногірському верху

Публікуємо статтю М. Козловського про святкування 1000-ліття Хрещення України в Ченстохові. Вона надрукована в 39 номері "Тигодника Повшехного" за 25.09.1988.

Кульмінаційний пункт святкувань Тисячоліття Хрещення Русі-України на Ясній Горі — урочиста Служба Божа, яку в східному обряді служить Глава української католицької Церкви, єпископ Львова, митрополит Мирослав Іван Любачівський, невзабарі закінчиться.

Українські єпископи з різних країн світу, що справляли євхаристійну Жертву на Ясній Горі й польські єпископи передали собі знак миру. І отоді на очах натовпу, що йшов у 25 тис. вірних обидва кардинали, зверхники двох місцевих Церков, двох обрядів, та все ж членів однієї католицької соборної апостольської Церкви, що її веде римський єпископ, поцілували один одного. Той поцілунок двох священників, двох кардиналів, представників двох народів, яких багато єднає, та яких в минулому не одне роз'єднувало, мав вагу символу. Був знаком нового, третього тисячоліття для обидвох обрядів, у якому, що не раз під час ясногірських днів було чутно, те що нас єднає повинно перемогти все те, що в минулому дуже болісно нас відрізняло. Дводенні торжества на Ясній Горі неначе завершували цілорічні святкування, нагадуючі хрещення київського князя Володимира, що відбувалися в різних країнах світу, від Москви по Рим, і від Канади по Австралію. Вони мали, безсумнівно, історичне значення. Щоправда, останнім часом трохи надужинають визначенням "історичний", або вживають дуже часто, та це не лише результат схильності публіцистів або політиків до таких ефектовних висловів. То прикорення історії спричинює визнавання подій, що про них ще кілька років тому, або місяців чи тижнів, годі було навіть подумати. Хто ж бо зміг би передбачати кільканадцять років тому, коли спробу відслужити скромну Службу Божу у східному обряді зустрічали чималі труднощі, коли сама назва українська католицька Церква була заборонена, що в такому значливому місці, на Ясній Горі, в присутності найчисленішого українського збору в післявоєнній Польщі, у супроводі трьох польських кардиналів та дванадцяти єпископів, а також в присутності представників державної влади, євхаристійну літургію служитиме український кардинал, який прибув з Риму, що він рідною мовою казатиме вірним проповідь? Справді, унаслідок отих всіх років мовчання про українську Церкву, її формально-правний статус, що й досі не усталений, й нарешті, всіляких упереджень й стереотипів, які великою мірою викликає офіційна пропаганда, багатьох прочан прибулих десятого й одинадцятого вересня до Ченстохови дивувала всюдисуща там українська мова, подвійні хрести й стилізовані іконки на площі перед верхом, врешті й кириличний напис перед престолом "Се і ми со всіма християнами славим Пресвятую Трійцю". Здивовані прочани, яких я побачив на Ясній Горі, раптом довідалися, що біля нас, у Польщі проживає кількасоттисячна спільнота наших братів, яка прославляє того самого Ісуса Христа і належить до Церкви, до якої й ми належимо, лишень Службу Божу справляють відмінною від нашої мовою.

Святоволодимирська спадщина

Коли князь Володимир і його піддані приймали хрещення в дніпрових водах, Христова Церква була заодно, хоча вірні діяли славу Богові різними мовами й за різними богослужбовими обрядами. Щойно кількадесятьма роками пізніше зростаючий, скоріш політичний ніж релігійний конфлікт, довів до поділу, з його болісними, відчутними й сьогодні наслідками. Протягом наступних століть зусилля різних людей доброї волі з різних сторін змагали до поборення цього поділу. Берестейська унія, підписана в 1596 р. була спробою, що принесла найтриваліші результати. Згідно з принципами цієї унії обидві Церкви, західна і частина східної, з'єднувалася, зберігаючи власні вікові традиції, обряди, літургії. Найвимовнішим проявом зовнішніх різниць була мова богослужень, відмінний календар, низка різниць в уставах обох Церков. Спільні були, однак, найважливіші справи: визнання віри, святі тайни, визнання зверхності наступника св. Петра. Задум творців унії мав довести до повної єдності — при збереженні широкої автономії і різниць у обрядах — цілої слов'янської східної Церкви з західною Церквою. Проте через усякі складнощі, в яких помітну роль відіграли політичні мотиви, не вдалося досягти повної єдності західної та східної церков. Почалася пора релігійних суперечок та релігійної боротьби. Їх жертвою став невтомний проповідник унії полоцький архиєпископ Йосафат Кунцевич, перший святий східного обряду в католицькій Церкві.

Парадоксально, що унія яка порівняно швидко заволоділа Білоруссю, Волинню, Підляшшям, найзапекліше поборювалася на Україні. Однак згодом, після розподілу України, православні українські єпархії на польському боці одна за одною приймають унію: Перемиська в 1692 р., Львівська двома роками пізніше, Луцька в 1701 р. Отож, задовго до першого розподілу Польщі вся Правобережна Україна стала католицькою країною східного обряду. І з цього часу на Україні починається період переплітання мотивів національних і релігійних. Розподіли Польщі означають драматичну зміну політичної ситуації, а на території давніх східних "кресів" Речі Посполитої також релігійної. У російській займанщині починається повільний процес нищення унії, його посилення у XIX ст. призвело до драматичних, кривавих переслідувань уніятів. На території зайнятій Австрією і названих Східною Галичиною під цю пору формально- правне зрівняння обох обрядів — тоді-то буде надана назва греко-католицька Церква скріпить східний обряд. Припаде воно на період виникання модерної національної свідомості. Греко-католицька Церква стає опорою і оборонцю українців, яких тотожність і саме національне буття було в небезпеці. На Західній Україні пройшов процес, що його добре знаємо з власної, польської історії, коли-то католицька Церква, бувало, ставала єдиним місцем, де ми ставали вільними й могли бути собою. Не будемо тут детально описувати історії української національної спільноти в бурхливі роки воєн, революцій, завоювань першої половини XX ст. Можна стверднти одно: небагато

є народів з таким трудним і трагічним досвідом. Українська католицька Церква була тоді з своїм народом.

Спроба знищення — і відродження

Для багатьох українців закінчення II-ої світової війни не означало кінця національної трагедії. У Східній Галичині, влученій до складу Української РСР, тривають масові криваві репресії. Католицька Церква переживає драматичний час. Після арештування всіх живих єпископів і багатьох священиків, після багатомісячної кампанії заплювання і терору, у березні 1946 р. приходить формальна ліквідація католицької Церкви східного обряду. Формально справу здійснено у формі рішення "Об'єднавчого Собору", що засідав у Львові між 8 і 10 березня 1946 р. 1216 старанно добраних священиків і 19 делегатів "мирян" у відкритому голосуванні піднесенням руки формально ліквідує унію з Римом і проголошує влучення української католицької Церкви до російської православної Церкви.

У Польщі доля греко-католицької Церкви пішла відмінним шляхом. Щоправда, арештовано обох єпископів Перемиської єпархії — Йосафата Коциловського й Григорія Лакоту та передано в руки КГБ — обидва померли у в'язницях — а багатьох греко-католицьких священиків арештовано й засуджено до ув'язнення як "агентів Ватикану", то боротьба, що тривала на східних землях не дозволяла зразу займатися церковними справами. Навесні 1947 р. прийнято рішення про "операцію Вісла" — насильне переселення українців з їх рідної землі на територію західної й північної Польщі. Переселення велося таким способом, щоб в результаті на нових місцях не творилися українські громади — ні в одній місцевості не могло бути понад 10 відсотків українців в загальній кількості мешканців. Крім цього — нагляд Уряду безпеки, ліквідація шкільництва та всіляких форм культурно-освітньої діяльності. У Польщі Церква формально не була ліквідована. Щоб тимчасово забезпечити для вірних східного обряду канонічну юрисдикцію, Пій XII призначив спершу примаса Стефана Гльонда, а після його смерти Стефана Вишинського ординарієм католицького східного обряду в Польщі.

Чергові події слід розглядати в контексті тодішньої ситуації, тобто відвертої, використовуючої всякі способи боротьби сталінської влади з релігією та Церквою в Польщі. Українським священикам, що залишилися на волі неможливо було служити Служби Божі, тому примас радив, щоб вони перейшли на латинський обряд і почали працю в польських парафіях. На латинський обряд перейшов також Василіанський орден у Варшаві. З висоти сьогодення добре видно, що це був єдиний спосіб захистити греко-католицьких священиків від переслідувань. Трагічна доля зустріла покинуті греко-католицькі церкви і каплиці. Декретом від 27 липня 1949 року стали вони державною власністю, а деякі передано латинській Церкві. Відлига 1956 р. означала злам в історії української меншості в Польщі. На хвилі цієї відлиги усі ще живі, звільнені з в'язниць, з заслань в СРСР українські священики намагалися почати нормальну душпастирську діяльність у власному обряді. Це нелегко вдавалося. Коли після короткого життєвого захоплення взаємини між Церквою і державою знов погіршали які-небудь мрії про нормалізацію релігійного життя української меншості в Польщі виявилися, принаймні на якийсь час, нездійсненими. Виникає особлива правна ситуація, що триває й сьогодні. Української католицької Церкви не заборонено та не ліквідовано, проте формально її також не визнано. В офіційному списковi Церков і віросповідань у Польщі не відведено місця третій за кількістю вірних Церкві — після римо-католицької та православної — хоча знайшли в ньому своє місце прихильники буддизму Зен або індуїсти. Згідно з неформальним компромісом душпастирські відділи з східним обрядом могли існувати лишень в рамках латинської Церкви. Це означало, що на практиці в багато чому вирішальний голос мала місцева церковна влада: єпископи і парафіяльні священики. Тут бувало по-різному. Найболючішою проблемою вірних східного обряду була нестача священиків. За тридцятиліття 1947-77 всього-навсього висвятилося десятьох.

Безсумнівно, переломним моментом у житті греко-католицької Церкви став вибір Івана Павла II на Главу Петрової Столиці. Від перших годин свого понтифікату — всі пам'ятаємо зворушливу сцену поцілунку з похилим у роках митрополитом Йосифом Сліпим — він став підтримувати Церкву, що в найтяжчих умовах зберегла вірність Апостольській Столиці. (...) Багато чого змінилося і в Польщі. Назначено двох генеральних вікаріїв як повноважених примасів, створено чотири деканати, постійні парафії, душпастирські станиці, осередки культурне це скріпило ситуацію українських католиків. Велике значення мали регулярні приїзди до Польщі архиєпископа Мирослава Марусина, секретаря Конгрегації з справ Східних Церков. Під час кожного перебування йому доводилось висвячувати нових священиків, яких сьогодні 55. Розвивається і монаше життя. У трьох жіночих монастирях перебуває 130 монахинь, у Василіанському ордені 23 монахи — вони скріплюють і дають духовну опору католикам східного обряду в Польщі. Живучість цієї Церкви засвідчують численні покликання. На сьогодні в Католицькому люблинському університеті та в семінарі отців Василіан навчається 23 питомців.

Поволі зникають стереотипи, що виникли в минулому. Немалу роль відіграють тут середовища католицької інтелігенції, згадати б тільки середовище люблинських "Споткань", чи гурт об'єднаний навколо костела в Подкові Лісній.

Проте основний, і як можна гадати тривалий злам принесли щойно святкування Тисячоліття. Торжества на Ясній Горі це немаче кульмінація, завершення довгого й нелегкого процесу.

Торжества підготовано велично. Початком була торжественна Служба Божа, яку відслужив архиєпископ Марусин. Саме тоді прозвучали слова,

що Ясногірська Діва "мусила шістсот років чекати своїх українських дітей, питаючи чи прийшли і прийшли" (адже її зображення прибуло до Польщі з України).

У суботу на післяобіддя випала презентація української культури. У базиліці спершу виступали діти. Протягом двох годин на сцені перед престолом одна за одною появлялися групи дітей в кольоровому одязі, вони співали, творили живі образи, читали вірші. Було щось незвичайне в цьому, коли взяти до уваги, що діти, які співали пісень про Україну, творили картини з її історії — це вже друге, а може й третє покоління народжене й виховане в Польщі... Саме про них згодом примас Глемп скаже, що пошану й захоплення викликає їх любов до батьківщини, яку можуть відчути тільки як мову, як традицію, як зв'язок віри й культури.

Ці слова прозвучали під час наступної події, що відбулася в суботу: великого концерту в Папській залі. У літургійній традиції східної Церкви нема органної музики. Натомість століттями існував багатоголосний хоровий спів. Нічого дивного, отже, що це вміння в східній Церкві доведено до незнаної в інших культурних колах майстерності. У цьому можна було переконатися, коли на тлі гобелену з зображенням Святішого Отця появлялися хори, що виконували релігійні пісні великих українських композиторів XIX століття: Дмитра Бортнянського, Максима Березовського, Артема Веделя. На сцені появився також фольклорний ансамбль "Лемковина". Той прекрасний концерт тривав дві години. Закінчила його молитва Михайла Лисенка "Боже Великий Єдиний Русь-Україну храни...", що її спільно виконали хори: камерний при церкві оо. Василіян, "Полонина" з лігницького ліцею, чоловічий "Журавлі", "Лемковина" і наймолодший, існуючий щойно кілька місяців, хор української молоді "Акафіст".

Офіційну частину святкувань першого дня закінчила процесія "Шляхом віри наших предків".

На майдані перед валами біля символічної хрестильниці та подвійних хрестів на великих дерев'яних планшетах святі: Кирило й Мефодій, Володимир і Ольга, Йосафат Кунцевич, Страсний Христос та дати й місця мучеництва уніятської Церкви: Полоцьк і рік 1839, Холм і рік 1875. І врешті останній планшет зі стилізованими портретами двох великих пастирів східної Церкви: митрополит Андрій Шептицький і Йосиф Сліпий. До них, потопаючих у свічковому світлі, спустився багатотисячний похід вірних з хрестами святого Андрія та свічами в долонях, кардинал Любачівський, українські єпископи, кардинали Глемп, Махарський та польські єпископи.
З гучномовців лунають слова роздумів про спадок віри на землях України, про важкі, часто трагічні умови, в яких доводилося зберігати та передавати наступним поколінням цю спадщину. При зображенні св. Володимира і св. Ольги ведучий закликає відновити присягу святого хрещення: "Зверніться в бік темряви і скажіть голосно, так голосно, щоб ваш голос було чути аж там, на Україні: відрікаємося злого духа!" І справді ще "відрікаємося" звучить могутньо...

Ніч — час відведений молоді. У базиліці триває цілонічне чування молоді, що слухає своїх ровесників, які, подібно до Володимира Висоцького чи Яцека Качмарського, співом розповідають нелегку минувшину й сьогоднішній день свого народу.

У неділю торжества починаються о шостій годині ранку Утренею, що її служив отець Мелетій Білинський з ордена Василіян. О восьмій годині перед Чудотворним Образом відбувається Богослужження, що називається "Акафіст", а відтак о 9.15 на Валах філадельфійський митрополит Степан Сулик служить відправу, що називається Молебень. Точно о десятій годині починається Подячна Служба Божа. Євхаристійну Жертву справляє з кардиналом Любачівським понад сто священиків і єпископів східного обряду, серед них двох митрополитів: Степан Сулик з Філадельфії та Максим Германюк з Канади, архиєпископ Мирослав Марусин, єпископи Михайло Гринчишин з Франції, Басіль Лостен з Стемфорда в США, Михайло Кухмяк з Філадельфії, Мирон Дацюк з Вінніпега в Канаді, Славомир Міклош з Югославії. Побіч українських єпископів коло престола сіли польські єпископи, кардинали: Юзеф Глемп, Францішек Махарський і Генрик Гульбінович, секретар Конференції Єпископату Польщі архиєпископ Броніслав Домбровський, ординарії єпископств, де проживають вірні східного обряду: архиєпископ Єжи Аблевич, єпископи: Ігнаци Токарчук, Альфонс Носсоль, Ігнаци Єж і Маріян Яворський а також численні єпископи-помічники. На майдані перед валами зібралося 25, а може 30 тисяч вірних з усіх кінців Польщі й з цілого світу. Сто осіб-прочан прибуло з Нью-Йорку, менші групи приїхали з інших міст США та Канади, індивідуально прибули паломники з Австралії, з різних європейських країн, чимало вірних прибуло з-за східного та південного кордонів Польщі.

Зібраних вітає ігумен Ясногірського святилища отець Руфін Абрамек. Він між іншими сказав: "ми є щасливі, що серце України забилося так живо тут, де б'є серце Польщі". Пізніше за опіку та поміч особисто Отцю Примасові й усій польській Церкві коротко подякує генеральний вікарій для вірних східного обряду в Польщі отець-мітрат Іван Мартиняк.

Після прочитання архиєпископом Домбровським телеграми від Святішого Отця почалася врочиста Літургія св. Івана Золотоустого. У Євангелії св. Матвія прозвучали по-українськи слова: "Люби Господа, Бога твого, всім твоїм серцем, усією твоєю душею і всією думкою твоєю: це найбільша й найперша заповідь. А друга подібна до неї: Люби ближнього твого, як себе самого" (Мт. 22.37-39). У виголошеній по-українськи проповіді кардинал Любачівський говорить про тисячолітню історію християнства на Україні, про чималий вклад східного християнства у культуру Європи та світу, про те, як дуже воно збагатило соборну Церкву. Він пригадує також важке минуле свого народу та кріпко зв'язаної з ним Церкви, "Бог є всесильний та вірний. Він бачить, що робиться з його народом. Він також випробовує своїх вірних, проте ніколи не залишає їх напризволяще, а в найважчі хвилини випробувань він захищає їх". Пригадуючи, що шляхом Богородиці була Голгофа — кардинал Любачівський говорив, що саме там Христос навчив нас, щоб ми вміли прощати тим, які не знають, що діють. Під час св. Літургії кількадцять священиків причащало вірних — згідно із східним звичаєм — під двома видами. Під кінець Літургії слово взяв примас Юзеф Глемп та вдруге кардинал Любачівський, який, на цей раз по-польськи, щиро подякував за запрошення, за можливість святкувати великий ювілей саме на Ясній Горі, у місці так дорогому всім мешканцям Польщі, у місці так недалекому від Львова та Києва. Коли Богослужження закінчилося, ще раз прозвучали слова гімну:

Боже Великий Єдиний,
Русь-Україну храни,
Волі і світла промінням
Ти її осіни.

Мацей Козловскі

Чим є польськість?

З таким заголовком появився польський католицький місячник "Знак" за листопад-грудень 1987 р. і березень поточного року. Поміщений в двох номерах матеріал має велику пізнавальну вартість щодо національної свідомості поляків, становить немовби завершення, але й перехід у новий етап польської дискусії про ситуацію власного народу, його минуле й майбутнє. Ця дискусія, що почалася і розгорілa в бурхливі 1980-81 рр. не вгаває й сьогодні. Проблематику польськості представляють спершу великі статті Тадеуша Лепковського, Яна Прокопа (дві), Марціна Круля, Анджея Романовського, Марти Лесняковської, Тадеуша Хшановського, Марти Вики і Стефана Кенєвіча, а по них ідуть відповіді 29-ти осіб на анкету пз. "Чим є польськість?". Обa номери "Знаку" з цими матеріалами зустрілися з дуже широким відгомоном серед читачів, викликали жваву дискусію.

Така дискусія повністю обгрунтована, бо ж, як пише у вступі до першого номера редакція: "На думку деяких людей, квестія польськості — поняття, що немає йому відповідників у мовах багатьох щасливіших народів — це свідоцтво культурної й цивілізаційної непевності, інші запідозрюють, що оспорювання цієї проблематики є терапією, яка полягає в наполегливому обгрунтовуванні перед самим собою того, що силою безоглядних розумових аргументів ніякої вартості нібито не становить. Не берімо до уваги запідозрінь. Ідучий від Мохнацького постулят національної самосвідомості в польській ситуації надалі актуальний і живий (...). Тим ми постаралися помістити в цьому зошиті мозаїку текстів, що висвітлюють з дуже відмінних точок зору всякі,— історичні, релігійні, цивілізаційні та психологічні аспекти польськості, надіючись, що почне з них творитися певний образ, сьогодні знову нам потрібний".

У короткому обговоренні неможливо представити всі голоси, показати всю багатогранність думок і спостережень. Треба обмежитися вказанням головних мотивів, стверджень та моментів, що стосуються проблеми взаємин поляків з іншими народами, також з українцями. Це зрозумно ще й тому, що цей аспект появлявся в окремих статтях і у відповідях на саму анкету, в якій українців немовби репрезентував Володимир Мокрий з Кракова.

Номер відкриває стаття проф.Тадеуша Лепковського пз. "Історичні критерії польськості". Автор намагався визначити і назвати критерії, які визначають поняття польськості і поставити їх в контексті історії поляків. Він ствердив, що польськість це "перш за все приналежність — очевидно, свідома, — до польської національної спільноти". Це поняття ширше за само визначення "поляк", під яким розуміємо лише етнічну приналежність "формально, а отже арбітрально об'єктивізованого". Тут проф. Лепковський наводить думку, висловлену у статті пз. "Кілька слів про національність" (Хроніка польської еміграції, т.6, 1837 р.), що польськість трактована як національність це "природна окремішність народу, що є підстава, душа, запорука окремішності політичної. Спільнота крові, Релігія, Мова, Література, Закони, Звичаї, Обичаї, Пам'ятники і, накінець, Земля, а на ній батьків прах — ось є елементи національності". Далі професор остерігає, що найбільше проблем постає при визначуванні історичності, тому що їй притаманна давність і мінливість, а ту останню важко "зловити, моделювати і надавати їй категорії". Автор поділив свої роздуми на два блоки. Перший "означає польськість як націю в різних суспільних варіантах, а другий окремі риси польськості, або, коли комусь так до вподоби, її елементи". Автор стверджує, що національні моделі польськості укладаються в кілька чергових великих епох. Перша з них, що охоплює схил Середньовіччя і час до другої половини XVIII ст., знала тільки один тип національної польськості", було то поняття "націястан" (чи "нація-стан-держава") або, називаючи інакше, "нація магнатсько-шляхетська". У другій епосі, від кінця XVIII ст. до 1918-20 рр., виступало кілька типів націй, отже й польськості. То, з одного боку, завмираюча модель "шляхетської нації", а з другого, нація власників, яка формується від 80-их років XVIII ст. Друга модель у XIX-XX ст ст. переходила в модерну "націю політичну". Разом з цим з'являється і плебейсько-мужицький бунт, що його, однак, найкраще висловила шляхетська інтелігенція. Цей бунт вказував на існування (одночасне і паралельне) двох польськостей, двох батьківщин і двох націй, тобто шляхти й люду. А це вже близько, пише проф. Лепковський, до концепції польськості, як "нації-людей". До складу цієї нації не входила шляхта й аристократія як вертви космополітичні. У перший і другій епосі дійсною була концепція нації як загалу мешканців краю-держави-батьківщини, мешканців, які не завжди були носіями польської мови й польської традиції. У міжвоєнному двадцятилітті (1918-39) існували "нація-еліта", "нація-люд", "нація-мешканці", а модерний націоналізм намагався защепити поняття польської "нації-раси". Водночас поширювалася і форсовно пропагувалася, особливо після 1926 р., нова модель польськості: "нація-держава", а навіть "держава-нація". У роки II-ої світової війни уперше повністю виникла "польська спільнота", "народ принижений, спролетаризований ,та великою мірою відчуваючий по-польськи так само, який думає подібними категоріями, користується тими самими поняттями і керується спільними збірними емоціями. Став виникати "народ-люд-держава".

Після II-ої світової війни, у епоху Народної Польщі "національна польськість є неоднорідна і не може такою бути". Існує-бо офіційна модель "нації-держави" або "держава-нація" та "нація-люд" зовсім іншого типу.

Проф. Лепковський зупиняється на першій епосі, "нації-стані", коли шляхта називала себе нацією, а польськість ототожнювано з шляхетством. Сарматизм, за ствердженням проф. Тазбіра, "був єдиною польською оригінальною культурною формацією. Він вводив теорію "відмінного походження шляхти від сарматів, що означало виразний расистський елемент". А релікти такого способу думання виявилися несподівано живими навіть по сьогоднішні дні. Шляхетство залишило в спадок також "нехіть до авторитарної держави" й переконання, що держава повинна розумно служити одиниці, суспільним групам і суспільству в цілому, а отже — last but not least — етнічно-суспільній та культурній нації як спільноті.

У міжвоєнному періоді вертається в модерній формі расизм, і якщо сарматський не був надто "токсичний" духовно (хоч політично був шкідливий), то ендецький расизм був грізний, тому що виключав з національної спільноти відмінні "раси", перш за все жидів. Пілсудчики, управляючи державою після 1926 року, висували радше етатистичну модель нації, що її становили б передусім особи польської національності та сполонізовані еліти національних меншостей.

Характеризуючи другий блок, проф. Лепковський розглядає критерії секторової польськості, тобто поділеної на мотиви й аналогічно пристайні та непристайні ряди. Зосереджується на території (земля і предківські могили), яка має два означення: національна територія і територія державна. Дальше він називає "предківську кров", бо "спільна кров і свійська племінність, кров з землею і земля з кров'ю, це старомодний а навіть невиразний підхід до польськості, скоріше стадний і етнічний чим національний a part entiere". Інший критерійце мова, не лише щоденна але й мовлене та писане слово. Він констатує, що в мові виразно відбивається поділ на польськість народну й елітарну. А література польськість відзеркалює і співтворить її. Вона є

вартість авторитетна, бо вона перебільшено польська.

Релігія — наступний критерій. Це чинник дуже важливий, коли йдеться про визначення і формулу польськості. Автор стверджує, що так узагалі й понадчасово польськість не зводиться до католицизму важливіша проблема релігії як приналежності до західної, латинської, християнської Європи. Він підкреслює, що існує глибокий зв'язок (говорить навіть про симбіоз) католицизму й патріотизму, католицизму й революційного національного інсурекціонізму, католицизму й романтизму.

І останній критерій — традиція, обичаї та звичаї. Автор констатує відмінність, але й спільність (особливо в модерній епосі) культурної традиції, звичаїв. Натомість правно-державна традиція та національна думка становлять на протязі всієї історії Польщі власність еліт.

Наприкінці статті проф. Лепковський пише: "Зрештою, чим довше досліджую історію Польщі, чим довше живу серед нерозсудливих поляків, тим важче мені відповісти на звичайне й просте питання: чим є польськість?"

Професор Ян Прокоп займався проблемою польського універсуму. Він подає таку формулу універсуму: "сукупність уявлень, які творять sui generis міфологію чи "легендарій"; нетрі сповнені архетипів-топосів. Ототожнюючи себе з тим спільним для всіх універсумом знаків-символів визначаємо власну національну приналежність. Спільний універсум ми наділяємо цінністю, хоч це відносна цінність. Кожен-бо народ поклоняється іншим богам." Універсум змінюється, та зберігає свою послідовність, тому що зустрічаються тут різні покоління. Одним з елементів, який будує універсум є духовна батьківщина, що її складають крім "безіменних образів людей та землі" також історія в збірній пам'яті. Цей історичний топос легко доповнюється новими образами, символами й служить усім. Розпоряджаючи рядом loci communes, рядом таких самих символів, члени національної спільноти мають з собою контакт і скріплюють власну тотожність. Усвідомлюване таким способом універсум не ототожнюється із звичаями та обрядовістю, бо вони можуть бути відмінні в різних районах країни. Універсум становить натхнення для багатьох літературних творів, для малярства і театру, проте не можна мати їх за одно, тому що універсум це "відправний пункт та джерело інспірації для поведінки, постав і життєвих виборів." І хоч універсум, духовна батьківщина , "оновлюється, піддається критиці, — однак змагає до автаркії." Мешканці "щасливого Заходу" слабо розуміють польські обсесії, оплетені національними міфами. Польському письменству притаманний, за проф. Прокопом, "особливо сильний діахронний зв'язок", а "минуле є постійно присутнє". Автор говорить далі, що "Над нами тяжіє гальмом — і осліплює, як гадають західні приятелі — спадок історії. Не знають однак, — бо й звідки — оті симпатичні мешканці щасливого Заходу, що міфічна мережа уявлень дозволяє розпізнати те, що спадає нам на шиї сьогодні як згідне із знаним сценарієм повторення з історії. Удари приймаємо, знаючи їх і передбачаючи, і цим відніймаємо в них частину жаху (незнане нове!) й сили. У нас напохваті ритуал, щоб виходити назустріч нашій долі".

Національний універсум не є єдиний абсолютний пункт-мірило усього. Хоча поляки застрягли в польському "зачарованому колі", та це коло також юдейсько-християнських та греко-римських уявлень спільних Європі. Отже національне універсум — це "дім — місце вкорінення, з якого починаємо світові мандри". І хоч той дім весь час перебудовується, то все-таки мусить забезпечити міжпоколінневу безперервність. І тут немовби природно зроджуються побоювання розсудливих розумів щодо надуживання універсумом, що могло б увігнати народ у нещастя. Прикладом такого способу думання були погляди краківських консерватистів другої половини XIX ст., тзв. станьчиків.

Професор Прокоп розглядає також питання універсального і національного у творчості польських письменників міжвоєнного двадцятиліття, які намагалися відкинути "анахронічне дрантя": "Польськість — це відгомоніло відсталістю, провінціалізмом супроти спільної мети та змагань світового авангарду". Однак, питає автор, чи художник це не скрипаль, що грає на локальному веселлі (похоронах), хоч, бува, колись те послання, без його волі і спеціальних заходів, добереться до Нью-Йорку й Банкоку.

Автор стверджує потім, що початкам ПНР товаришував намір цілковито змінити свідомість мешканців країни, а наступ пішов передусім на "польські національні знаки". У цьому процесі брало участь багато письменників, митців. І хоча жовтень 1956 р. приніс відкинення сталінізму, то процес висміювання польського універсуму тривав далі. Професор Прокоп образно каже про це, що "відлова суспільного життя має пройти без зайвого нагадування історії та її зяв з простріленою потилицею". Це має статися в ім'я цивілізаційного прогресу, щоб наздогнати втікаючий Захід. Однак, пише проф. Прокоп, "позбавлені спільного скарбу символів, який становить один з важливих чинників національної тотожності, суспільство обертається у випадкову сукупність одиниць, що втрачають почуття прижитості в певній — своїй власній — духовній батьківщині. Ці проживаючі вроздріб співмешканці-одиниці особливо легко піддаються найрізноманітнішим маніпуляціям. Їхню порожнечу заселяють страх і нігілізм". Задумуючись над причинами великої тривалості реліктів минулого часу в суспільстві, що стало світським, автор наголошує на певний романтизм, що проявився, наприклад, у глибокому духовному здвигові нації, викликаному святкуванням 1000-ліття Хрещення Польщі й душ-

пастирською діяльністю примаса Вишинського, який пригадував про християнські основи тотожності польського громадянського суспільства.

Марцін Круль, головний редактор місячника "Рес Публіка", написав статтю пз. "Патріотична думка і патріотичний стереотип". розглядає в ній невдалі спроби критики польської політики, польського способу думання, патріотизму й постав щодо громадянського життя. Він стверджує, що існує польський патріотичний стереотип, і що завдяки йому поляк є поляк, бо ж "неможливо недооцінювати оборонну дію патріотичного стереотипу". Відтак він називає близько дев'ять спроб боротьби проти стереотипу, що її починали як окремі люди, хоча б Юзеф Шуйський (історик XIX ст., автор статті "Про цивілізаційну молодість Польщі"), чи Міхал Грабовський (письменник і літературний критик, він написав листа до київського генерал-губернатора, що починався словами "Мнима історія Польщі..."), так і політичні групи, наприклад станьчики, потім гурт людей об'єднаних навколо передвоєнних "Вядомосьці Літерацкіх", а в 1968 році тзв. партизани. З польським патріотичним стереотипом боролися також цілі суспільно-політичні напрямки: позитивісти й ендеки. Позитивізм визнав романтизм патріотичного типу почуттям нераціональним, творенням міфології, яка суперечить освіті і знанням, а згодом не займався ним взагалі, що сприяло спрощенню форми міфу та поглибленню його.

Автор найбільше місця присвятив Національній Демократії та її спробі боротьби з отереотипом, яка щодо свого суспільного масштабу була найдраматичніша. Чільні ендецькі ідеологи: Дмовський, Бєльський, Поплавський на зламі XIX і XX століть здійснили найсмілівішу в історії спробу осучаснити польську політичну думку, змінити погляди на польськість і світ. Вони не думали обмежитися розумовою революцією — хотіли охопити своєю партією ціле суспільство, оволодіти його душею і уявою. У моменті, коли запали рішення творилася також ендецька ментальність, яка, однак, в силу обставин мусила пристосуватися до стереотипу польськості. Отож, думали ендецькі ідеологи, треба послабити гостроту критики польських помилок. Не поляки були винуваті своїй лихій долі, а жиди, українці, масони, космополіти, люди, які не були членами польської нації або, мовляв, неоднорідні з її природою, а навіть розумовим складом. І ендики знайшли розв'язку: викинути всі ці шкідливі елементи, а народ стане на рівні. Ця розв'язка тріумфально ввійшла до стереотипу польськості як до одної з можливих доріг до майбутнього.

І, за принципом заперечення, ендецька ментальність скріпила сили, що були у відступі, але й скріпила також ідеалізм і моралізм, що проти них політична думка Національної Демократії якже міцно боролася". Ендецька ментальність послужила консервації анахронічних форм сільського життя "зачинила вікно в зовнішній світ, (...) послабила вже і раніше слабкий зв'язок польськості з духовністю, з духовною дійсністю, з думанням, з метафізикою".

Марцін Круль звертає теж увагу на те, як критику стереотипу поглинає сам стереотип. Ідеться тут про творчість Вітольда Гомбровіча, Чеслава Мілоша та двох творців з перелому XIX і XX століть, Станіслава Виспянського і Каміла Норвіда. Останнього він називає наймудрішим критиком польськості, який говорив не про конкретні помилки, а про те, що в XIX ст. поляки втекли від нікчемної дійсності , і в романтизмі створили замінну дійсність. Проте, коли і ця дійсність ставала серйозною і продуманою, тоді вони спаслися втечею, вибираючи національні символи, тобто стереотипи.

Який, на думку М. Круля, вихід з тої боротьби з стереотипом? Треба стереотип визнати дійсністю — пише він. Це не є твір хворої уяви, а факти, дійсність. "І щойно визнання існування тієї дійсності, дає змогу змінювати її, та лише на її грунті. Таке визнання не повинно змінитися в підлещування до неї".

Наступною була стаття проф. Стефана Кєнєвіча, що було спершу прочитана як доповідь на Конверсаторії історії культури в грудні 1986 року. Він називає три групи поляків в XIX ст. Перша — це люди, які були свідомі своєї польськості й возвеличували її; друга — відступники від польськості (аристократи-космополіти); третя це ті, що відійшли від польськості заради матеріальних благ, шляхом мішаних подруж, розплинення в чужому середовищі. Проф. Кєнєвіч зазначив також, що в цьому періоді селянські маси не дійшли ще до національної свідомості, а на територіях з мішаним населенням ("креси") критерії національної приналежності були дуже розпливчасті.

Автор називає три групи постав поляків щодо трьох імперіїв, які поділили між себе Польщу. Перша це ті, що не добачали неволі, друга — ті, які могли її знести, і третя — котрим неволя була нестерпна. У першій групі були передусім селяни, у другій класи-власники, тобто шляхта, а згодом буржуазія, у останній дрібна шляхта всяких категорій та інтелігенція, якої сила протягом усього XIX століття постійно зростала.

За статтею проф. Кєнєвіча йде п'ять наступних статей, та вони менш синтезуючі, і через обмеженість місця залишимо їх набоці. Пора займатися відповідями на анкети.

Весною 1987 року редакція "Знаку" звернулася до кількадесяти польських інтелектуалістів з таким запитанням: "Які уявлення, стереотипи, історичні, культурні та релігійні асоціації Ви пов'язуєте з поняттям польськості?". Надійшло 29 відповідей.

Багатьом особам прийшлося з титульним питанням дуже тяжко. Проф. Збігнєв Вуйцік написав навіть: "Це питання трудніше від банального питання, під перо сунуть десятки, якже часто суперечних відповідей". А Дональд Туск поділився з читачами таким спостереженням: "Польськість як тема для відповіді. Може здаватися: сідай і пиши. Аж тут порожнеча, лише в далині перекочуються гусарські лави, улани, десь повстанці і маршали, виднюють Дикі Поля та Ясна Гора, історичні місії, перемоги й поразки. Перемоги?" Відповіді були цікаві ще й тому, що їх автори різні щодо національності і релігійного походження (жиди, українець, швейцаро-поляк). Деякі мали синтезуюче-науковий характер (відповіді Е.М.Ростворовського, М.Порембського),інші,особисті, емоційні. З огляду на значну "інтелект[illegible]чу згущеність" поодиноких текстів важко відокремити найголовніші думки чи спостереження і чи не краще було б преповідати їх зміст, та це в наших рамках неможливо. Тому-то зосередимося на найхарактерніших, виділяючи польсько-українські взаємини. Видатний історик, проф. Ростворовський пише про "витривалість і надію". Він стверджує, що французи й англійці далеко менше думають про свою французькість чи англійськість. Їхні літературні архитвори менш позначені спонтанними маніфестаціями згаданих абстрактів проти полоноцентричного "Пана Тадеуша", "Беньовського", "Весілля" чи образів Яцека Мальчевського. У XIX ст. була це реакція на загрозу, що повисла над польськістю в умовах неволі. Однак всього це не пояснює. Автор констатує, що "особливі з суспільно-етнічного боку корені полоноцентризму сягають до періоду перед розділами Польщі до "старопольськості", що величала себе "передмур'ям", з особливою місією, умовою між Провидінням і Королевою польської Корони на престолі небесному". "Старопольськість" мала велику притягальну силу і довела до полонізації литовсько-руських князів і бояр, а також представників інших національностей, які населяли Річ Посполиту. "Спромігшись збройно підкорити, але політично й — поверхово — цивілізаційно не охопивши держави від "моря до моря" закохана в собі ("Сопліців хвороба") старопольськість проявляла нахил до обмеженості у власному застанкові. Натомість в часі неволі проходила "інтеріоризація" Польщі, польськість була справою совісті, а щодо певних історичних "особливих моментів" то ставала й "категоричним імперативом". Проф.Е.М. Ростворовський стверджує,

що в дотеперішніх стереотипах польської національної вдачі бракує образу польського чиновника. На відміну від шляхти був він витривалий, на щодень стійко боронив свою національність. "Витривалість й проіснування, це польська цнота, яка намагання наших ворогів чинила "сізіфовою працею" становить основу надії, що ніколи не покидає поляків".

Юзеф Божишковський, голова Кашубсько-Поморського об'єднання гостро розкритикував польськість: "Уявляємо себе знаменитими, добрими, відвертими до інших. Наші невдачі — це вже вина зовнішніх чинників. Недооцінюємо як власних можливостей чинити добро, так і нашої участі, чи і пасивності супроти зла (...) Ніколи на протязі нашої історії не заторжествувало трактування інших, хоча б найближчих національних спільнот підметом (...) Пам'ятаючи наші великі жертви і втрати в різні моменти й в різних місцях нашої історії, не можна поминати й легковажити нашої найновішої національної поразки — відходу від польськості значної частини хоча б мазурів, а також вармʼяків, сьльонзаків, а то й кашубів-словінців. Сьогодніне всі й не віддавна — говоримо інакше про відносини з литовцями, українцями чи жидами. Водночас чимало наших родаків має за зло відмінність певних, навіть найсвідоміших зв'язків з польськістю, етнічних спільнот.

Професор Броніслав Геремек питання про польськість відносить до історії хоча б тому, що вже неодноразово появлялося воно в минулому. Він говорить, що "розробляючи цю проблематику маємо справу з поняттями розумово амбівалентними, а в площині ідейній та політичній, наділеними як позитивною, так і негативною вимовою". Поняття польськості він спирає на мову та на історію, а зокрема на цю другу, яку розуміє не як ряд подій в минулому, а як ототожнювання себе з минулим, називає це "індивідуальним і збірним актом входу в історичну безперервність (...) Отож минуле спільноти підпадає під оцінку, щоб те, що було колись можливим, не стало можливим тепер. Польськість — подібно як російськість чи німецькість — стає поняттям, яке проектується в минуле по суті ради того, що воно є відповідальність за минуле".

Професор Конрад Гурський порушив проблему польської релігійності, стверджуючи, що "поляки в ділянці релігії неінтелектуалісти, а ще рідше містики. Притаманна їм в цій ділянці передусім практична постава. Це проявилося в тому, що ордени, засновниками яких були поляки, висувають служіння ближньому, як найважливіше діло".

Тривожну думку щодо стану польського народу висловив проф. Єжи Едліцький: "Наша література, суспільна свідомість, навчання історії — надмірно нарцистичні, коли взяти до уваги, що мається справу з середнім щодо величини народом, з досить скромним цивілізаційним доробком. (...) Другою стороною цього явища є те, що до власної національної долі не вміємо поставитися з відчуттям пропорцій і з порівняльною відстанню". У дискусії про способи й дороги розвитку Польщі, проф. Едліцький не обстоює "солодкої терапії". "Ситуація стала критичною. У Польщі дозріває чи не вперше у історії покоління, яке не має за природну і самозрозумілу справи прив'язаності до грунту, батьківського краю — це для нього скоріше вибір. Завдяки доступності мандрування, модерній техніці, воно знає світ краще за котру-небудь попередню генерацію. І порівнюють. І ставлять батькам клопітні питання: чим, по суті, маю гордитися? Вже їм замало Грунвальдської битви, чи оборони Ясної Гори".

Відмінну поставу прийняв проф. Генрик Самсонович. Свою відповідь він назвав: "Польськість як позитивна якість", а відтак називає всі достоїнства поляків, які "морально й інтелектуально збагачують нашу суспільність". Це перш за все "суб'єктивність, яка часто у формі ставала буйним індивідуалізмом. Проте це творча риса". Це також "відкритість нашого суспільства до всяких чужих взірців діяльності, зокрема тих, які може собі вибрати само, які акцептує". А це зумовило "виникнення толерантного стосунку до інших позапольських норм у звичаях, культурі, господарстві, війську, які творчо використовувалися в нашому суспільному й державному житті. Це, врешті, потреба схилятися перед вищими цінностями, перед правдою, добром, справедливістю".

Едмунд Османьчик констатує: "польськість може бути мірилом національної свідомості. З огляду на відмінність мірил національної свідомості (мова, звичаї, релігія), нема в нас універсальної польськості, вона різноманітна. У такому контексті найважливішим є питання, чи "польськість надає якому-небудь полякові право робити що-небудь, чи польськість накидає або формує його політичну, суспільну, культурну й релігійну постави?" Авторова відповідь негативна. Кожне покоління творить інший взірець польськості. Історики добачають подібність окремих поколіннєвих еманацій польськості, та вони ніколи не були ідентичними. Приклад боротьби поляків з Шлезька, які в міжвоєнному періоді проживали в межах Німеччини, править авторові за доказ, що "прагнення жити за власними бажаннями є перший прояв тотожності кожного народу". І сьогодні, "в епоху, коли точиться дедалі повсюдніша боротьба за тотожність кожної людини й кожної суспільності, невідворотно посилюватимуться самостійницькі змагання народів, які зазнають суспільної, економічної, культурної та політичної несправедливості. Це матиме вплив, очевидно, і на наше молоде покоління, і на їх польську ідентичність протягом віків. Може буде це перше покоління, що назве формулу польськості без ухилень, без стереотипів, яка годитиметься не на китицю, а яку зрозуміють англійці, німці, жиди та й самі поляки".

Єва Бєньковська говорить про польськість як полеміку. Це наявне тоді, коли полак зустрічається з чужиною, з закордоном. Доки "перебувається в себе, вона переживається лишень клаптиком свідомості, вона приглушена, скоріш потенційна ніж активна". Коли опинитися деінде, тоді ситуація змінюється "раптом стаємо супроти власної приналежності наче перед найпершим вихідним пунктом, перед способом осмислювання світу".

і через книжки, пресу, політичні події, через контакт з людьми "польськість постає як дискусія й суперечка як безконечна полеміка". Це видно зокрема на Заході. Саме в полеміці з тамтешніми людьми "бідкаємось над долею Заходу, виголошуємо остороги і пророцтва, вимахуємо нашим єдиним досвідом супроти сліпоти світу, сповненого хліба й волі. Вдаємося до найважливішого аргументу, нашої особливої позиції п о м і ж: культурно й етично будучи частиною їхнього світу, плекаємо спільні цінності, проте, зазнаючи притягання антисвіту, є в нас погляд, який дозволяє охопити обі сторони".

Володимир Мокрий назвав свою відповідь "Багатство багатокультурної традиції." Є в ній такі слова: "Тільки польським явищем, що може вважатися одною з національних рис поляків є підкреслювання польськості в місцях, де вона була і є природною, тому що це доповнює її і робить своєрідністю і універсальністю, але й в місцях, де мова про польськість звужує її чи то й применшує. Першу потребу відчували польські романтики, в умовах браку самостійності змагали вони до рятування духовного існування нації в період її політичного занепаду. Їх творчість спричинилася до спалаху Листопадового повстання 1831 р. А боротьба поляків мала вплив на розвиток української самостійницької думки в Галичині. Драматичним парадоксом вважає автор те, що проповідуючи боротьбу своїх "воїнів волі", під прапором "За нашу і вашу волю", поляки робили виняток для українців. Ні в добу Речі Посполитої обох Народів, ні в добу розподілів, не признавали їх за окрему націю. Далі він наводить низку прикладів і стверджує: "З поданих тут прикладів постає виразний образ ситуації, в якій, з одного боку, русини-українці все XIX ст., а по суті від першої половини XIV ст. боролися за визнання їх окремою нацією і надання найосновнішого права на рідну мову, релігію, власну культуру, а згодом автономії в рамках вже вільної Польщі (по 1918 р.), яку українцям надав тодішній європейський форум, та уряд Речі Посполитої цієї міжнародної умови не виконав. З другого боку натомість видно, що "політика влад міжвоєнної Польщі (політика ця змагала до полонізації коло п'яти мільйонів українців, проживаючих на власній етнічній території) эформувалася під впливом конденсації та санкціонування, здебільша серед прихильників табору національно-демократичного з Романом Дмовським у проводі, тих антиукраїнських постав, які появилися або були наявні в польському суспільстві протягом століть. Легковаження змагань і національних потреб та свідоме гальмування процесу виникання модерної української нації вело до відвертого польсько-українського конфлікту." Залишки такого трактування української національної меншості в Польщі існують по сьогоднішній день. Хоч, як пише В. Мокрий, дедалі більше є голосів,(нп. Мацей Козловський, автор відомої статті пз. "Лемки"), які говорять про несправедливість, що її зазнали від поляків українці. Отож можна сподіватися, що "покладено початок творчим роздумам над тими складними проблемами й драматичними польсько-українськими взаєминами." Діалог полегшує мала чисельність українців у Польщі (бл. 500 тис.) і те, що питання "українці в Польщі", це сьогодні передусім моральна проблема. Адже "створення для українців всесторонньої національної освіти, пізнавання власних коренів дало б їм змогу здобути наново національну і культурну суб'єктність, що своєю чергою посприяло б співгромадянам полякам у пізнаванні української культури (...). Отже, українці в Польщі, доцінивши себе й використавши шанс показати себе такими, якими є насправді, стали б стежками до цілих пластів польської культури, прикрашених українськими мотивами, а також представниками власного п'ятдесятимільйонного народу, який своєю основною масою проживає в безпосередньому сусідстві з поляками".

Микола

У номері презентуємо роботи молодого львівського художника Василя Семенюка, народженого 1957 року в селі Чорний потік на Гуцульщині. 1987 року він закінчив Український поліграфічний інститут ім. І. Федорова (відділ книжкової графіки). Від 1977 року бере участь в республіканських та міжнародних художніх виставках.

Universitas'zam.110/88 n.1500
U - 29